

卷之五

BIBLIOTECA DE LOYOLA
Sala H Estante 2 Plúteo 5

Justilipsipaterculus

361

IUSTI LIPSI
ADMIRANDA,

sive,

DE MAGNITVDINE
ROMANA

LIBRI QVATTVOR.

AD SERENISSIMVM PRINCIPEM
ALBERTVM AVSTRIVM.

Secunda editio correctior, auctiorque.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCIX.

Cum Privilegiis Cesareo & Regio.

SER^{MO} PRINCIPI
ALBERTO AVSTRIO
IMPERATORIS FILIO,
NEPOTI, FRATRI,
S.R.E. CARDINALI,
BELGICÆ SUPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat consecratque.*

INTER Historiarum fru-
ctus, SER^{MO} PRINCEPS,
ego illum eximium ha-
beo, qui ad Sapientiam
& rerum in orbe AD MI-
RANDARVM cognitio-
nem ducit. Quis enim
paullò altior & attentior
eas legit, qui non diuina illa opera obseruet,
magna imperia stabilita, aut diruta: & in iis
imaginem quamdam Prouidentiae simul &
Potentiae diuinæ? Ita profectò se res habet,
sicut vnus in superis Deus est, qui machinam
hanc totam moderatur & temperat: sic in
terris velut Curatores & Vicarios quosdam
suos constituit, qui in partibus eam tueantur
& administrent. Atque horum quosdam cre-
scere voluit in magnas opes, copias, opera:
A 2 quid

4
quid nisi in imagine ostendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis qui iterum loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtae verbo,

*Diuósque mortalesq; turmas
Imperio regit unus aquo.*

Quod magis lentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potentiâ & magnitudine, infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluerunt. vbi cælo certantia opera? non appārent. Heu res mortalium vel maximorum parua! heu validissimorū instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assidue vel nubes aliqua subducit, vel nox denique condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogita-

5
gitatio SER^{ME} PRINCEPS, iam diu me impulit Imperiorum magna & ADMIRANDA colligere: atq. vt decuit, orsum à ROMANO. Nam fallor, aut non alia maior magisq. fundata, addo & laudata MAGNITUDO; quam quattuor his libellis in parte expressi, & ad SER^{TEM} TVAM multis de causis misi. Omitto beneficia in patriam publica, in me priuata: ipse titulus & argumentum palam ad te ducebant. ROMANI imperij descriptio cui potius aut iustius debebatur, quàm Principi è tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res certa & inter ADMIRANDAS est, ex vnâ AVSTRIA, verè aureâ, stirpe vestrâ, decem Imperatores, intra hos trecentos circiter annos, orbi Christiano affulxisse: atque id sanguinis & natalium serie, sine vlllo fulcro adoptionis. Quid in omni retrò Principum classe simile? duo, tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ ipsâ Iulij, nec vltra sextum etiâ adoptio prorogauit. Iterum dico, mirabile. & quid nisi à Deo tacita vox & testimonium, datam hanc familiam & demissam è cælo in terras esse, ad imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille titulus, an non ad te traheret in variâ virtute sic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam si video: Pietas & Religio occurrit, quæ vel sacerdotem deceat; Castitas, quæ Vestalem; probitas, & vitæ totius Ordo ac compositio,

6
sitio, quæ ipsum cælum. Nec enim sidera
illa profectò magis ordinato & certo cursu
incedunt, quàm tuæ actiones. Quid pru-
dencia in ciuili aut militari administratio-
ne? quid altitudo consiliorum incredibilis?
quid tranquillitas animi & vultus (proprium
bonum Austriacę gentis) in omni euentu aut
fortunâ? ADMIRANDA sunt. & quæ Regi
nostro, sapientissimo rerum hominumque ar-
bitro, causam dederūt tui inter alios eligen-
di, quem ad maxima imperia & Præfecturas
admoueret. Ecce Lusitania adiecta Hispaniæ
suæ fuit, & multa in concusso eo corpore ad-
huc agra: te elegit qui lapsa erigeres, dilapsa
colligeres, exanimata recreares. Et sanè ita
fecisti, & præfuiisti, vt pænè optandum fuerit
illi regno tam validè concuti, vt te pacatorem
fundatoremque eterni deinceps otij haberet.
Quis in discessu tuo non ingemuit? nobilitas
patronum, plebs parentem, leges custodem,
pietas vindicem visa est sibi amisisse. At no-
ster Rex recepisse: & expertus quàm benè
humeris tuis imperium federet, porrò te mi-
sit in Belgicam nostram, id est in ipsum mare
& Oceanum (ignosce patria sic loquenti) dis-
ensionum & turbarum. Heu qui hinc fluctus?
adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuif-
se & transisse dixerim, hinc sedisse & habitaf-
se. Opportunitas scilicet locorum fecit, &
simul

7
simul conspiratio eorum qui magnitudini
Regiæ sunt infensi, vt consilia & arma verte-
rentur in has partes; & in nostrâ istâ patriâ
certamen certaretur, pænè dicam, de Europâ.
Ergo missus es & venisti in medium discri-
men: quid autem fecisti? quod nec hostes su-
spicari, nec nos sperare, imò vix nunc credere
possumus cùm est factum. Aggressus es vr-
bem naturâ, opere, milite munitam, & op-
portunitate inter Galliæ primas. Urbem di-
co, quam * Eduardus ille felix & animosus * Anno
Anglorum Rex, vndecim mēsiū spatio vix 1347.
expugnauit; quam * Philippus bonus tuus * Anno
proauus, cum quadraginta millium exercitu, 1436.
nec expugnauit: tu, inquam, aggressus cum
modicis copiis, in paucis diebus claudis, op-
pugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel beni-
gnitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa
vt auderes dedit, hæc vt posses. Scipio Afri-
canus olim (nec alium iustiùs tecum confe-
ram) cùm in Hispaniam missus esset, vel fero-
ciâ Poenorum ereptam, vel infortunio Ro-
manorum alienatam, vidit rem longi & infi-
niti operis, bellum circumferre per singulas
& minutas partes. Quid facit diuinus iuue-
nis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmea-
tus, opes hostiles erant, situ & moenibus (ita
putabatur) inexpugnabilem, subitò & igna-
ris omnibus exercitum rapit. Venit, aggredi-
tur,

8
tur, ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos
suis fociisque reddidit, hostibus ademit. O fa-
ctum Scipione dignum! & quid nisi prolu-
dium frangendæ magnæ illius Carthaginis, &
stabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te
similia exspectamus, ô noster Princeps: & ab
hoc initio vince aut paca hostes, iunge diuul-
sos aut rebelles. Hos ipsos quàm terres statim
facto nouo pariter, & inopinato? Abducis ab
iis locis copias, & alia agens ac præferens,
Hulstum adducis. Quod istud Hulstum? non
opidum, sed insulam; nec insulam modò, sed
propugnaculis variis magnisque, id est verâ
æstimatione, totidem opidis infessam. Quid
facis ô consideratissime Princeps? quis ardor
te abducit? non Mars solùm ea loca, sed Ne-
ptunus tuetur & vindicat: & magnus ille
Oceanus, ruptis aggerum claustris immissus,
vnâ cum suis filiis latè dominatur & regnat.
Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus
transuoles? defunt: at non tentandi tibi ani-
mus, & patrandi item fortuna. O quàm nunc
denique didici, angustè vires vestras expen-
di, si quis ea tantùm quæ fieri possunt à vobis
exspectat! Audetis non audenda, facitis non
faciendâ, humano quidem iudicio: sed Deum
adhibetis in consilio, & vos magni cum ma-
gno illo Numine participantes, legitis (si fas
dicere) in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut
dis-

9
dissuadentibus omnibus, inuadis, peruadis,
vincis. Hæc tua sunt sub initium opera, cum
alij vix operum solent ponere fundamenta.
Et quæ non maiora magisque ADMIRANDA
à te, vel in te, exspectemus? Memini legere
ALBERTVM II. inter maiores tuos Austrios,
vno tempore atque adeò vno anno, factum
Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMA-
NORVM. O quæ ista felicitas! sed quàm bre-
uis felicitas! biennio enim non toto impera-
uit, & optimum Principem Deus cælo inue-
xit, quia terra virtutum illarum parum capax
erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO omi-
namur & vouemus similia, sed firmiora: & an
non iam nunc clara signa Deus & Rex dede-
runt? sed parco dicere, etsi non optare. O dies
ille exorere, nō latus solùm sed salutaris Bel-
gis; nec Belgis tantùm, sed vicinis; nec vicinis,
sed dissitis, & quicunq; sunt in religione aut
orbe Christiano. Plura vellem: sed vt ij qui
apud Deum verba faciunt, corpore, gestu, ser-
mone modici sunt ac reuerentes: sic nos de-
cet apud vos Principes, & colere atque AD-
MIRARI magis, quàm laudare. Facio in ani-
mo, & illo dico atque impleo, siquid ore aut
stilo omisi. Louanij, Kal. Martiis. ∞ .IO. XCVIII.

B

AD

AD LECTOREM.

ADMIRANDA in Imperiis, Lector, qua olim colligere cepimus, nunc disponere, ut vides, & vulgare. Orsi sumus à ROMANO, quod quatuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ possint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantum & verè MAGNA colligere, atq; ea ipsa dumtaxat ostendere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad Opera, quis finis fuisset? Sed architectonica etiam hæc cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.

* nec fuit
vnam
Omnibus
in rebus
gnarū vñ
esse atque
cientem.

* — εἰ δ' ἄρα πῶς ἦν

Εν πάντεσσι ἐργοῖσι δαήμονα φῶτα χυέσθαι.

Et verè fateor, nimia iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrum, qui omnia hæc antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo panè dicam arenas. Ah, quis fructus est? Vita & mores præeant, tum prudentia, sed & elegantia quadam accedat: tamen ultima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. Timonis illud sæpè mihi in mente:

* πάλυμα δημοσύνης ὡς ἔ' κενώτερον ἄλλο.

Sed siquid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, ut fiat illud Homericum

* — πλεόνων δέ τοι ἔργον ἀμείνον.

* Multitudo
tiâ, vñ haud
quidquam
vel vanius
exitat!

* melius
multorum
opus.

Et si

Etsi quadam tamen seposita mihi, non omissa, & in alterâ ADMIRANDORVM parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda est, in attollendo nimium fortasse alibi fuisse. Si ita est, excusetur: & quis nescit, ubi animus & stilus incaluit, trahere hoc secum has * πανυόγεις? Et tamen non arcem è cloacâ feci, ut ait ille, nec lapidem è sepulchro veneratus sum pro Deo; sed res laudatissimas laudavi & extuli: si nimis, tu moderare & deprime, quisquis frigore & sedatiore affectu hæc legis. Denique in clausulâ, magnum etiam imperium miratus sum, & approbavi: cur contra hodiernum morem (dicit aliquis) fortasse & usum? Nam diuisiones ista facta iam dudum, & inueterauerunt, & moueri sine motu Christiani orbis vix possunt. Non temerè igitur suadeo; nec sanè innouo: si tamen Fatis & Deo visum, hodiernam aliquam & nouam MAGNITUDINEM dare, cur culpa sit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmissimè ista. quod etiam nunc, quidquid tranquilli & pacati est in re Christianâ, id manat ab unico illo capite, quod auctoritate sacrâ nobis præest. Romanus ille Dictator, ut sic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum est, quod sustinet, quod ligat, labentes aut dissidentes in malè compacto hoc adificio partes. Abite non impij solum, sed imperiti, qui aliter. nobis constat hanc ipsam Romam, & sacrum in eâ imperium, fuisse & esse velut anchoram fluctuanti diu Europæ. Mira Dei benignitas in hanc urbem! cum legionum vim eripuit, legum attribuit;

* laudatissimas.

B 2 cum

cum armis imperare noluit, sacris indulgit: & sic quoque fecit eam decus, tutelam, columnen rerum. Atqui Senatus ille vetus non est, inquiunt. Non ille, sed alius: & vide mihi in ista purpura ex omni nostro orbe selectos procures, moribus, prudentia, annis spectandos. Si vetus ille Cyneas redeat, & hunc concessum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterum, vel cum Heroibus comparare. Quid tributa? non tam multa, sed magis innoxia & ultronea sunt. Quid Legationes gentium? nec ea desunt, & ex noto ignotoque orbe (tanta diffusio maiestatis huius est) concurritur, & iura ac leges sacrorum hinc petunt. Ipsi Reges & Principes adeunt & inclinantur, & obnoxia capita uni huic capiti submitunt. Quid Principes aut homines loquor? ipsi aerei, terreni, inferi spiritus siue Genij verentur ac trepidant, & caelestem illam in terris potestatem vel inuiti ac reluctantes agnoscunt. Gaude igitur non maior, sed melior iam ROMA; non cultior, sed sanctior; & diu sedes & habitaculum sacri huius imperij (ex animo vovemus) esto.

IVSTI

I. LIPSI
ADMIRANDA,
siue,
DE MAGNITVDINE
ROMANA
LIBER I.

CAP. I.

Occasio & ingressio sermonis.

DIES æstuosus erat, & quales Iulio mense per Caniculam solent. Venit ad me AVDITOR, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Oriari te cum tempus, tum & mos iubet, qui publicas Ferias nunc indixit. LIPS. Otiamur. non ob causas à te dictas solum, sed ob quam minimè vellem. Ea valetudo est, semper molesta, nunc magis in isto æstu. O si Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! AVD. Omitte Spadam, illam cursus tui palestram. Satis nobis, semel sic pro te timuisse. Nam quid propius factum, quàm ut nobis eripereris, ad alios translatus? LIPS. Factum. nec vnquam ego propior periculo fui, nec manifestiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus est, & reddidit vobis. Utinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui sic abiuncti! O quàm suavis vita sit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! AVD. Ne despera.

* Οὐπω μὲν ἀγῶν ἐκείνῳ ἔγενετο, οὐδ' ἐν αὐτοῖς.

Dies, inquam, ista componet & dabit; aut denique Deus. LIPS. Certè Dei hoc opus: quem toto pectore inuoco venerorque, uti velit, Respiciat afflictam Belgicam tot iam lustris, & satis sit accisam eam, non excisam. Sed quid tu volebas? AVD. Fabulari.

Nondum
atque men-
ses, nec vol-
vere desit
annos.
Theocr.

Jari. LIPS. Publica habes? AVD. Curiosè ea non curo: sed tamèn & publica tangit, quod volebam. LIPS. Dic autem. AVD. Sponde autem. LIPS. Quid istud est? captas me? AVD. Non nego. vtinam ceperim! Iam diu est quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, siue scribere. Si hoc nondum potes, illud fac quod potes. LIPS. Hòccine agebas, & eò ibas? & hoc illud otium, quod suadebas? AVD. Agebam, ibam, suadebam. Et quid tibi hìc magni negotij? scio iam diu talia & obseruata tibi, & prompta. LIPS. Prorsus. ecce, os aperiàm? sponte se effundent. O te bellum! scilicet memoriâ, dispositione, ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego. sed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio semper assumpsisti. In scriptis tuis hoc me delectat, ordinem & seriem rerum videre: interdum earum, quarum nec ordo videbatur. LIPS. Malus es. AVD. Quid ita? LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, sed vt in retia tua compellas. — *ῥέρον & αλώπηξ* (ait verbum) *ἔχ' αλίσκοται*. AVD. Imo patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adolescentiâ nostrâ soles. LIPS. Non nego, adamo: sed & argumentum inuiter, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel sedem? Nam Potentia quidem & Militia ADMIRANDA sunt, & magni illius imperij Opes: Virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbra quasi & imagine repræsentari Formam faciemque illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS. Ego verò sic subitò nec vmbra tibi ausim polliceri: fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt sic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANAE vmbas.

CAPVT II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGO inter Imperia & MAGNITVDINES, quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc

ROMA.

ROMANAM. Hoc è *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere posse arbitror: quibus rebus singulis, aut & iunctis quibusdam, aliæ fortasse gentes se ostenderunt, nulla sic omnibus, vt nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, sed & rescrare possim, thesauros Antiquitatis & Memoriae, quos in Æui diffuso implexoque sinu, reponis & seruas. Priusquàm igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari, & quàm istam, vnâ mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium:* magna sunt, & à magnis: sed compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumque Roma,

CVI PAR est nihil, & nihil SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, que terrarum dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Sed vereor vt allitum adscriptumve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poetarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

*Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS æther,
Cuius nec SPATIVM visus, nec corda DECOREM,
Nec LAVDEM vox vlla capit. que luce metalli
Æmula vicinis fastigia conserit astris.
ARMORVM LEGVMQUE PARENS, que fundit in omnes
Imperium, primique dedit cunabula iuris.
Hec est exiguis que finibus orta, tetendit
In GEMINOS AXES, paruaq; à sede profecta
Dispersit CVM SOLE manus. hec obuia satis,
Innumeras vno gereret cùm tempore pugnâs,
Et Gallum terris prosterneret, æquore Pœnum,
Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, & territa nullo*

Vulnere

Fines imperij Romani, quando maximi, & Prouincie breuiter adnumeratæ.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longissimum esse*. At seriò viam ingredior, & quidem per eos limites siue terminos, quos antè obiter posui, *Potentia ac Virtutis*. In potentiâ considero, *Fines, Copias, Opes, Opera*: & in hanc quadrigam, nisi fallor, subiungam & veham, quidquid ea secum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm amplissimi fuerunt, & spatia terrarum ac maris, vno velut sinu & iunctim inclusa, quanta in vllò priorum aut posteriorum imperiorum nego fuisse. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, vt vix exstet; aut ita domita, vt quiescat; aut ita pacata, vt victoriâ nostrâ imperioque letetur*. Et passim illi sermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere*: & talia, animosè magis, quàm superbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,

Quà mare, quàm terræ, quàm sidus currit vtrumque.

Dionysius Halicarnassæus planè cum ipso, et si ante ipsum: *ἡ δὲ Ῥωμαίων πόλις ἀπ' αὐτῆς μὲν ἀρχῇ γῆς, ὅση καὶ ἀνέμβατος ἔστιν, ἀλλ' ὅπως αὐτῶν πρὸς τὴν θάλασσαν, ἢ μόνον τῆς ἐντὸς ἡγεμονίας σιληῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίδος, ὅση πλείονας μὴ ἀδυνάτους ἔστι, πρῶτη καὶ μόνη τῆς ἐν τῷ παντὸς αἰῶνος ἡγεμονίας, ἀνατολῆς καὶ δύσεως ὅρας ποιουμένη τῆς διουασίας: Romana vrbs imperat toti terræ, quàm quidem inaccessa non sit, habitaturque ab hominibus; sed & toti mari imperat, non solum huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est nauigabilis; PRIMAQUE ET SOLA ab omnis æui memoriâ terminos sibi potentia fecit, Orientem & Occasum. Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonæ fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, si propiùs inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules, & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere, multa libera, aut sub regibus, ad Septentrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum*

aut

aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiæ, Africæ, Europæ in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clariùs tibi liqueat, in triplici hac mundi plaga quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id, cum imperium maximum & in culmine suo fuit, vt ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesque imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarractæ*, & *Deserta Africa*, & *mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septentrione, *Danubius & Rhenus*. Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clausum mari, aut amnibus longinquis imperium*. Atque idem scribit, Augustum libello, quo Rationes imperij conscripserat, *consilium addidisse, coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiam*. Nolebat, inquam, posteros Augustus proferre terminos: siue quia satis iam partum videbatur, & metuendæ bellorum ac fortunæ vices, siue per inuidiam, & ne gloriam suam vincerent, vt Tacitus suspicatur. Sanè posteri cōsiliū hoc neglexerunt, nec solum regna aliquot, defunctis aut euerfis sociis Regibus, imperio adiecerunt; sed etiam, ultra terminos, noua quæsiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipso Oceano deuicit; vt Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam, Armeniam, Mesopotamiam*; à Septentrione, *Daciam* subegit. Ita moti prolatique tunc termini trans *Euphratem*, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*, & trans *Danubium* ipsum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc est, quod Tacitus noster in suo illo Principe laudat: *Ventum inde Elephantinen ac Sienem, claustra OLIM Romani imperij, quod NVNC Rubrum ad mare patescit*. Sed, inquires, quæ hæc dictio est, quasi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc esse: nōne & antea fuit? Ipsa illa *Siene & Elephantine* ad *Nili catarractas*, ostendunt quidquid *Ægypti* interiacet *Nilum & Sinum Arabicum*, iam olim Romanorum fuisse. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Respondeo, latius olim *Rubrum mare* patuisse, & paullo aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vastum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Arabico,

C 2

bico,

bico, siue ab Africâ eâ, in *Auream* Ptolomæi *Chersonesum* se pro-
tendit. Itaque Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro ag-
noscit, *Arabicum* & *Persicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim* in mare
Rubrum exonerat atque immittit: Curtius Indum & Gangem;
quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico,
euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare
Rubrum siue *Indicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græ-
ci scriptoris in Suidâ: qui terminos imperij ad Orientem facit Indos
& mare *Rubrum*; & Nili Catarractas, & lacum *Meotin*. Sicut &
Appianus ita capiendus, cum in Præfatione operis sui, distin-
ctè Romanum imperium limitat: Tendit, inquit, ab Occasu &
illo Oceano occiduo, ad *Caucasum* montem, & flumen *Euphratem*, &
ad *Æthiopus* superiores, per *Ægyptios* & Arabas, ad Orientalem
Oceanum. Hic Oceanus Orientalis, non aliud quàm Mare *Indicum*
siue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani ter-
minis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit?
Hoc ideo, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit) sta-
tim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: *Inui-
dens*, inquit, *Traiani* gloriæ, sponte *Armeniam*, ac *Mesopotamiam*, &
Assyriam reddidit, ac medium inter *Persas* & Romanos *Euphratem*
esse voluit. AvD. Sed & alia dubitatiuncula, de *Mesopotamia*,
quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis,
at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo
hoc dixit, nec potest. AvD. Imò verba Victoris sunt: *Retenti fi-
nes, seu dati, imperio Romano, per Orientem Mesopotamia, Rhenus Da-
nubiusque ad Septentrionem, & à meridie Mauri accessere prouinciis*.
LIPS. Hoc eo sensu, ut ipsa *Mesopotamia* finis esset, non ut in
finibus contineretur. Eousque, inquam, productum imperium,
non & ultra ipsam. Ea mens Victoris, aut si alia, est error. Et ha-
bes ecce in istis finibus, quid? per Indicem, si placet, videamus,
& per singulas orbis partes.

IN ASIA:

<i>Colchidem,</i>	<i>Armeniam,</i>
<i>Iberiam,</i>	<i>Syriam,</i>
<i>Albaniam,</i>	<i>Arabiam,</i>
<i>Pontum,</i>	<i>Palestinam,</i>

IN AFRICA:

<i>Ægyptum,</i>
<i>Cyrenaicam,</i>
<i>Marmaricam,</i>
<i>Getuliam,</i>

Bospho-

<i>Bosphorum,</i>	<i>Ciliciam,</i>	<i>Africam propriam,</i>
<i>Cappadociam,</i>	<i>Pamphiliam,</i>	<i>Numidiam,</i>
<i>Galatiam,</i>	<i>Lydiam,</i>	<i>Mauretaniam,</i>
<i>Bithyniam,</i>	<i>Asiam totam</i>	<i>Aliasque minores</i>
	<i>minorem.</i>	<i>aut ignotiores.</i>

IN EVROPA.

<i>Italiam,</i>	<i>Macedoniam,</i>
<i>Hispanias,</i>	<i>Epirum,</i>
<i>Gallias,</i>	<i>Græciam,</i>
<i>Inalpinos,</i>	<i>Thraciam,</i>
<i>Rhetiam,</i>	<i>Mæsiam,</i>
<i>Noricum,</i>	<i>Daciam,</i>
<i>Illyricum,</i>	<i>Pannoniam.</i>

Habes hîc, dico, optima terrarum, latissima terrarum: & ma-
gnam tamen partem consultò omisi, quidquid *Insularum* mari
ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo ma-
ri mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vs-
que? profectò, quæ vel decimam partem panè prouinciarum
terrestrium æquent, si *Britannias* in exteriore mari (ut debes) ad-
iungas. Pulchra autem ista facies, & non nisi à Prouidentiâ sic
ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrunque ad hoc mare
mediterraneum Prouinciæ se porrigunt & extendunt, ipsum in
medio, tot partibus & insulis distinctum, quasi via & limes est,
per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius
commodiusque videtur in hoc imperio, quàm iste velut in me-
dio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & di-
uidit simul, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum?
non dabis. AvD. Imò Lipsi, *Turcicum*, & Regis quoque nostri
Hispanicum imperium, haud longè absunt. LIPS. De *Turcico*, fa-
tendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissi-
mâ Europâ nostrâ quid habet, aut non habet? Certè vel sola Ita-
lia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut
superent illum hostem. O si Deus daret! adeò nec prouinciæ
illæ Orientales, pro opibus & frequentia priscâ, sunt, & nostræ
istæ, florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ di-
cam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis,

copiisque exulta est, & abundat? Avd. Mirificè. & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. Lips. Non sic, ut opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque, *Ratias, Noricum, Carnos, Pannonos* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Helvetios, Rauracos, Argentoratenses, Nemetes, Vangionas, Treuiros, Vbios, Menapios, Batauos*, ad Oceanum ipsum. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam, habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris spoliata relinquant. Certum autem, hæc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse olim accensa. Sed de Hispanico imperio quod aiebas, id sanè, spatia terrarum si consideras, præfertim in Nouo illo orbe & insulis, Romanum longè vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquant? Nunc quidem, nam postea quid futurum sit, nescio: florebut, crescent fortasse. & sensum meum tibi dicam? Nescio quo Prouidentia decreto, res & vigor ab Oriente (considera, si voles) in Occasum eunt.

CAP. IIII.

De copiis & præsiidiis sparsim circa limites, itemque in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani & quidem mari, omnibus, montibus clausi ac muniti, sed Milite & Copiis multo magis. Nam Romanus mos & institutio, duplici viâ prouincias munire, Copiis & Colonis: de quibus vtrisque breuiter dicendum. Copias intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex instituto Augusti, fuit. Triplices eas reperio, *Prouinciales, Urbanas, Classicas*: illas maximas, alteras satis validas, & tertias utiles atque opportunas. Omnia hæc ab Augusto; qui sapienter pleraque in nouo imperio aut instituit, aut restituit, ut res visæ postulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Augusti iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, classes, cuncta inter se connexa*. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciarum distributa*. Sed benè Tacitus, *cuncta connexa*: nam ita ordo & dispositio fuit, ut limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & essent, ut in magnâ vrbe, circa mœnia dispositi & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideoque & legiones, per cohortes suas & alas sparsæ, & inter

1. Annal.

inter se vicinæ. Avd. Sed non igitur Arces in locis interioribus saltem erant, si non legiones? Lips. Apagè à Romano hoc more. nusquam in iis præsidium aut spes posita Martiali huic populo, sed in milite tantum & armis. Et sanè de Arcibus variè disputari potest: sed non tempestiuè in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri subditis, maximo vsui in hostes esset. Quantus? sub Augusto & Tiberio vigintiquinque legiones fuerunt, ex Dione & Tacito: quin postea tamen auxerint, vix dubito, & sub Traiano atque Hadriano certum fuisse triginta, aut & suprâ. Columella, in quâ legionum nomina, tum & alia quædam hoc euincunt: diximusque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illuc, si lubet, videndum. Hæ legiones, Augusti & Tiberij æuo, sic dispositæ:

In Hispaniâ, legiones III.

In Syriâ ad Euphratem, IIII.

In Galliâ ad Rhenum, VIII.

In Mœsiâ ad Danubium, II.

In Africâ, II.

In Pannoniâ ad Danubium, II.

In Ægypto, II.

In Dalmatiâ, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob causas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etsi pleræque in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideo motui aut rebellionis opportuna. Talis Alexandria in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata est, alia per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopie finibus ad Syenen, præsidium locis, tres in aliis partibus. Sunt & ala equitum tres*. Simile de Beryto Syriæ, idem Strabo: *Hæc euerfa fuit à Tryphone, instaurata & suscitata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit*. Causa fuit, sedes item vrbis ad ipsum mare, & locorum eorum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniâ, ut idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possum, & causas dare aut tangere: sed diffusionem non gaudeo, vbi res non poscit. Hoc magis è primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes aliasque fuisse, præter ipsas Legiones: & ut illic vides, numero satis grâdi*. Enimuerò nouæ illæ cohortes (sociales fuisse dico, etsi ipse Romanas appel-

appellat: sed hoc ideo, quia militabant sub Romanis signis) pænè legiones tres æquarunt, nec minores eas millenariis fuisse opinamur. Tacitus id quoque dixit: apud idonea prouinciarum, socias triremes, & alas, auxiliaque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi, inquit, incertum fuit, cum ex usu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur. Ecce disertim, haud secus, id est, non minus in iis virium fuisse, quam in legionibus ipsis: imò plus interdum, idem ostendit. vbi legionis Decimaquarta auxilia, octo cohortes Bataurum facit. Atque alibi, in minoribus prouinciis, solæ cohortes aut alæ fuerunt, vt in Ratiâ, Iudæâ, talibus, & quæ Procuratoribus regebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coercendum: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus cohortem xviii^m locat, idem Foroiulij Ligurum cohortem, vetus loci auxilium. Et tale alibi. Huc equidem Iosephi verba referam, alioqui paradoxa, non solum paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adserit, Galliam illam tam validam, tam latam, mille ducentis militibus in officio contineri. Profectò octo legiones totæ fuerunt, sed quia istæ in extremâ Galliâ, ipse copias modò numerat, quæ introrsus in eâ essent. Hæc ita sub Augusto: vt tamen tetigi, creuerunt. & primum Claudius Imp. Britannia domitâ, legiones in eâ tres locauit, manseruntque. Tum Vespasianus duas etiam in Capadociâ: & Traianus deinde in Daciâ duas. Istæ Prouinciales copiae: Urbanae fuerunt, quæ sedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipsam urbem. Principis custodiæ triplex miles fuit, Prætoriani, Euocati, Bataui. Primi in nouem cohortes diuisi ab Augusto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti huius fuit, à Prætoriiis cohortibus in exercitu, quæ circa ipsum Imperatorem, & ad eius tutelam erant. Augustus in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contra motus subitos, & ad plebem Romanamque coercendam. Nam fuere nouem millia militum, non robore solum, vt dixi, sed stirpe & domo eximij: nec capti nisi ex Etruriâ, Umbriâ, Latio, & Colonis antiquis, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc sanguine: & ideo Otho iis blandiens, & in concione alloquens, Italiae, inquit, alumni, & Romana verè iuuentus. Nam

iii. hist.

Lib. iiii.
Annal.

Tac. Hist.

legioni-

legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miscebantur. Nouem dixi fuisse: idque apertè Tacitus: at Dio decem scribit. Nam ita in rebus Augusti: οἱ σωματοφύλακες μύριοι ὄντες, καὶ δεκάχι τεταγμένοι: Custodes corporis Augusti (Prætoriani) decem mille erant, atque ij in decem partes, siue cohortes diuisi. Hæc dissonant: & fallitur Dio? an pro suo æuo dicit? Illud potest, hoc vix potest: quia eius æuo (vixit, sub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opinor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingressio: Confusus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætoriae, quattuor Urbanae cohortes scribebantur, quibus singula millia inessent. Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. antea fecerat? Lapis vetus (quid contra eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAUDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò sub Claudio vixit, & donis ab eo donatus in Britannia: & tamen Tribunus scribitur Duodecimæ Prætoriae cohortis. Sculptor errat? sed idem est in Urbanis, vbi Decimatertia nominatur. Quid? an hic Gavius potius, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum senior sub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel sub illo, aut statim ab illo, Tribunatus hos gessisse. Nam eam autionem dixerit aliquis mansisse: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero, sic legas. Istis Castra Prætoriae fuere, ad Portam Viminalem: vt arctius, & in disciplinâ haberentur, secreti à ciuibus & vrbe. Sed Euocatos iam addo: de quibus Tacitus, atque alij, silent (quod equidem obseruauerim) at non Dio Cassius, qui adiungit apertè. Euocatis, inquit, Augustus uti iam ceperat in Antonium olim, eosque & postea seruauit. Sunt autem hodieque propria quedam & separata manus, & vites ferunt, instar Centurionum. Hoc ille, vbi ex professo de custodiâ Principis scribit. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, dilegisse eum equestri ordinis iuuenes, qui manente aureorum anulorum usu, EVOCATI appellarentur, excubiasque circa cubiculum suum, vice militum, agerent. Instituisse hoc eum planè dixeris, exemplo custodiæ Principis, quem Principem scilicet nunc agebat: etsi non veteranos quosdam

Lib. LV.

ii. Hist.

Lib. LV.

D.

dama

dam milites, sed Equites ipse elegit. An non ibidem & munus istorum Euocatorum expressum? nempe vt circa cubiculum Principis excubias agerent: ego omnino opinor: etsi valdè miror, nusquam (nec occasio defuit in vrbis illis motibus, aut Principum cadibus) nusquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel ipso Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referendum. Tertij sunt Bataui, equites peditesque. Dio Cassius: *Sunt & exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomen est, inque equitandi peritissimi.* AVD. Da veniam, interpello te: Bataui equites? hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Bataui sanè nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè discunt: hos terrestres, parè aut parum dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potius, quàm Mercurium colebat. Et quæ gloria * vicinis illorum in equite nostrâ etiam memoriâ fuit: ea ipsis olim. Credo autem intellegi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni Equites: fuere & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus alijsque dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed dixeris Dionis ævo Pedites non fuisse. Causa, quia Galba Germanorum cohortem, institutam iam olim à Cæsaribus, ad custodiam corporis, & multis experimentis fidissimam dissoluit, ac sine vllis commodis remisit in patriam: quod Suetonius in eo scribit. Dicit Cohortem: ergo pedites fuere: & addit ab ipso solutam militiâ ac dimissam, nec postea fortasse restitutam. Non reperio quidem vltra nominari: & in Notitiâ imperij, dumtaxat Bataui equites, Seniores Iunioresque. Vtraque autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare se fatetur: *Batauorum, inquit, numerum, sicut nec Euocatorum, satis certò possum dicere: quid ergo nos conemur?* Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse, & vt minimùm mille Equites: Pedites etiam olim ad mille. Euocati autem, ij quoque cohors vna millenaria sunt. Alter nunc miles in vrbe, & pro vrbe, duplex est: *Vrbana, & Vigili cohortes.* De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret vrbem proprius miles, tres urbanae cohortes:* & mox ostendit eam quoque lectam, & non

* Menapii
& Geldrii.

1111. Ann.

& non nisi Italiam manum fuisse. Sed tres ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor.* οἱ τῆς πόλεως φύρουσι, inquit, ἑξακισχίλιοι, καὶ τὰς αὐτῆς νεκρομένους: *Vrbis custodes sex millia, & in quattuor partes diuisi.* Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus, vides grandes istas Cohortes fuisse, atque etiam supra Prætorianas. In Taciti antè verbis, de Vitellio, notare potuisti, ab eo denique factas *quattuor urbanas cohortes*, sed quæ non nisi singula millia haberent: vnde igitur tantas sub Augusto? Intricata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim urbanae cohortes.* Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Urbis? Vnica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo ævo, grandiozem hunc numerum suadent. In illo superius recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB. & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui certa indicia, nō semper adiecta. Hic ipse Antoninus quis fuit? fortasse Caracalla Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Posse eos securè agere,* Lib. 111. *si velint, pecuniâ multâ à se paratâ,* τῆς τε ἐν πόλει διατάξεως αὐτῆς περὶ πλῆθος αὐτῶν, καὶ στρατοπέδου τοσούτου περὶ τῆς πόλεως ἰσχυρῶν, ὥς μηδὲ μίαν εἴη δύναμιν ἔξωθεν ἐχέγγυον μηδὲ ἀντίπαλον, πλὴν δὲ στρατοῦ, μήτε μεγάλοι στρατόν, μήτε χρημάτων πλεονεξία: & copiis iis quæ Romæ sunt IN QVADRVPLVM auctis, tantoque exercitu ad Vrbem sedente, vt nulla externa vis par esse ei possit, siue MVLTITVDINEM spectes, siue corporum magnitudinem, siue cultum & abundantiam. Hanc mutationem & augmentum facta à Severo, cùm Iuliani Prætorianos circumuēnit, & armis exuit, probabile est, & in eorum locum Illyricos grandi numero factos. Verba quidem Herodianî clara sunt, & sic mansisse ad Constantinum videntur: qui fauentes Maxentio sustulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim si in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel suprâ LX. cohortes fuisse. LIPS. Benè oppugnas: & iam de Vitellij dubitare incipio, an dicam mansisse. Illud teneamus tamen, haud dubiè auxisse

auxisse valdè Seuerum, cum Herodianus disertè scribat, cui-
cunque. vi. externas parem aut superiorem hanc internam & urbanam
fuisse. Sed redeo ad Urbanas meas cohortes: quarum officium
præcipuum, tueri urbem. id est, motus aut turbas plebis coër-
cere, noctu circum templa, fora, basilicas excubare; stationes
agere contra grassatores aut sicarios; itemque Præfecto urbis
(qui caput iis erat) apparere. Itaque & extra urbem interdum
puto dispositos, cum eius Iurisdictio ad centesimum lapidem
porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè
scriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in eo munere: *Esse illi PRO-*
PRIVM militem cohortium urbanarum: nec defuturas Vigilium cohortes.
Quas nunc adiungo (*Vigilium dico:*) & moneo eas quoque
ab Augusto esse. Nam is cum crebra incendia in magnâ illâ &
frequenti urbe videret; remedium quæsiuit firmum & perpe-
tuum, militemque ex libertinis collegit, & in septem cohortes
digessit. Id factum anno urbis DCCCLIX. Et quanquam præci-
pius hic finis & instituendi causa fuit, tamen seruiisse etiam
tutelæ urbis, & contra nocturnos fures aut grassatores, non est
ambigendum. Minus lecta hæc manus fuit, & ministerio po-
tius quam militiæ facta: tamen ut regi melius iuberiq; possent,
digessi in Cohortes, & Centuriones Tribunosq; suos accepere.

CAPVT V.

*De copiis in mari, aut fluminibus; de Classibus variis, earum-
que sedibus.*

TERRESTRI milite satis limites, & vitalia imperij, id est
Romam ipsam, munivimus: nunc & maritimo, siue flu-
viatili etiam, muniamus. Nam cum mare medium per totum
illud imperium irer, ut diximus; cum etiam flumina magna
clauderent vel ambirent; utile censuerunt, *Classes* perpetuas in
utraque parte esse, quæ & piratas cohiberent, & hostes exclude-
rent, & suis etiam transitum aut transvectionem, cum opus ef-
fet, statim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque
Classes in ipso mari quattuor; in *Fluminibus* tres, nisi fallor. Vide-
bimus ordine, & quod occurrer, dicemus. Primæ duæ maiores
se offerunt, & *Prætorie dictæ*, *Misenensis* & *Rauennas*. Quare
Præto-

Prætorie? (sæpe enim ita in lapidibus:) opinor dignitatis caus-
sâ, & quia inter minores alias, ut *Prætorie* aliqua navis, emine-
rent. Nam Præfectus sanè earum non fuit Prætor. Hoc quoque
ab Augusto institutum, notante Suetonio: *Classem Miseni, &*
alteram Rauennæ, ad tutelam superi & inferi maris collocavit. Et Ta-
citus de iisdem: *Italiam utroque mari duæ classes, Misenum apud &*
Rauennam, præsidebant, Sed distinctissimè Vegetius, qui nume-
rum & plura aperit, his verbis: *Apud Misenum & Rauennam, SIN-*
GVLAE LEGIONES cum classibus stabant, ne longius à tutelâ urbis
abscederent, & cum ratio postulasset, sine morâ, sine circuitu, ad omnes
mundi partes peruenirent. Nam *Misenatium classis*, Galliam, Hispan-
ias, Mauretaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam, ha-
bebat in proximo: *classis autem Rauennatium*, Epiron, Macedoniam,
Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere di-
rectâ navigatione consueuerat. Ait singulas legiones in singulis fuisse:
pro more sui æui, aut parum conspecte, locutus. Non enim
Legiones propriè erant, sed dumtaxat *Cohortes*, eæque decem, &
Tribunos suos siue *Chiliarchos* (à numero cui præerant) habe-
bant, itemque Centuriones. Enimvero Tacitus non semel
ostendit, *Classarios* militiam legionariam, ut honestiorem pe-
tisse: & aliquando impetrasse: non ergo habebant. Quomodo
autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de classe Ra-
uennate: *Ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ*
Pannoniique erant. Et in Tabulâ, quæ Venetiis adseruatur: HA-
DRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAVERANT. IN. CLASSE.
PRAETORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS.
EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MISSIONE. IPSIS. LIBE-
RIS. POSTERISQUE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. Si de-
dit, non antè habebant. Clara & vera hæc sunt, ac naualis mili-
tia, vilis semper & vilium, apud Romanos. De Miseni igitur
classe, liquet apud Misenum, pulcherrimo sinu, eam stetisse.
Virgilius doctè indicavit, cum Misenum illuc sepelit Æneas,

Imponit suaque arma viro, remumque tubamque.

Nam & *Remum* & *Tubam* dat, præsignificans locum hunc futu-
rum ubi & Remiges & Milites in classe essent: Milites, quos
Tuba notat. Et si autem naues ibi & classis, tamen Castra etiam
in terrâ & ad portum ipsum fuisse, commoditas eorum exigit,

& lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos isti:

D. M.

D. M.

C. IVLIO. QVARTO

TI. PETRONI. CELERIS

VET. EX. PR. N. GALLO.

NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.

C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO

EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notę breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Pratoriā naue Gallo.* item: *Natione Alexandrino, ex tertiā Iside.* iterumque: *Ex tertiā Fide.* Gallus autem, *Isis, Fides*, nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelā. In his item portibus, præter Castra, *Pharos* siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misenatium Præfectus. *Vsus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portus-ve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, ut Puteolis, & Rauennæ.* Pharos Puteolana, ad hanc Misenensem fuit. At verò altera, sicut & ipsa Classis, *Rauennæ.* Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi postea regni Gothorum. Et ipsam, & Classem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *Ameridie, inquit, Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimā fossā demissus: qui septimā sui aluei parte mediam influit ciuitatem: ad ostia sua amœnissimum PORTVM habens, qui CLASSEM ducentarum quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimā dudum credebatur recipere statione. Qui nunc, ut Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostendit, arboribus plenos, verum de quibus pendeant non vela, sed poma.* In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossā percussā: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illuc caperent. Sed vbi hoc Dio? nusquam in libris qui nunc sunt, sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. In ultimo ostendit, esse defuisse & portum & classem. Atque hæ duæ sunt Maiores illæ classes *maritimæ*: sequuntur duæ *Minores*, prior in Galliā, coloniā & portu *Foroiuliensi*: tum ad ipsam Galliam, tum ad Hispaniæ illam oram tuendam. Tacitus de eā, eiusque auctore: *Galliæ proximum Litus ROSTRATÆ naues præstebant, quas Adriaticā victoriā captas Augustus in opidum FOROI-*

LIENSE

LIENSE miserat, VALIDO cum remige. Habes Augustum auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum remigium*. Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idem Tacitus in rebus belloque Othonis cum Vitellio meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in Galliā Narbonensi, loco quem Strabo designat: *Nauale, inquit, Caesaris Augusti, quod Forum Iulium vocant. Situm est inter Olbiam & Antipolim, abestque Massiliā stadiis circiter sexcentis.* Notat *nauale* siue receptaculum classis esse: ideoque & à Plinio ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octauiorum*, quod octaua legio eò deducta. Altera minor in ipso *Ponto*: id est, in capite & fonte mediterrei maris. De eā Tacitus capiendus: *Mucianus classē e Ponto Byzantium adigi iussit.* Ergo statione ei suprā Byzantium fuit: sed vbi, ignoro. Numerum eius è Iosepho possum dare: *Pontice, inquit, omnes gentes tribus milibus militum subduntur, & QUADRAGINTA naues longæ (rostratæ) illud asperum & innauigabile pelagus tutum pacatumque præstant.* An non & tertia etiam Ostiæ? Suetonius suggerere videatur in Vespasiano: *Classiarios qui ab Ostiā & Puteolis Romam per vices pedibus commeant.* Nam *Classiarios* Ostiæ ponit: & fortasse Claudius instituit, portu eo instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe Misenensi. Potest & sensus esse, ut Puteolis Ostiam nauibus venerint, inde pedibus Romam ad res celeriter nunciandas. Transeo ad *Classes fluminum*: & prima est in Rheno, de quā Panegyricus: *Cum totus ARMATIS NAVIBVS Rhenus instructus sit.* Ait totum Rhenum: ergo diuisam per partes censeo, ut & militem ipsum terrestrem. Florus ostendit, Bonnæ & Geldubæ (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto Drusi: *Bonnæ & Geldubæ pontibus iunxit, CLASSIBVSQUE FIRMAVIT.* Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse, quam *Classē Britannicam* Tacitus in bello cum Ciuili appellat: quia & in Britanniam ea commeabat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem Tacito leges, *Iulium Burdonem, Germanicæ classis Præfectum.* Hæc partitio classium Taciti loca aperiet, aut conciliabit, quæ pugnaturæ inter se videntur. ut cum scripsit, *Vniuersam quattuor & viginti nauium classē transfugisse (ad Ciuilem) aut captam esse.* An igitur vniuersa ea, non nisi tot nauium?

nauium? Imò postea iterum facit Cerialem nauibus pugnasse, etsi numero imparem, sed magnitudine earum potiore. Atqui struere tam citò non potuit: sed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharus, sumpsit. De his nauibus Hegeſippus ex Iosepho ita scribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, sed Romanorum liburnis, quæ pererrantes TOT VSQVE AD MARE bicornis annis fluentia, quondam liberas gentes seruitio premunt.* Legendum autem illuc, *Copulis Germanorum*: estque nauium minorum genus, quod ipsi Germani sic à * vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam rostratasque Romanorum esse: credo, biremes. quas & pererrasse totum annum identidem scribit: & an ideò *Lusorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliisque. Altera classis Fluiuatilis, in Danubio, de quâ Tacitus: *Vannius funditur prælio, & ad classem in Danubio operientem perfugit.* Nominantur & Vegetio *Lusoria*, quæ in Danubio COTTIDIANIS vtuntur EXCVBIIS. In Codice Theodosiano titulus, *De Lusoriis Danubij.* In Nouellâ quadam: *Castrorum quinetiam ipsis, luxuriarumque curam mandamus: legendum, Lusoriarumque.* Credo & tertiam fluuiatilem in Euphrate fuisse: quidni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani aliquot loca suadent, etsi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? sed & ad spectu aut cogitatu pulchram, cum imaginem proponis (Aristide delineante) *magnæ urbis, cuius fossæ, flumina essent; turres & propugnacula, militaria in sinibus castra aut castella, ipsa mœnia, non è latere vllò aut lapide, sed ære ac ferro tot prætendentium legionum.* AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis situque diuisa. Sed ipsam summam totius præsidij cur non expressisti? LIPS. Facile est, & per te possis: quantum quidem certus partium dictarum est numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in prouinciis copias non minùs fuisse, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus, aut circa: & sic, vt legiones nec plenissimas, sed IIII. millium accipiamus.* In Vrbe, ponere liceat in vniuersum ad XXVI. millia militum: & post Seuerum, vel ad sexagena. In classibus omnibus, haud minùs centum millibus militum remigumque. Ita fiant

* Koppelen.

xii. Annal.

fiant in vniuersum, supra quadringenta millia ordinariorum: etsi Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse asseueret. Nam de Iustiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas OLIM esse: nec iam sufficere tutelæ imperij, contra hostes.* Cum enim, inquit, ad SEXCENTA QVADRAGINTA QVINQUE MILLIA militum vniuersas eas colligere oporteret, vix tunc in centum quinquaginta millibus consistebant. Hæc ille scriptor, & credo vera atque explorata (cum tam curiosè numeret) attulisse. Oportuit igitur Auxiliares copias grandes fuisse. AVD. Imò an non legiones fortasse plures faciendæ sunt, & vel ad XLIII. ordinariæ sub Augusto ac deinceps locandæ? Hoc enim & Orosius & Appianus dicere videntur: & vir doctissimus ita affirmat. LIPS. Errat ille vir doctissimus: nec aliter sub Augusto fuit, ac dixi. De Orosio & Appiano, hoc saltem dicunt, Sexto Pompeio in Sicilia victo XLIII. legiones, iunctis omnibus copiis (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipsius) in vniuersum, Augustum habuisse: sed hoc non addunt, & seruasse. Ille verò non seruauit, sed sparsit, & in Colonias misit, de quibus ordo & hæc admonitio suadent iam dici.

CAPVT VI.

De Colonis, & modus fructusque deducendi.

PRÆMISI verò, Præsidia militum in longinquis limitaneisque locis fuisse, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò pleræque earum sine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quæta præstabat? *Coloniarum* deductio, optimo & sapientissimo Romuli inuento. Nam ad illum consensu referunt, qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum solitus in urbem & ad se traducere, partem illuc relinquere, sed sic vt Romanos suos misceret, custodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita missos, *Colonos* appellauerunt, & ab agrorum nouæ dedicatione culturae (ait Hyginus) ipsas Colonias appellauerunt. Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idque à *Triumuiris*, quos graues & prudentes viros huic rei legere solebant: qui & sedes, agrosque, & ipsum opidum (si condendum esset) disponebant, & iura ac formam nouæ quasi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & urbem matrem referrent. ipsis quoque

quoque locis, Fora, Capitolia, Tempia, Curia pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumviri* plerisque coloniis, quasi duo Consules, *Aediles* item, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto utilitas, quam licet percurramus. Prima, quod alleuabatur vrbs ipsa princeps, & superfluam nimiamque multitudinem, vt sanguinem emittebat. Ita victus facilius, ita turba minor, & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusque, sic vacui non aliter quam arbores aut plantaria magis se diffundunt & propagant, vbi in arcto non stipantur. Altera utilitas, ipsos hostes aut subditos tangit. Vbi enim Coloniae sic collocatae, loca frequentabantur, colebantur, poliebantur etiam, nouorum hospitem aduentu, & artium inuectu. Diuina Prouidentia hoc sine Græcos olim in Asiam, Europam hanc nostram, vsque in Hispaniam, per maritima loca misit & disposuit: vt rudes ferocesque, humanitate & elegantia percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecere: & iis cultum hunc omnem debet pulcherrimus Europæ tractus. Tertia utilitas, quæ præcipue in oculis Romulo & Romanis, Præsidium in subiectos. Sparfa hæc tot opida, locis opportunis, & in iis Romanus sanguis: quid nisi tot arces & propugnacula erant imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quam talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepere, semper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium, aut pelli, si & ij pellantur. Atque hic primus, vt dixi, præcipuusque aspectus: accessere mox, valde aucta re Romanâ, duo alteri. Prior, vt plebem inopem & grauem sic exhaurirent: alter, vt militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & crescente ciuium tenuiorum numero, per tot manumissiones: quæ ratio alendi aut subsistendi fuit, nisi vt emitterent non aliter, quam vbi alueria plena, noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &, occulto Politico consilio, sentina & fex vrbs educebatur: purior meliorque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pulchrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illic & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, commendum.

mendum. Ego verò dixerim, nec isto æuo Militiam satis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & causæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudē & iniuriam miscuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit, sed in ipsâ Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fideisque, populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est vigintitres legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemini) centum viginti millia, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem viginti millibus ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, in transmarinas colonias octoginta millia ciuium distribuit, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum centum viginti millia deduxisse sub quintum Cōsulatum suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostendit: & postea multa millia adiunxit. In solâ Italiâ duodeviginti colonias collocasse, Suetonius notauit. Itaque huius Principis plurimæ, & in toto orbe terrarum fuerunt: quod ipsa agnomina earum ostendunt. Denique paullatim tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculâ fuisse, in quâ Coloniae aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem cōpeditum & adstrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudicium valde probo, inter perniciosissima Gracchi habentis, quod extra Italiam colonias posuerit. Equidem planissimè contrasentio: & ad hunc coercendi finem, aliter oportuit; aut nec imperium extra Italiam proferre. Timorem quæ timet, nequa Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum in Romano aliquo imperio non habet. Sed nec Hispano: & prudentissimè eos censeo Nouum orbem coloniis implese. Quarum alia atque alia genera tamen erant, & quædam Romanæ, aliæ Latini, quædam & Italici iuris. Reperio & Patritias, & Equestres agnominatas, haud dubiè, in quam digniores ciuium militumve deducti. A v d. Sed de numero igitur, nihil certi

aut definiti habes? LIPS. In Italiâ solâ centum quinquaginta fuisse reperio, in Africâ, circiter sexaginta, in Hispaniis, ad triginta, paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cum & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi suffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in OMNES prouincias misit? VBIQVE VICIT Romanus, HABITAT.* AVD. Quæro etiam, ecquid seriò probes hoc ius siue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adsuadeam imitari. AVD. Tūne in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, possidebant, posteris tradebant. LIPS. Quid tum? utilitas publica magna, ut in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel absorbet. Et si cur iniquum? qui iniuriam intulit, iustè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo sunt, & ne in posterum noxam noceant, refrænandi.

CAPVT VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quæstio, Vnde Romanis ea copia, & sic assidua, vel Militû vel Colonorum? Nam cum intueor & examino, examina habuisse hominum debuerunt, quæ vel conscriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & satisfaciam: scito. Romanos primùm pauculos fuisse, & cum Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad milia terna peditum (alij bina millia volunt) censa, & equitum trecentos. At idem ille, cum è viuis abiit, peditum reliquit XLVI. milia, & equitum mille. Tantum viri opesque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, triginta septem. Res mira est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Apertione asyli, quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi non optimos, eliciuit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Receptione in ciuitatem, quam non exteris solum confluentibus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cum alij hoc institutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmonis & Athenien-*

Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quoddam victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientiâ valuit, ut plerisque populos eodem die hostes, dein ciues haberet. Atque id fanè diu retentum Romæ, ut è prouincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent, & simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pænè dissidium, inter illos conciliarent.* Ob annulatione m- ter receptos, & non receptos.

Claudianus in Romæ laudibus:

*Hæc est, in gremium victos quæ sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fouit,
Matris, non domina, ritu: ciuesque vocauit
Quos domuit, nexuque pio longinqua reuinxit.*

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano essent, ex constitutione Imp. Antonini. Excluduntur ergo soli Lib. i. serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, & appellauit Romanam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnicâ totius mundi ciuitate soli BARBARI & SERVI peregrinantur. Itemque passim alij Communem patriam: & ad eam his versibus Rutilius:

*Fecisti patriam diuersis Gentibus vnâ,
Profuit iniustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprii consortia iuris,
VRBEM fecisti, quod prius ORBIS erat.*

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præstabat electio illa & secretio, ob varias causas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex instituto non quidem Romuli, sed Seruij Tullij. Ille cum videret plerosque tunc seruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos esse, atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè etiam liberos: humanum bonumque putauit in ciuitatem recipere, siqui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti iam erant; & sic fore prouidebat, ut semper, tanquam ex fonte domestico, proles scaturiret ad belli aliosque vsus. Difficile id persuasum primò ciuibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit, & origine bonos eos esse, & iam diu ipsos etiam hostes in hoc ius admissos: ita cur non idem domesticis & fidis seruis indulgerent, causam nullam esse. Maximè, cum in eorum manu totum hoc beneficium. & videre posse, ut nec temerè manu-

mittendo darent; & illos adnifuros, vt omni sedulitate ac fide emererentur. Amplius, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & sic nobiliores ciues, in comitiis aut suffragiis, semper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis persuasum. sed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentia & diuturni status. Nec tamen ij æquiparati statim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor urbanas tribus fuere, & inuenta ratio, vt minimum in suffragiis, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honestiore exclusi sunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus sanguis, peruenirent. Liberti ipsi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc institutum, incredibile est, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot seruorum millia pauculis annis manumissa. Neque negandum est, vtile initio & præclarum fuisse: sed lapsu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapsus: cum iam Syri, Cappadoces, Asiatici, Græci, Barbari in seruos recepti, & multi ex iis facinorosi & perdit, qui pretio, blanditiis, aut & fœdis obsequiis libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem non inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, vilissima facta hominum sit, & vno verbo, cloaca ac sentina vitorum. Sed ista sæculis aliquot post Tullium, interea profuit largiter institutum, & effecit, vt cum primo censu ac lustro Ser. Tullij, LXXIII. ∞. censa essent, illo qui sub primis Consulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiserat) CXXX. ∞. censerentur: idque eorum qui puberes, & in virili rogâ essent. Largus tibi hic numerus videtur: nihil est. cum post aliquot ætates, id est, anno vrbis CCCXXIII. censa sint ciuium CCLX. ∞: & paulo ante bellum Marficum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter quadringenta millia, paulo minùs. At post id bellum, sociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad nongenta millia censa* alibi nobis doctû. Cui ipsi numero firmando, velim addi hæc Phlegontis in Chronicis. qui notat Olympiade, quâ Lucullus Amisum cepit, & Mithridatem ad Caberia vicit (id fuit circa annum vrbis DCLXXXII.) censitas Romano-naginta myriadas ciuium, & vnam, id est, nongenta & decem millia. Quid

*In 1. Eleg. cap. XXVII.

Quid iam sub Augusto: ipse de se in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Lustrum condidisse, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA.* Immanis herclè numerus: & quis iam de copiis miretur coloniisque? At etiam creuit assiduè, & sub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accensent, *sexagies nouies centena sexaginta quattuor millia*, Vltrà quærere, superuacuum sit, cum iam passim in ciuitatem totæ vrbes regionesq;, vt dixi, receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet scire, an ex solis igitur illis ciuibus copiae scriptæ? LIPS. Non è solis. olim & è Latino nomine, vt scis: ac postquam ij ciuitate donati, Principum tēporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia scribi. Augusti id inuentum: & causam occultam etiam habuit, subditos sic exarmandi, & quasi obsidibus traditis in fide continendi. Nam quotannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimū quemque abducebant. Ita enerues prouinciae, & illi qui dilecti, in longinquas & distitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut SUPREMVM diuidantur.* Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus ALIBI seruituri, auferuntur.* Atque eiusmodi auxiliorum, è variis gentibus, magna copia. quod & Notitia Imperij indicat, & Taciti hæc verba: *Nil validum in exercitibus, nisi quod externum.* Iterumque: *Prouinciarum sanguine prouincias vinci.* AVD. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiè subductam rebellandi. Sed ista profectò translatio dura: & quo exemplo? LIPS. Haud facillè dixerim: nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in urbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eadem illâ non rebellandi, aut coërcendi, causâ? Fecit Augustus in Sugambriis & Sueuis, quorum *quadringenta millia* (hoc verius censeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur)

1111. Hist.

tot

tot inquam illa millia traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni, sedibus assignatis, collocavit. Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliaremque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quam coercere possis: peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & urbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) usum Iustinus prodidit: scribitque eum, ut pecora pastores, nunc in hibernos, nunc in æstivos saltus traiciunt; ita populos & vrbes, ut illi vel replenda vel derelinquenda queque loca videbantur, ad libidinem suam transtulisse. Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, ut civitatum aliarum in alias migrationes fierent, itemque hominum traiectiones ex Asia in Europam, ex hac in illam: & causam addit, ut gentes connubis, commercis, & amicitia inter se iungeret: quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentia succcessit, in idem hoc consilium: & Atheniensium urbis potens, ipsam eiusque regimen ditioribus honestioribusque concessit, tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. eorum in Thraciâ, agris datis, collocavit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, trecenta millia è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere implenda. Et ut vicina magis temporibus locisque tangam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sæpe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Ludovicus etiam xi. Galliarum rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaci imperio malebant, sparsit eos per Galliæ vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perûiani tractus, quos Ingas ipsi appellant, pro firmamento status habebant, populos victos statim, cum totâ sobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus Mitimaes patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius causis. Ac quædam his inesse magnis Regibus imitanda ego scio: qui si exhau-

exhauriunt semper (ut fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid nisi fontem ipsum exhaurient & siccabunt? Serio, serio providendum est. Tu abi nunc, & cetera cras, si Deus volet, dabo. Avd. Haud libens, sed tamen parco, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. L I P S I
DE MAGNITVDINE
R O M A N A
LIBER II.

C A P V T I.

De Priscis populi Romani vestigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portoriis.

Ips. Mature sanè ades. Avd. Si pro meo voto, maturius, & vel conuiua in prandio tibi fuisset. Lips. Licuit. & delectarer sanè vel assiduo hoc sodalicio, si Romanæ aliqua mihi opes. Ad quas sermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas Publicas & Priuatas considerabo: & in Publicis, Vestigalia siue Tributa, tum & Triumphales manubias, denique Liberalitates aut Erogationes. Instamus ordine, & primùm in Vestigalibus: quæ olim triplicia ferè, è Decumis, è Passione, è Portoriis. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: Romani nunc hos, nunc illos Italiae populos superando ac subiiciendo, partem agri iis auferebant, atque opida & colonos condebant, aut si opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè assignabant, quod incultum (ut multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant, PARTE DECIMA fructuum sibi retentâ in agris satiuis, in plantariis aut arboribus, QUINTA, in passionibus autem, certum pretium desinebant in capita minoris pecoris maiorisque. Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quanquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex aliis scriptorum locis liquet.

1. Civil.

liquet. Et si quædam arctius pressiusque habitæ, & præter hæc, Tributa etiam sua capitis pendebant. Sed quod ad hæc tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus.* Nam quod ad Salinas, viri docti iamdiu emendarunt *Siluis*, ut ad *Pastiones* referatur: etsi *Saltibus* ego mallet, viciniore litterarum lapsu. In eadem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat, *Vini & Olei decumas*, ostenditq; Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintâ*? nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseuerare lubet, dicendum est, mitius leniusq; habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempli obuia, & iam aliis notata: causam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo ut pecora pascantur, certum es est. quia publicanus scribendo conficit rationem cum pastore.* Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: Ita neque ex *Portu*, neque ex *Decumis*, neque ex *Scripturâ* vectigal conseruari potest. Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehendo (*ἐκχωρῶν καὶ εἰσχωρῶν*) pendebant. Res nota est: an & illa, quod *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, *τέλῳ ἐν λιμένι*, id est, VECTIGAL IN PORTU: *Portarium*, *τέλῳ πύλης*, id est, VECTIGAL IN PORTA. Et verò hoc quoque fuisse videtur, æuo præsertim inferiore, & sub Principatu: ut & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid impendere, ut lumen transeat, cogitans & in pontibus quibusdam pro transitu dari.* Herodianus quoque ostendit exactio-

exactiones fuisse, *ὅτι τὸ ὅλως ποταμῶν καὶ λιμένων πόλεων, ἐν τοῖς ὁδοῖς ποταμῶν: in ripis fluminum, portibus opidorum, & viarum transgressibus: sed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & à Pertinace salubriter sublata.*

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquisitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidisse.

HÆC illa vetera sunt, & *Vectigalia* propriè dicta: quibus dies, & sagacitas, addo & necessitas, aliquid semper addiderunt. *AVD.* Hæcne propriè *Vectigalia*? atqui plura in id nomen video includi. *LIPS.* Plura, sed hæc primò: aut ne mentiar, solum ipsum *Portorium* primò, quia id scilicet è *vecturâ*: vnde Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus *Vectigal* propriè est *τέλῳ*, *Tributum* *φóρῳ*. Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis spectat & ligat, hoc capita ac mobiles opes. Sed quorsum ego ista? semel & seriò tibi dico, verba nunc non lustrò, nec obsita aut tricola antiquitatum quæro, satis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circa publicas has exactiones. Ergo Tributa, ut dixi, caput ferè tangebant: atque ita pessima conditio eorum, qui *Stipendiarij*, ipsi atque agri, ut Cicero alibi loquitur, essent. Tales *Pœni*, *Hispani*, & plures, qui per vim ultimam & bello pertinace victi essent. Appianus hoc ita expressit, vbi Scipio cū decem Legatis leges dant Carthagini victæ: *Hos, inquit, præmiis afficiunt*, In *Lybiis* socios nepe populos aut reges. *τοῖς δὲ ἄλλοις φέρον ὥρῳσαν ὅτι τῇ γῇ καὶ ὅτι τοῖς σώμασι*: aliis (hostibus scilicet) tributum definierunt in agros, & in corpora eorum. Duo manifestò dicit, & Corpora siue *Capita* (ut Latini magis loquuntur) onusta, & terram ipsam. Tertullianus quoque ea iungit: *Agri tributo onusti, viliores, & hominum capita stipendio censa, ignobilia.* nam hæc sunt NOTAE CAPTIVITATIS. Adiungit eruditissimus scriptor, hoc non nisi in verè victos, & vi subditos, vsurpatum: olim quidem, sed Imperatores, & ipse Augustus produxerunt, & valdè hæc Tributa dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in posteriorum scriptorum, sed & Iuris libris: vbi non *Homium* solum

capita, sed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in subnubilo mihi esse. Attu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primum de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syria & Asia agit: dicitque, *Prelatum titulum, qui litteris indicaret antea quidem Vectigalia reddidisse ad bis millies Hs. ex iis autem quæ ipse acquisisset, redire ad ter millies quadringenties*. Prior summa, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendiis, vulgariter magis quam eleganter uti) altera, *octo milliones cum semisse*. Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quod ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent; ab ipso autem iidem aucti plus triente, & facti ut in extremo scriptum. Enimuerò libido, an ratio, mihi est dissentienti? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuersis* sensisse. Nullum tale in Græco Plutarcho verbum est: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cum de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset; verba eodem referenda, & de Asia saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quam viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam illam minorem, quæ sola ibi ante Pompeium provincia, aut præcipua, illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dedisse: at verò eas provincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter millies & quadringenties*. Puto me rem tangere, si quis iudicio inspicit: & do rationes. Primò, credèrne quisquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc provinciis, non plus *quinque millionibus* redisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Amplius, *Decumas* vnius Siciliae Cicero, atque eas tenuiter aestimatas, fuisse dicit *nonagies Hs*: quod nobis est, *ccxxv. millium* Philippicûm. *Decumas* dico frumenti: & hordei non computat, & leguminum: quid iam *Vini, Olei*? quid *Portoria, & Pastiones*? Valdè tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc vniuersa ex proportionem, suprà *quadringenties*, siue vnum millionem. Atqui Sicilia, quanta pars

ta pars fuit Romani illius orbis? profectò nec centesima quidem fuit: & valdè hoc valet ad ingentes illas Romanas opes. Amplius de ipsâ Asia nostrâ, Appianus scribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *imperasse illi quinque annorum vectigalia, sed statim danda*. Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expressum, *viginti millia talentum*: ij sunt *duodecim milliones* nostri. Age iam, diuide in quinque partes, nonne paullo minùs *millies Hs.* annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquires. Ita, pro me & Plutarcho: sed hoc ipso tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cum ego dimidium ex Asia iam solâ. Res clara est. Sed quomodo igitur plus Pompeij xuo? nec id difficile dictu: siue quia ratio colligendi iam melior firmiorque, siue quia bella resederant, & ipsa Asia cultior feraciorque facta. Produci hæc talia semper solere, præsertim in pace, nec hodie est nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipso iterum Appiano. apud quem M. Antonius triumphauit, post pugnam Philippensem, in Asiam missus ad pecunias colligendas, in concione sic eos affatur: *Ne vrbibus agrisque pellamini, pecunia danda est in usum militum: nec eam maxima, sed quâ auditâ libenter acquiescatis. Dedistis hostibus nostris, Cassio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea suffecerint & nobis, nisi quod danda sunt in vno anno*. Quid hinc efficimus? nec timemus iterum Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentum* ab Asia tunc data scripsit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia annua* surgunt, id est *duodecim milliones*. Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Asia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res sæpe mutatas: & primò, cum testamento Attali Romanis relicta esset, Vectigalia imposita, id est *Decumas, Portoria, Scripturam*, solenni more. Sed cum publicani iniurij, pro more suo essent, & sine publico bono, sibi attrerent ac tonderent, C. Iulius Caesar, & iniurias, & iniurios ipsos sustulit, ac permisit ipsis fructus colligere ab agricolis, ac *Tributa* induxit. Hæc ita fere (etsi ipsa verba, quia pluscula, omisi) in eadem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem à Iulio id factum, & de re ipsâ, apertius sic Dio Cassius: *A victo Pompeio, cum Asiam obiter* Lib. xlii.
lustraret, τὸς τελῶνας πλεῖστα σφίσι χρομένους ἀπαλλάξας, ἐς φόρου συντάλαεν τὸ συμβαῖνον ἐν τῶν τελῶν κατεστήσατο: Publicanos, qui acerbissimi in
F 3 Asiati-

Asiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit. Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiusque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus aut minus, ut ipsi acceperant, nec ultra grauabantur: at eo tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præsides aut leges satis domabant) ut omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. Similis mens, ut addam, in Taciti loco: *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsulari imperio, tradique Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cum iis rapinæ, in Cæsaris non fuisse. Et iam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? A V D. In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam ultimam Prouinciarum acceperat, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam totam, illam diuitem, item Phœnicen, Palestinam, Iudeam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quam Asiam dedisse? Hæc de Plutarchi loco. sed ex Portoriis etiam liquere in parte potest magnitudo istorum Vectigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios (id est Publicanos) ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta Hs. idque ex Vicesima portus tantum Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valde notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta*, more nostro, circiter mille quingenti Philippæi. Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua*, & qui eam accipiunt *Octauarij*, in Codice Iustiniano memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima*. Sed opinandum est, pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus, & ut grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas, quam vsum inuectæ. C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio: *Portoria peregrinarum mercium instituit.* Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit; etsi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ sublata essent: quod Cicero malo publico

publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Octauam* imponis, quanti ea sint? Argumento aliquo è Plinij hisce verbis: *Arabie felicius mare est margaritas enim mittit: MINIMA* Lib. xii. *QUE COMPUTATIONE* millies Hs. annis omnibus India, & Seres, *Peninsulaque illa, imperio nostro adimunt.* Si * millies Hs. emptæ * Duo mil-
eæ merces, pluris mox æstimatæ & venditæ, ergo & Porto-
rium ex iis grande. A V D. Sed commemini alterius Pliniani lo-
ci, qui minuit, & à summâ illâ abit. Nam ubi de Indiâ sermo, *Indignares, nullo anno imperiis nostris minus quingenties Hs. exhaus-* Lib. vi.
cente Indiâ & merces remittente, quæ CENTVPLICATO veniant. cap. xxiii.
Ecce hîc *Quingenties* modò, id est dimidium habes. LIPS. Sed
nempe ex Indiâ solâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item
iungit, & ex iis quidni alterum dimidium? Sed nota inibi
quod ait, *centuplicato venisse*: quod rei nostræ facit. Cur enim
tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum esset? non fuit:
sed duo sunt, quæ Pretium sic accenderunt, Itinerum difficul-
tas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco descri-
bit, & addit *quotannis nauigari, sagittariorum cohortibus impositis.*
Ea res & tutela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam
Portoria iis grandia. quod Strabo impressè notat in rebus Ae-
gypti: scribitque, *olim quidem pauculas naues ausas extra Sinum* Lib. xvii.
Arabicum ire, at nunc maximas classes nauigare in ipsam usque In-
diam, & ad vltima Ethiopia: unde pretij maximi merces aduehant,
& rursus aliò exportent. Ita fieri, ut DVPLEX PORTORIVM pen-
dant, Inuectionis & Euectionis: atque ipsum portorium æstimata-
rum istarum mercium grande item esse. Hæc ita Strabo. & mi-
rum igitur non sit, à duplici illo aspectu, Itineris & Portorij,
pretia sic creuisse: maximè cum & in Italiam aut aliò inuehen-
da, credam iterum soluisse.

Inquisitum item in Capitationis modum, & pensum vniuersorum Tributorum.

In Syriac.

DE Vectigalibus priscis hoc nunc satis: ad Tributa venio, siqua ea possim extricare. Metuo, & hæreo statim in eo Capitationis, quod vel maximum certissimumque fuisse arbitror: sed in modo, tenebras & nubes suas habet, nunc à me non pellendas. Fuitne indiscretim vniforme in omnia capita? an potius ex censu? Nam si illud, iniustitia manifesta adhæret. ut si quis pauper, liberos & familiam multam habeat; contra diues, & caelebs sit & orbus. In Appiano strictura aliqua lucis affulgere videbatur, sed fortasse fallax. nam ait, *Iudeos sæpius rebellasse, eoque tributum capitis grauius iis impositum, quam reliquarum facultatum.* Esse autem & Syris & Cilicibus annuam Centesimam, pro modo census vnicuique. Verba Græca sunt, si fortè examinare tecum velis: Καὶ ὅσα ταῦτ' ἐστὶν Ἰουδαίῳ ἀποδοῖν ὁ φόρος τῆς ποταμίων βασιλευσίν, καὶ τῆς ἄλλης περιουσίας ἐστὶ καὶ οὖροι καὶ κίλιν, ἐπὶ τοῦ ἐκατοσὴ τῆς τιμῆς ἐκάστω. Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex sermonis nexu, Iudæos Centesimam dare, sicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo sensu? inquies. ut magis capias: soluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; sed æstimatione omnium factâ, etiam Centesimam pro ipso capite dare. Hoc tale est. ut, si decem millia aureorum in censu habeam, soluam ex iis annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues sic non pressi: sed alia sunt quæ refellunt, aut certè morantur. Quid enim tum seruis fiet? quid filiis familias grandioribus? Dico grandioribus. nam ut & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis masculos, à Duodecim feminas, vsque ad Sexagesimum quintum tributo Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium suum nullum habent. Sed de seruis responderi potest, Dominum dependisse in suo capite, dum eorum æstimatio Censibus eius accedit. Et serui alioqui in iure, caput non habere, scribuntur. Quod ad filios, certum est parentes pro iis exsoluisse: sed quâ taxatione, an non & eâ aliquâ pro parentum censu, hoc ignoro. Vellem, & res facta esset. Sed soluisse, in Panegyrico ita scribitur: *Tunc certè parentes*

Ad Con-
stantium.

rentes ADULTORVM non pœnitet filiorum, quorum onera remissa sibi latantur. Vides filios parentes suos onerare, sed adultos iam & grandiores, ex Vlpiano suprâ. Imò alibi, non ante Vigésimum annum capite obligatos, lego. Caussam autem opinor huius remissionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non censebant, & immunes à Tributo habebant. Addi potest, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quasi redemptio munerum & operarum seruilium fuit, quas populi scilicet victi, & serui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut senes, non idonei: ergo nec pro iis soluant. Hæc sunt, si pro Censu Tributū hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam sic Iudæi leguntur Didrachmum pependisse: & Christus ipse in Euangelio soluit. *Matth. cap. xv. 11.* Quod Hieronymus quidem & Beda istuc retulisse videntur: sed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Iosephus sanè ac Zonaras, sed & Xiphilinus, *Cap. xxx.* disertè scribunt *Vespasianum demum hoc instituisse, ut omnes vbique Iudæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas antea TEMPLE Hierosolymitano solebant.* Nihil clarius: & Christi ipsa responsio (si quis examinat) à Tributo Cæsariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vectigalia publica ita contraxit, ut qui decem aureos sub Heliogabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent. tuncque primum Semisses aureorum formati sunt, & Tremisses. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non posset. quos etiam formatos in monetâ detinuit, exspectans, ut si vectigal contrahere potuisset, eos ederet.* Hæc euincere videntur, certum genus nummi cūsum ad Tributa: & nisi fallor, Capitis, quæ sola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Hesychius, qui scribit: Κένος, εἶδος νομισμάτων, ὁποῖον ἀναγορεύεται: Censu, genus numismatis, capitatio. Sed & in Sacris legitur, Numisma census. Tamen ob multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? decem igitur aurei in Lampridio, Capitatio fuisset? & postea Triens? In ipso Euangelio, ubi numisma census quaeritur: mox subiicitur, *Denarium obtulisse.* An ergo ille tantum æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus fuit.

Matth. cap.
xx. 11.

fuit. Quid firmiter definiam nescio, res tenebras, ut dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Plurcula cogitavi aut collegi, fateor: sed intricatis, aut merè litterariis, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantum efficere, *Contracta omnia vestigalia: adeo ut qui* (pro exemplo) *decem antea daret, nunc Semissem aut Tremissem:* & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *contraxisse eum Tributa pleraque ad Trientem, conatum & ad Quadrantem: nec infra potuisse.* Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cufos: ubi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cufos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hesychij aut Christi verba hoc modo volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum, atque adeo pecuniam, siue grandis ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis sit, quod Capitatio fuerit ex censu. Cur enim *Numisma census* dicatur, si ipsius census nulla habita ratio? Plura sunt: sed differo, & nunc inquirō, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quæ in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam septingentas & quinquaginta myriadas hominum: idque liquere ex tributo quod in capita singuli pendunt.* Postrema hæc ita palam Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitatione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab iis qui inspexere, hausit. Nam etsi non Pueri aut Senes conferrent, ut prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contra fraudes, & pro ceterâ diligentia aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandrie incolæ* etiam excipit, qui ipsi ad centena aliquot millia:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vestigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarum omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atque utinam is locus rectè haberet! *Augustus*, inquit, *omnes subditos viri- tim adnumerare voluit, ut sciret quanta multitudo esset.* Καὶ ὁ ἑξῆς οὐκ ὀλίγον οἰκιστῶν οἰκιστῶν, ὡς μὲν ἔλεγε, & ἄλλοι Ἰ. ἀνδρες: & reperti sunt Romanam ditionem incolentes quadringenta & decem myriades, mille

Septem mil-
liones cum
dimidio.

In verbo
Augustus.

& septemdecim viri. Falsi planè numeri, & perexigui: cum sola Ægyptus ultra donet. Emendare tamen, non nisi eius est, qui *vide No- 100.* diuinandi artem certò tenet. Ut Capitationem igitur omittam, de vniuersis Tributis aliquid, dum filuas & lustra excutio, videor indagasse: & ponam. Velleius, ubi de auctis finibus imperij, & prouinciis adiectis, ita ait: *Diuis Augustus, præter Hispanias aliasque gentes: quarum titulis Forum eius prænitet, PAENE IDEM, factâ Ægypto stipendiaria, quod pater eius Gallia, in ararium reditus contulit.* Verba ea tollo & appendo, *penè idem* soluisse Ægyptum, quod Galliam: ergo ista plus etiam dedit. Quid si inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui sic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam scri- ptum reliquisse, tributa ex Ægypto rediisse Ptolomæo illi qui Cleopatra pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta.* Vbi hoc Cicerone, nescio: hodie non exstat, & puto tamen fuisse in eâ pro Rabirio Postumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admit- tit, vel petit. Sed parum hoc ad rem: illud maximè, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè im- perans, tantum redegit: quid nunc censendum est, cum omnia tantâ diligentia & ordine administrantur, itemque Troglodytica & Indica negotiatione sic aucta?* Satis præit nobis & adserit, multo plus in Tributis Ægypti suo, id est Augusti vel Tiberii, æuo fuisse: quàm olim sub Ptolomæis. Atqui si tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt septem milliones & semissem:) quidni ad decem aut duo- cim milliones producamus in sequenti æuo? nec nimium censeo me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primum Strabonis illud Diodorus refellit, qui lustrasse sub id tempus Ægyptum scribit, & accepisse ab iis qui res rationesque Regias tra- Lib. XVII; *etabant, illum accipere supra sex millia talentum annua.* Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: sed tu de isto prius. LIRS. Semper mihi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Ægyptiis hoc accepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora Atticis, & habent minas siue libras octoginta: quod Plinius ex Varrone scripsit. Ita igitur si consideras, haud nimis ea sex mil- lium summa à Duodecim abit, etsi tamè abit. Sed addit Diodorus, plus etiâ accepisse: quod ipsum nos iuuet: & deniq; Ciceroni ad

Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atque adhærere. Enimuerò opes Ægypti magnæ, reditusque: & Iosephi verba tu hæc audi. *Tributorum*, inquit, *multo amplius Romanis per singulos menses pendit, quam vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentumque quattuor mensium vrbi Romæ.* Ita Agrippa rex in concione Iudæos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Ægyptios intulisse, & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, si tantum istud Ægyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiorque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm xv. aut xx. *milliones?* Avd. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehensum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Caesar Gallia cccc^{ti}. Hs. in annos singulos, Tributi nomine, imposuit.* Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? vt videas corruiere tot illos à te superstructos. Lips. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cum inquirō & penetror, planè est factum. Dic sodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremum armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse ∞ ∞ ∞ ∞. id est, *quater millies*. Ea summa *decem* *milliones* reddit: minus inquires, quàm Ægyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias *instituit, opus nouum & inadsuetum Gallis* (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in aliis prouinciis, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Ægyptus & Gallia ad xxx. *aut circiter* *milliones* pependerunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? & multa

multa omitto: & concipere summas vereor, sed supra * *cent- * Vide Notum quinquaginta* *milliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam *tao.* promo.

CAP. IIII.

De Ærario militari, & Vigesima, Vigesimaquinta, Centesima ad id explendum.

IGITVR opes immensas cum considero! & maximè in diligentia eâ quam Strabo commemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se uenisse* (non insulam, sed scopulum) à pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, *Legatum ad Casarem misisse, deprecatum grauitatem tributi.* Nam impositos sibi centum quinquaginta denarios, cum agrè centum possent penderè. Turides? licet: sed vides quàm nihil eos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint sub tributo. Nec de magnis sanè prouinciis hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam centies Hs. absumpsisse, vt prouinciarum tributum vna cena fieret.* Mediocrium dico aut tenuium prouinciarum: nam ampliores, quanto amplius? Et finem ego hîc putabam: sed tamen alia etiam se obiciunt & occurrunt, sine fraude magnâ Ærarij non omittenda. Nam Augustus ille, qui valdè rem Romanam auxit, etiam onera, & hîc quoque pro nomine suo fuit. Nam is *Ærarium militare* seorsim instituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Suetonius ita: *Quidquid* Cap. xcix *vbique militum esset, ad certam* *STIPENDIORVM PRAEMIORVM-* *QUE* *formulam adstrinxit: definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militie, & commodis missionum, ne aut etate, aut inopiâ, solitari ad res nouas possent. Vtque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad* *TUENDOS* *eos PROSEQUENDOSQUE* *suppeteret, Ærarium militare cum VECTIGALIBVS NOVIS instituit.* Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Premia*: quod seorsim Suetonius dixit, addiditque, ad *Tuendos*, in militiâ scilicet, & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & à missione. Quid autem? inquires, an tot igitur illa tributa non sufficebant alendo & ornando militi? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaque immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officiis: & quæ distinctè aut ac-

curatè dicere, non sit huius loci. Vtinam Appiani liber exstaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipse, initio operis, vbi id diuidit & disponit: *Ultimus liber*, inquit, *habebit COPIAM MILITAREM, quam & quantam Romani habeant, tum & PROVENTVS PECVNIAE, quas per singulas gentes capiunt; item quid in CLASSES impendant, & si quid erit huiusmodi.* O pulchrum, ô desiderabilem illum librum! sed periit: scire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipse in Republicâ fuit, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Augusto proponi solitas, sed à Tiberio intermissas, PVBLICAVIT.* Rationarium, siue & Breuiarium imperij, hoc idem Suetonius alibi appellat: & Tacitus explicat describitque, cum *prolatum à Tiberio libellum* scribit, quo *OPES PVBLICAE continebantur, quantum ciuium sociorumque in armis, quot classes, regna, provinciae, tributa aut vectigalia, & largitiones ac necessitates.* O hunc quoque laudabilem morem! cum Princeps rationes quasi cum Republicâ ponit, & ostendit nihil sibi quæri propriè, aut infumi. Sed ab eo à meâ re, admiratione talium: & semel dicenda fuerunt. Nos igitur iterû suspenso gradu quæramus quæ perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* institutum nouiter ab Augusto, & ad id implendû quæsitos fontes. Tres repperit, *Vicesimam, Vicesimam quintam, Centesimam.* *Vicesima* fuit *hereditarium*: de quâ in hunc finem institutâ apertè ita Dio, in actis anni DCCLIX. *Postquam multæ pecuniariae rationes propositæ, & spectæ fuissent, ad Ærarium militare: placuit tandem seditque, ut Vicesima esset hereditarium & legatorum, quæ cuique obuenissent testamento: exceptis tamen aut sanguine valdè iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarunt.* Duo venisse in hanc vicesimam vides, *Hereditates & Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantum? Quot illi diuitiæ, & quoties, per capturas & aucupia, ad externos translata? Soluebât igitur sæpè Vicesimam: & nemo ambigat fuisse incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi, vel Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, postea mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè est videre. Atque ut vnum fatear, hoc Tributi genus imitabile videatur, nec graue etiam pendentibus: cum latitia magni & inopinati sæpè prouentus obruat vel minuat sensum

Lib. LV.

sensum inferendi. Sed fons alter, *Vicesima quinta mancipiorum*, de quâ Tacitus: *Vectigal Quinta & vicesima venalium mancipiorum* (à Nerone) remissum: specie magis, quàm vi, quia cum venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat. Id autem Ærario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. Cum etiam pecuniâ, inquit, opus esset, & maximè ad *Vigilum cohortes iam institutas, Augustus vectigal Quinquagesimæ, in venditione mancipiorum, induxit.* Dico *Quinquagesimæ*: & sic in Græco est, τὸ τετράκις πεντηκός: an non tamen πεντηκός rescribendum, leui mutatione, id est *Vigesima quinta*, pro verbis claris Taciti, sit considerandum. Magis est, ut putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscat, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De crebritate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit *Daphnidè* vānisse (in Plinio) *trecentis millibus & septingentis sestertijs*? id est, *septem millibus quingentis septemdecim Philippæis* cum dimidio: grande pretium in vno fluxu & mortali homine, & quem solus *Grammatici* titulus commendabat. Ab eâdem classe & arte *Lælius Præconinus* (in Suetonio) *emprus ducentis millibus nummum*: quæ sunt *quinque Philippæorum millia*. Iam Caluissius ille *Sabinus* (in Senecâ) *plures anagnostas habuit, & singulos centum millibus emptos.* Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie dixerim, vāniebant? Et Iurisconsulti quidem pretia seruorum definiunt: in communi aliquo viginti aureos, in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, sexaginta: & quanquam Romani aurei sunt (id est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in venditione locum habet, quæ nimis sæpè excessit. Alio fine à Iurisconsultis ea sunt scripta: & fortasse ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*, quæ rerum venalium fuit: de quâ Tacitus, in Tiberij rebus. *Centesimam rerum venalium deprecante populo, edixit Ærarium militare eo subsidio niti.* Si omnium autem venalium, quæ & quàm infinita summa fuit? Si in auctione tantum; minor, sed & sic grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in Caligulâ *Centesimam auctionum* appellat, & remissam *Italiæ* ab eo Principe notat. Finiui de Ærario militari: quod propriè quidem ad ipsum

Lib. XLII.
Annal.

Lib. VII.

ipsum facit. Aliàs non nescio, & pœnas siue mulctas legum, item damnatorum confiscationes sæpe in hoc ærarium relatas. de quibus Plinius in Panegyrico: *Locupletabant & fiscum & ærarium, non tam Voconia & Iulia leges* (Papias intellegit, de mariando) *quàm Maiestatis, singulare & vnicum crimen eorum, qui crimine vacarent.* Et magna quidem hæc ratio fuit: sed illa Maiestatis rarò, nisi à deterioribus, vsurpata. Tetigisse hæc satis sit: nos nunc ad alia imus.

CAPVT V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarumque rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaque potius, vt dixi. AVD. Hem, quousque accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi: imò & mihi pænè fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittam? nefas. magni ex iis redditus, & in variis locis: & redditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoque nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruentur, & soli sunt hominum, qui absque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere.* Iterumque mox addit: *Aurum per bella querere, nefas est; per maria, periculus; per falsitates, opprobrium; in suâ verò naturâ, iustitia.* Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia querunt, nonnumquam lucis gaudia derelinquunt.* Ægyptiorum hoc inuentum fuit. quorum reges (ait Diodorus) omnes criminis damnatos, item ex hostibus captos, siue quis regem offendisset, ipsum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: simul & facinorum pœnam sumentes, simul & questum vberem ex eorum labore capientes.

Lib. 1.

pientes. Atque hi tali interdum numero, vt Polybius ad Carthaginem Nouam, fodinis in Hispaniâ, non minus XL millia hominum scribat assidue in opere versari. Plinius etiam notat, *Censuriam legem fuisse lictimulorum aurisodina in agro Vercellensi, quâ cauebatur, ne plus quinque millia hominum in opere Publicani haberent.* Nec id credito miseratione aut curâ pereuntium factum: sed cautione, & dispensatione operis, vt ne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, relinquere tantum Auri. Verba: *Ἔστι δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, ἃ μέντοι δημόσια, οὐτὲ δὲ ἐν ταῦτα, οὐτὲ ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτικὰς μετέσθων ἐκτίσεις. τὰ δὲ χρυσεία δημοσιόδετα τὰ πλείω:* Sunt autem & nunc *Argentariae* in Hispaniis, non tamen publicæ, neque *ILLIC* neque in *ALIIS LOCIS*, sed ad priuatas redempturas sunt redactæ. *Aurariae* autem pleraque publicè exercentur. Ambigua mihi hîc sententia est, velîne venditas *Argentarias* priuatis, certâ pensione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet. At in *Aurariis* aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæstum, & nostra ætas doceat: maximè cum pulcherrimas fecundissimasque *Fodinas* variè haberent, vt in *Hispaniis*, *Galliis*, *Norico*, *Salassis*, *Illyrico*, *Pannoniâ*, *Thraciâ*, *Macedoniâ*, *Proconneso*: quarum singulatim testimonia dare possum, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius aliam nullam fecundiorum metallorum quoque tellurem esse: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & *Cretariae*, & *Picariae*, & *Salinariae*, *Ærariae*, *Ferrariae*: & nullum genus quæstus è terrâ omissum.

Lib. xxxij. cap. 1111.

Lib. 111.

CAPVT VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potius erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa & infana

H

infana

insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, *AVXIT tributa prouinciis, nonnullis & DVPLICAVIT*. In paucis verbis quanta accessio rerum, attritio subditorum? Et quidni ille solita augeret, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinae vectigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cum filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic Vectigali & caussa, quod in publico amphoræ aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsum. Tunc rides? *AVD. Largiter, & vah Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando?* *LIPS.* Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historiis decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit apertè. *Chrysargyri pensio* fuit, inquit, *talis, vt quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemque libertus, inferrent in ararium pro VRINA & STERCORE, iumentorum etiam & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem vtriusvis sexus, Nomisma argenteum, equus, mulus, bos tantundem, asinus & canis, folles sex* Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, vt omnes viri, feminae, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine STERCORIS ET VRINAE fisco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pathe viuentium? & quæ vnquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam fœda & tristia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpât: * *Euagrius ex professo negat, & hunc vt hostem optimi Principis inuadit. Sane videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit.* *AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat.* *LIPS.* Quid tu auertisti? viri procures & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, non aliter (*Euagrii verba*) *quàm militarem aliquam Præfecturam, aut Ciuilem magistratum.* O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & in *Sacrum ararium* hanc pecuniam recipiebat. Idem ille Euagrius notat: nec miremur *luenalem* iam olim scripsisse, de iis quos fortuna amaret:

Conducunt foricas. & cur non omnia? cum sint

Quales

*Quales ex humili magna ad fastigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.*

Atque isti pudendarum sordium lucrique exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iurisconsulti appellant. *AVD.* Mihi ridere hîc lubet res humanas. *LIPS.* Quid ita? *AVD.* Nam qui pulchriores ludi sunt, quàm vel institui tributum in hæc talia: vel collectores eis honestissimos admouere? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? *LIPS.* Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, vt nunc quoque mores aut cupidines, aliquis seueriorum fortasse fuisset inter illos *Foricæ* candidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. *Caligula ex capturis Prostitutarum vectigal instituit, quantum quæque vno concubitu mereret.* Ita Suetonius: sed quod credo cum illo periisse: etsi postea quoque sub *Heliogabalo Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum* fuit. Ista fœda, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, sed dumtaxat in *Sacrum ararium* vetuit inferri, & ad instauracionem Theatri, *Amphi-* Lampiad. *theatri, Circi* deputari. Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuisse, cum ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: etsi multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

C A P. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

A V D. Etiamne Græcanici? quæ verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? *LIPS.* Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipsam tibi dabo. *Basilii Imp.* (vixit sub annum Christianum octingentesimum) à Zonarâ scribitur, implese totum *Aerarium*, & ipsos *aditus viasque, pecuniis confertim stipatis.* Habuit, inquit, in *thesauris DVCENTA MILLIA talentum auri.* Nam alterius pecuniæ *NEC NUMERVS iniri poterat, adeo vt terra eam infoderet, ærariis aut repositoriis vbique repletis.* Quin & *ARCVLAS* habuit *lapillis gemmisque pretiosis plenas, cum aliis, tum illis quæ candent,*

H 2

& quas

* Vide lib.
111. Eccl.
Hist. cap.
XIX.

*quas Margaretas propriè appellamus. In quibus verbis ducenta illa millia talentum auri, quid reddunt? ipsos mille & ducentos miliones. Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infra, imò supra, aurum fuisse. Vbi gemmæ & lapilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur! Enimuerò hoc grande in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè post, affirmat: cuius *Itinerarium*, *Beniamini* nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariam doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter cccc Europam, atque alia, peragrauit, & scribit se Constantinopolim quoque venisse. In eâ vrbe, inquit, vidi res atque opes inenarrabiles. Deferuntur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus turres implentur coccineâ purpureâque veste, & auro: ita vt nullubi terrarum par congesta pecunie exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam ipsius solivs vrbis vectigal, ex Foris venalium, & Portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad viginti millia aureorum in singulos dies accedere. Quid tu facis? quò abis? Avd. Fugio. Lips. Sanè bellus comisque es: postquam benè te sermone saturavi & excepi, abis, nec vel salutas. Avd. Salus te amet Lipsi, sed magis Veritas. Ego vt hæc tam vana, tam monstrosa, stans patiensque audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut refellere, pudor me arceret. Lips. Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes. Avd. Nam satis attendisti Lipsi (vt *Turres auri*, & *Gemmarum arculas* omittam:) vnam urbem, in vnumquemque diem, dare vicena millia? Lips. Attendi. Avd. *Aureorum* etiam? Lips. Aureorum, & fortasse veterum, qui duplices fuere ad hos nostros. Avd. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? Lips. Es hîc in meo solo. Sed age, gratiam augmenti fecero: sint menstrua sexcenta millia aureorum nostrorum, sint annui septem miliones, & pænè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. Avd. Sed non in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem grandium, hoc tributum sit: atque hodie, regnorum. Lips. Non abnuo. sed nempe Byzantium, id est *Nova Roma* hoc dedit: & tunc quidem in suo flore. quid autem censes (vt obiter addam) illam veterem olim dedisse? Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud magis, quæ opes esse potuerint, in tam exiguis tunc finibus, ad pompam*

pompam & apparatus illum Principalem. Lege Curopalatem, si vis, *De officiis aula Constantinopolitane*, & adiunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos deditu aut alius, huc aut aliò ite. Avd. Sed vnum etiam, Lipsi, quærere liceat. Cùm sic vrges tanta eos olim dedisse: quî potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos sanè hodie non possumus. Lips. Non possumus? dico ego nos facere. Avd. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? Lips. Non est, fateor: & causæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam, post eum, Ordinibus, post hos, Magistratibus opidanis, post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussiones & raptus militares omitto? quæ maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnam cænam militarem, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annum tributum? Atque hæc non semel eueniant, ô quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensisque? Ista sint, fortiter & audacter dicam. rondeant accidantque nostri Principes, renascemur

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti, æstimati que.

AT satis in totâ re *Tributaria* iam dixi: alia via se ostendit & aperit (quoniam de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea est? lata, trita, & per quam cumulatque acerui pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vasorum, coronarum, vestium, gemmarum,

marum, & quidquid dici appetendum, aut æstimandum potest. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot autem isti fuerunt? quàm multi, supramodum & fidem, vberes diuitesque? Liuius distinctè ple-rosque eorum recenset, & describit: mihi quid opus est? satis sit, opinor, tangere, & specimen eorum aliquod, perætates, dare. Fuere igitur *Triumphus* à Romulo, vsque ad extrema Augusti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi nō nimis vberes, tamen modici, & magis magisque creuerunt. Vt ecce sub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphū reperio, qui victā Suebā Pometiā & captā tantum prædæ rettulit, (notante Dionysio) vt sacratæ diis decimæ explerent quādringentorum talentorum numerum. Ergo fuit in cumulo, quater mille talentum: id est, vicies quater cetera millia Philippicorum. Magnè fanè ab vno bello & victoriâ, si consideras, opes. Post eiectiones deinde Reges, insignis L. Papirij Cursoris, de Samnitibus, habetur ab ipso Liuius: qui sic describit. *Triumphauit in magistratu, IN SIGNI, vt ILLORVM TEMPORVM habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari suis patrumque factis ducti. Aeris grauis magna vis transuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex CAPTIVIS dicebatur. Argenti quod captum ex VRBIBVS erat, pondo mille trecenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ est.* Verba pluscula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari solent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero sub coronâ venumdabant, aut è Spoliis opidorum publicis priuatisque. Summa autem illa Aeris efficit, viginti quinque millia trecentos triginta Philippæos: Argenti, tredecim mille trecentos. Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vsque ad Tarentinū, triumphus: qui incidit in annum Urbis CCCCLXXXIX. De quo ita Florus: *Nec enim VLLVS PVLCHRIOR aut speciosior in urbem triumphus intrauit. cum ANTE HVNC DIEM nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisset. Tum si pompas afficeret, aurum, purpura, signa, tabule, Tarentinæque delitiae.* Et valde ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias,

Lib. x.

Lib. i. cap. xviii.

diuitias, quas affatim postea hausit. Sed nota in iisdem Flori, purpurâ, signa, tabulas illata: quod verum fuit, & deinceps etiam sollenne. Atque adeo (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet, per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratum. Iam verò, postquam copiæ & arma extra Italiam missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, spoliolum non relatum? P. Scipio ecce ex Hispaniâ (in Liuius) *argenti præ se in ærarium tulit XIII. millia Lib. xxvii.* pondo, trecenta, quadraginta duo: & signati argenti magnum numerum. Ea pondo faciunt, centum quadraginta tria millia, quadringentos, viginti Philippæos. Etsi ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas res gesserat Scipio) sed pecunia dumtaxat Triumphalis. Idem iterum, victā Carthagine (pariter in Liuius) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria. Si Lib. xxx.* ita accipis, vt sint triginta tria millia etiâ, voce *δύο novæ* repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *ter decies centena triginta millia* Philippum. At alter Scipio, victâ & dirutâ eadem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) *quater milles CCCC. LXX. M. Lib. xxxii.* pondo. & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod NVNC IN MENSARVM est apparatus.* Qui numeri tamen parum fortasse probi sunt: & si tot illa millia legas, quipotesit verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicum, & *septingentos.* Neque miremur minùs quàm antea relatū, quia pleraque vrbs, dum capitur, incensa & diruta fuit. Ita opes perditæ, aut ruinis oppressæ. Quod autem inibi etiam sequitur, in pari mendâ videtur: *Postea victā Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus XVII. millia pondo dedit. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit!* Nam quomodo laudet vel parcimoniam Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, centum septuaginta millia Philippæorum: quæ redderent in viginti millia militum (vt ponamus tot fuisse) circiter octo Philippicos cum dimidio

Lib. xxxii. cap. xi.

DE MAGNITVD. ROMANA

dimidio viritim. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto sit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes ibo? finis non sit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si quis in summam & acruum colligat triumphales omnes opes. Fac vel in Asiâ solâ, vel magis Hispaniâ: nō admiratio solū in animo tuo gignetur, sed stupor. Fortasse ego * alibi: nunc, vt institui, per ætates aut sæcula quosdam tangam. Vt hunc L. Æmiliij de Macedonibus: qui (vt Velleij verba dem) *tantum priores excessit, vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies Hs. arario contulerit, & omnium antea actorum comparationem amplitudine vicerit*. Simulacra ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cūm prisci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iam diu collegissent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quingages centena millia Philippum*. Avd. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentiq̃ue translatis, Hs. millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit*. Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius Paullus, Perseo rege deuictō, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desit*. Lips. Hæc reieciimus, & Critico naso damnamus. Meritissimò. tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere solet, & supra verum sæpe euehere (in Liuiō non semel notatur) hîc ita parcum & oris modicum fuisse? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* scripsisse: etsi ipse Liuius addat, *maiores etiam summam, ex numero plaustrorum, ponderibusq̃ue auri & argenti generatim ab ipso scriptis, effici*. Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itane *tria millia pondo auri* (vt ponamus vel id solūm fuisse) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iste, super omnes priores triumphos, censeretur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia sola aureorum*. Quin tu, me arbitro, cum libris quibusdam priscis lege, è *Macedonicâ prædâ sestertium ter millies*. Est veritas.

nec

LIBER SECVNDVS.

65

nec mouet, quòd minus in Velleio sit: fortasse & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in thesauris Regis Persei, in auro argentoq̃ue, sex millia talentum*: id est, *tricies sexies centena millia Philippum*. Quod si in solis thesauris & ærario peculiari Regis, quid in reliquâ prædâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etsi splendido triumpho, minus intulit: scriptumq̃ue in Plinio, *transtulisse auri pondo xv. millia, argenti pondo centum quindecim millia*: si tamen & hîc numeri incorrupti. Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quem de rege Mithridate & Oriente duxit. Velleius de eodem: *Magnificentissimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longeq̃ue maiorem omni ante se illatâ pecuniâ, præterquam à Paulo, ex manubiis intulit*. Quid tamen istud, vicisse omnes, præter Paullum, in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit: si verè Plutarchus, *viginti millia talentum in ararium intulisse*. Nam ea sint, *centies vicies centena millia Philippum*. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præterquam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterū sine nodo, quem ipse Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore scribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cūm nec vnum militem haberet, reip. contulisset, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concusso orbe terrarum, rettulisset*. At enim Cato rettulit, non nisi *septem talentorum millia*, in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *viginti septem millia* aut circiter reformandum. Enimverò deprædicatæ illæ Cypriæ gazæ haud maxime sint, nec sic per inuidiam quærendæ, si non *vltra septem talentorum millia* productæ. Sed de Pompeij quidem grandibus manubiis quis dubitet, cūm & in solos milites largitum, donatiui triumphalis nomine, * *xvi. millia talentum* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, vt iacie, vicit & superauit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt:) & *intulisse sexaginta quinque millia talentorum*. Scis tu quid hoc efficiat? *triginta nouem nobis milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? Avd. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris

I

trium-

Lib. xxxij.
* 1500000.
aureor.
* 1150000.
Phil.

In Pom.
peio.

* 600000.
Phil.

* In alterâ
parte A D
MIRAN-
DORVM.

Lib. xlv.

Lib. xxxij.
cap. lli.

triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubijs latam, paullo amplius sexies millies* Hs. disertè scribit: qui sunt dumtaxat *milliones quindecim*. Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tunc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *deciessexies millies*: conuenientissimè ad Appianum. Nam ista sint *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex prædâ Hispaniensi. Ex paucis his vides, immensas opes in Ærario cumulatæ Triumphis: quos non omnes, imò nec decimam partem dedi. Ergone Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio ciuiliis belli, Ærarium compilasse, & protulisse ex eo laterum aureorum XVI. millia, & in numerato pondo trecenta? Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi fursures aut folia, pro totâ illâ masâ, & tam vetustâ, auri argentiq̃ue. In veteribus legitur: *Laterum aureorum XV. argenteorum XXXV. millia, & in numerato Hs. quadringenties*. Sed nec ea summa pro tot triumphis: etiam si in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cum fulcrum non est cui innitar. Lucanum, si vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

CAPVT IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam restat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo eius, ut socij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipsæ datæ, aut missæ: postea inualuit, ut pro iis Pecunia offerretur. Hæc accepta à Sociis, aut Subditis: & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, nisi erro, ad Romanos imitatione translatus. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, post victum Darium, missas *CORONAS* partim à Legatis gentium, aliisque, æstimatas decem millibus ac quingentis talentis. Atque alibi talia

Lib. xi.

taliam legas. Iam apud Romanos, crebrum. ut in Liuius, cum Cn. Manlius Gallogræcos vicisset, eoq̃ue terrore Asiam liberasset, *Lib. xxxviii. missæ vndique legationes non gratulatum modò venerunt, sed CORONAS etiam AVREAS, pro suis quæque facultatibus, attulerunt.* Itaque idem Manlius in triumpho tulit (apud eundem Liuium) *coronæ aureas ducentas duodecim, pondo: id est, ut singulæ fuerint librales.* In triumpho, inquam: & ita obtinuerat, ut eæ coronæ ante ipsum victorem latæ, populo ostenderentur. De eo Festus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ PRAEFERVNTUR, quæ antiquis temporibus propter paupertatem laureæ fuerunt.* Iamantè etiam in Quinctij Flaminij triumpho Liuius: *Coronæ aureæ, DONA ciuitatum, translata centum quattuordecim.* Itemque in Scipionis Asiatici, numerat aureas coronas ducentas triginta quattuor. At verò Appianus in Cæsaris, *bis mille octingentas vigintiduas, easque pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim: ita ut decem pondo, aut circiter, plerasque necessum sit fuisse.* Neque equidem pro magno aut vero habeo, quòd Plinius quasi inter raræ magnificentiae exempla scripsit: *Claudio cum de Britannia triumpharet, inter Coronas aureas, unam VII. pondo habuit, quam contulisset Hispania citerior, alteram IX. quam Gallia comata, sicut titulus indicauit.* Minuta, minuta hæc sunt, nec vel Claudio, vel tam ditibus prouinciis, ad ostentandum, digna. Ut minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCC. vel potius ∞. Etsi non ad vsum tales, sed pompam modò fuisse sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita MAIORA querentes.* Benè Prouinciales, quia ab iis datæ. Nec coronæ solum ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus est in Codice Iustiniano. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoscit populorum,* notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur.* Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam. Non rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum, sed à sociis amicisque, ut dixi, datum tamen in pecuniâ, titulo coronario. Ut apud Polybium (in Fragmentis) *οἱ γαλατοὶ ἐπέβαλον τὸν ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίους ἀργυρίων ἀλάντοις: Gerat coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis.* Ut apud Liuium populus

Lib. xxxiii, cap. 111.

quidam Asiæ, Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronam auream xv. talenta offerunt. Et hoc prætextu rapinas extorsionesque usurpatas, quis non colliget? Cicero Pisoni obiicit: Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex provinciâ decedentibus, ad decorandum triumphum. Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdam notat, cum res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab

Lib. XLIX. Antonio, impetrasse: καὶ ὅτι τῇ ἀποφασί τούτῃ, inquit, χρυσίον πολὺ ὡς ἂν δόμων ἐς τοὺς σεφάους ἐπέπεσεν: & isto hoc prætextu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant. Imò verò & ab ipsis Italis,

Lib. XLII. qui tamen immunes talium videbantur esse. Cæsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cum ex Asiâ, victo Pharnace, rediisset: Ibi quoque (Romæ) magnâ pecuniâ coactâ, quam partim titulo DONI, vt erant CORONAE, statuae, & talia, collegit, partim mutui nomine accepit. Decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græ-

Lib. XLVII. cum postea scribere, de L. Antonio M. fratre: quod is, cum triumphasset Kalendis Ianuariis, in quibusdam Mario se comparabat, aut & præponebat in eo maximè, quod is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepisset; sibi verò cum alijs, tum populus tributum (quod ante ipsum nemini coronas dedissent. Ait nemini id contigisse: atqui, nonne ipso narrante, iamante Cæsari? Sed obseruetur, tributum: in eo nouitas, & est hoc quod Cicero irridet, Patronum quinque & triginta tribuum fuisse. Ideò igitur & tributum dederunt, nouo more. Sanè Italos dedisse, vel ex eo liqueat, quod Augustus de se in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPHS. ET. COLONHS. ITALIAE. GONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR sum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPL. Gloriatur verè. & consonat in illo ipso quinto consulatu Dio Cassius, qui notat, eum tunc benè audisse vulgò, ὅτι ὡς ἂν πόλεων, ἢ ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς σεφάοις προσήκον, ἐκ ἐδέξατο: quod ab opidis Italiae, aurum, ad coronas conferri solitum, non accepisset. Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) aurum coronarium Italiae remisit, in provinciis minuit. Sed & Ammianus, inter testimonia liberalitatis Iuliani ponit, tributorum indicta admodum leuia, & coronarium remissum. Eò enim paullatim iam ventum erat, vt hoc Corona-

rium

rium non minus tributis ferè attereret, nec in triumphis modò, sed in lætitiâ quacumque, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano scriptum, Tripolitanos misisse legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos. De ipsis coronis Synesius, qui se quoque Legatum à Cyrenensibus ad Arcadium missum ait, σεφανώσονται χρυσῶ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχὴν: coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philosophiâ verò eius mentem. Apertissimè item Capitolinus in Antonino Pio: Aurum coronarium, quod adoptionis suæ causâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium provincialibus reddidit. Atque ex hoc licet intelligere, quæ sit & quanti Oblatio: cum inter Tributi genera recenserent, Canonem, Oblationem, Indictionem: etsi, alio quoque titulo & specie, Oblationes. Sed de hoc nostro, Suidas: σεφανὶ μὲν τέλεισμα.

ὡς ἂν ῥόδοις οὕτως ἐκαλεῖτο. ἐπεὶ δὲ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδοι, βραχὺ δὲ τι μέγεθος ῥωμαίοις ὅτι τιμῇ πέμποντες ἐτίθειον, ὡς οὐ φόρον ἡγεμόσι μάλλον, ἢ σεφανὸν φίλοις δίδοντες: Coronarium vestigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi sunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum dominis, sed quasi coronam amicis dantes. Notetur illud quotannis: nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, re-

Lib. I. de Goth. ge Gothorum: pactum eum cum Petro, Iustiniani Imperatoris Duce, decedere Sicilia totâ, & quotannis coronam auream mittere Iustiniano trecentarum librarum. Quid, quod lego ciuitates in aliâ occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Sullæ funere supra bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prelatas scribit, atque addit expressè, dona ciuitatum, aut legionum quibus præfuerat. Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis. sed quid iis post prælationem factum, aucto equidem scire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicata. Plinium eò traxerim, de Coronis: Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicanda. Nam etsi de alijs ibi coronis, tamen in occasione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: Non grates tantum agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victorie igitur, ferre. Quod itaque supra, in Velleio erat: Præterquam Capitolio intulit: huc referri potest, vt non venerint in rationes illas Coronæ, & alia dona siue aurum, quæ Ioui

Capitolino Pompeius intulit aut dedit. Mos enim ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ. quem ait sedecim millia pondo auri, vna donatione, in cellam Iouis Capitolini contulisse: quod fecit statim ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut parseius, ibi condita. ex Plinio, qui duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu, è Capitolini Iouis solio, à Camillo ibi condita, scribit: fortasse vt religio magis seruaret. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: *Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è CAPITOLIO, & tantundem inaurati æris reposuisse.* Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in ade Diui Iulij, & in ade Apollinis, & in ade Vestæ, & in templo Martis Vltoris consecraui, quæ mihi constiterunt circiter millenis AVRI CORONARI pondo, triginta quinque millibus.* At prior Cæsar, Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit, quod ita Appianus.

CAP. X.

Impense publicæ in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere vltra, sed erogare. Nónne videtur Auditor? **A**VD. Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri non suffecturam. **L**IPS. Ego verò exhauriam, & expendam non oculis, sed totis faccis: vt ipsum iterum miraturus sis, vnde ad tot Expensas vllæ Opes. Oceanus si Ærarium fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (vltiora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria, & Arbitraria*: ex quibus sanè colligas immensas & verè ADMIRANDAS quasdam opes. Nam Necessaria illa impendia, ferè trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus res clara est; Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præsi-

diis

diis perpetuis iam factis. Hæc* partitè non exsequor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, & alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Urbanos & Prouinciales*. Urbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, vt ipsi plures, & per prouincias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quib, vt PROCONSULIBVS ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari solebant, CERTA PECVNIA constitueretur.* Et quanquam Proconsules modò nominat, tamen* longius spectauit, & Præsidibus communiter, aut & Procuratoribus, aliisque Officiis datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Pisoni obiicit, eunti in Macedoniam, vt Proconsuli, *sestertium centies octogies, quasi Vasarij nomine, datum.* Ad sola Vasa, inquam, id est ornatum & instructum, tot illa sestertia data scribit; & obiicit, non quia contra morem fuerit, sed quia supra modum. Nimum adsignificat, collusione quadam, ad tributum. Quid igitur? esto vel* Centies tantum summa ordinaria: esto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nónne immensum accrescet? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ scimus in omni Republicâ esse. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum sumptus: & præsertim ad Alimenta. Nam iam antè institutū, Principes tenuerunt, vt plebem egenam aut tenuem perpetuâ frumentatione pascere; atque eâ magno labore & sumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis distribuendâ. Mira hæc res sit, si quis consideret: & planè inter omnis æui, omniumque gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in *Electis*, quid nunc retractem? **A**VD. Imò obsecro Lipsi, hîc ei suus locus est: & quid si aliquid firmitus aut plenius tibi obseruatū? **L**IPS. Obseruatum, non nego: vt in talibus dies dici est doctor. Breuiter dicam, quæ pro nostro argumento. Frumentatio igitur verus Romæ, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quasi benignus pater, miseritus plebis, frumentum aliquando diuisit, non tamen nullo, sed modico ære. Accessere Tribuni statim, & hoc tam

* Vide Notat.
* Com. 1.
ad Ann.
Vac.

Cap. xxxvi

* Et solum
Suetonius
largitur eâ
uoce vti.

* 250000.
21000.
Phil.

tam popolare sibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clodius, *Annonariam legem tulit, vt frumentum, quod antea populo semisse aris ac trientibus in singulos modios dabatur, GRATIS daretur.* Ita Asconius: atque hæc origo deinde & continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, statim à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali vsus erat, auctore ipso Catone: sed nescio, an fine vlllo pretio. In Plutarcho hoc sic narratum, sed verbis quæ pensanda sunt. Ait, *C. Cæsarem in Præturâ res novas tentasse, populo suspensio & mobili, ob Catilinarias illas turbas. Cato igitur, vt praeueniret, ἐπεισε τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν τὸν ἀπορὸν καὶ ἀνέμικτον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλώματι δὲ μὲν ὄντι ἐν αὐτοῦ χιλίων καὶ ὀκτακοσίων καὶ πεντήκοντα ταλάντων: suasisit Senatui assumere ege- num & infinitum populum ad frumentationem, et si sumptus esset mille ducentorum quinquaginta talentorum. Id sit trecenties HS. more Ro- mano, nostro, septingenta quinquaginta millia Philippicorum. Vi- des igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: etsi al- ter Plutarchi locus (in Cæsare) minuit nonnihil, & vbi de hac ipsâ re agit, numerat sumptus non nisi septingentas quinquaginta myriadas drachmarum: quod sit Latinis, ducenties vicies HS: nobis, quingenta quinquaginta millia Philippæorum. Sed verius est, hunc locum rescribendum, augendumque ad illum priorem. Opi- nor autem & creuisse postea impendium, latâ lege Clodij, quæ totum frumentum gratificaretur, de quâ dixi. Quin & sub Impp. largiter creuisse, cum plures adscripti, & classes etiam in- stitutæ (haud dubiè magno impendio) ad transuehendum. Quis tamen numerus accipientium fuit? reperio aliquando ad trecenta viginti millia cepisse: sed Iulius Cæsar minuit. de quo ita Suetonius: *Ex viginti trecentisque millibus accipientium frumen- tum è publico, ad centum quinquaginta retraxit: aut si Dionem au- dis, ad centum sexaginta: quia dicit ad mediam partem redactos. Par- uum discrimen: sed Augustus deinde auxit, & ducenta millia fe- cit. an & Tiberius? etsi ille minimè popularis: tamen recen- set in Senatu (apud Tacitum) quibus è provinciis, & quanto MAIOREM quàm Augustus, rei frumentariæ copiam aduectaret. Ergo & in plures, nisi fallor, distribuendam. AvD. Mehercules Lipsi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? Lips. Paupe- res, aut saltem qui subleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus,**

genus, maximè fuere. Dionysij locus notabilis, admonentis multos ideo manumitti, καὶ τὴ δημοσίῳσι δίδωμεν οἷον λαμβάνοντες κατὰ Lib. II. 11. 1. μίλια, καὶ εἰς τὴν ἀλὴν τῶν ἡγουμένων γίγνοιτο τοῖς ὑπόλοιποις πολὺν φι- λανθρωπίαν, φέροιτο τοῖς δεινότεσι τὴν ἐλευθερίαν: vt frumentum, quod pu- blicè datur, accipiētes in menses singulos, & si qua alia liberalitas Prin- cipum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti sunt li- beri. Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut saltem, quomodo, quos pudēret ipsos è publico pasci, id fecerint succidancâ liber- torum personâ. AvD. Aliquoties iam audio de menstruo frumen- to: ergone ea distributio? Lips. Illa ipsa, & in cuiusque mensis initio (siue Nonis, vt Suidæ visum, vnde & Annonas ridiculè de- riuat) accipiebant. Quomodo? per Tesseræ: quique eas habe- bat, ad Curatores frumenti diuidendi ibat, munus institutum ab Augusto. Quattuor viri enim erant, iique ex honestioribus, & qui ante quinquennium Præturâ functi essent: quod Dio no- tauit. Etsi Præfectus etiam annona proprius, illustri honore: sed Lib. II. 11. 1. qui de aduehendo & adseruando in horreis satagaret, non pro- priè de diuidendo. Multa circa hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterum aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum, inquit, publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & si- ne discrimine morum QVISQVIS CIVIS EST.* Sed ita tamen accipio, vt admitti debuerint & inscribi: neque id factum nisi certo nu- mero, & alij deinde assidue in demortuorum locum allekti. De quo numero iterum sub Principibus fluctuo. Dixi de Augusti ducentis millibus: sed P. Victoris tamen, quem Schottus noster vulgavit, scriptio videatur augere. Nam ait disertè: *Huius (Au- gusti) tempore, ex Ægypto vrbi annua ducenties centena millia fru- menti inferebantur.* Modios sanè intellegit: sed quanta ea sum- ma sit ex solâ Ægypto? Atqui Africa iam addenda est, quæ duplum ad Ægyptum dedit. Hoc enim ita palam & adfirmatè Iosephus scripsit, in oratione Agrippæ regis ad Iudæos: *Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Ægyptum autem quaternis.* Valdè notabilis locus: & idem est in Hegeſippo, qui transcri- psit. Ex hac igitur ratiocinatione, frumentum vrbi illatum an- num fuerit sexcenties centena millia modiorum. Sint in dies circi- ter, centum sexagintaquattuor millia octoginta tria. Heu, ingentem

copiam? & quæ sufficiat, si inspicis, vel *vicies centenis* hominum millibus alendis. Nam Modius paullo plus minúsve Romanis pendit xxvi. libras: sed Romanas tamen libras, id est duodecim vnciarum. AVD. Hem Lipsi, & tu credis hæc vera esse? quæ possunt? nam antè dumtaxat de *ducentis millibus*, aut largissimè, *trecentis viginti* frumentantium est dictum. LIPS. Dictum. sed nempe etsi non plures caperent, plures tamen fruebantur & alebantur. Nam censendum est, plerosque istorum qui caperent, Patresfamilias fuisse, uxorem, liberos, seruulos habuisse. Itaque largius valdè quàm in vnum caput capiebant: & videtur tessera siue donatio ordinaria fuisse in singulos, *decem modiorum*, quod in Electis notauimus. Iam & hoc cogitandum, plures etiam in consortium huius frumenti venisse. An non probabiliter Urbanos illos omnes milites? sanè in Herodiano lego, *Seuerum, præter alia quæ indulgit, militibus etiam* τὸ σιτηρῶσιον *siue frumenti modum auxisse*. Quid ipsam deinde Aulam & Palatinos? nonne item probabile annonas suas hinc accepisse? An non & Classarios ipsos in Italiâ milites? Hæc considerari & colligi pro Victoris scriptione possint: quæ mihi tamen, vt rem dicam, parum est certa. Ingens frumenti copia sit, & ex duabus provinciis tantum. An igitur placeat in eo corrigi, *ad centies centena millia*? Ita vniuersa illatio fuerit, cum illo Africano, *trecenties centena millia*: larga profectò satis & laxa, cum hæc in diem toleret *ad millia hominum circiter septingenta*. Facit pro emendatione, quod Spartianus de Seuerio scribit: curiosè prospexisse rei frumentariæ, & cum moreretur reliquisse septem annorum Canonem, ita vt COTTIDIANA LXXV. *millia modiorum expendi possent*. Magna prouidentia eius Principis, solliciti in septem annos: sed & Canon ille diurnus opportunè expressus, qui proximè ad nostra *trecenties centena millia* (tecum computa, si voles) proximè, inquam, accedit. Minuisse tamen paullatim hic Canon videtur: siue quia Principes in alia distribuerent; an & quia minus, provinciis iam effæctis, inferretur? Sanè Constantinus egregiè minuit, qui sedem & affectum suum Byzantium transferens, vt in aliis Nouam hanc Romam cum illâ Veteri, sic & Frumentatione voluit in parte æquare. Nam classem Aegyptiacam Byzantio destinauit, relicta Romæ dumtaxat illâ Africanâ. Hæc diuisio

diuisio deinceps mansit: nisi quod Byzantini frumenti modum tamen minuit filius eius Constantius, offensus plebi ob seditionem temerè & asperè motam. De cære Ecclesiastici nostri scriptores: qui & numerum exprimunt frumenti. In Nicephoro Callisto est: *Octo myriadas medimnorum frumenti quotannis à Constantino datæ plebi fuerant, cuius dimidiam partem Constantius diminuit*. Atque iste totum Frumenti modum annum facit, non nisi *octoginta millium medimnorum*: quæ sint Romanis circiter *quadringenta octoginta modiorum*. Haud magna, nec pro principis opibus, largitio: quam tamen & Socrates ita firmat. Εξήμισσε δὲ τὴν πόλιν ἀφελὼν τὸ σιτηρῶσιον, τὸ παλαιὸν ἔχοντος τὴν παλαιὰν ἡμετέραν, ὑπὲρ τεσσαρὰς μυριάδας. ὅπου τὸ ἐξήμισσε ἐχορηγέοντο πρότερον τὸ σίτου, ἐκ τῆς ἀλεξανδρείας κομιζομένου πόλεως: *Mulcavit urbem, auferens frumenti quod pater eius in dies adsignauerat, super quattuor myriadas*. Octo enim myriades circiter antea dabantur, inuehebanturque ex urbe Alexandriâ. Dicit quidem ille σιτηρῶσιον ἡμετέριον, diurnum frumentum: sed exuberat ille modus in dies singulos, nec aliter sentit quàm de diuisione dumtaxat diurnâ. At annua ipsa illatio, tanta: id est, *mille trecenti* in diem circiter modij, vix quattuordecim aut quindecim millibus hominum pascendis. Heu, quomodo minuiamus? atque idem in ipsâ Româ veteri factum, Olympiodori locus (apud Photium, in Bibliothecâ) attendenti ostendit. Excerptum ibi legitur: Ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ ῥόδων ἀλωσιν τῆς πόλεως, ἀλλῆν τὴν τῆς πόλεως ἐπαρχίαν, ἥδη τούτης πόλεως ὑποκαθιστάμενης, ἐξαίρεται, καὶ ἐξαρχεῖν τὸ χορηγούμενον μετὰ τῆς πόλεως, εἰς πλὴν τῆς πόλεως ἐπιδικάζει. ἐξαίρεται δὲ καὶ ἐν μία ἡμέρᾳ τετάρχαι ἀριθμὸν χιλιάδων δεκατέσσαρες: *Post Gothorum inuasionem & direptionem Romanam, Albinus Præfectus urbis, iterum nunc eâ instauratâ, scripsit, Non sufficere populo modum qui inferretur, cum urbs iam in multitudinem largiter excreuisset. Scripsit autem, & in vnam diem statutum numerum quattuordecim millium*. Verba, quæ expressim de Frumento non habent; sed eò referenda esse, mecum censebit, qui examinabit. Ergo diurnus tunc modus (sub Honorio) *quattuordecim mille modij*: qui & ipse minuit aut perijt cum imperio ipso Romano. Theodoricus tamen rex Gothorum (sanè, vt in illâ gente, laudandus) specimen aliquod veteris moris restituit: & in Ricobaldo quodam scriptum: *A Romanis cum gaudio susceptus est,* quibus

Lib. ix.
cap. vii.* Modiorum
opinor.

quibus ille ad subsidium, tritici singulis annis CXX. millia modiorum concessit. Sed quid ad ista eo? ADMIRANDA mea non horum temporum: quin priorum etiam Principum æuo (circa Flauiorum imperium) panis distribui, non ipsum frumentum, coepit: credo, quia lucrum aliquod ex eo fiscus captaret; & quo minore modo in plures largitio spargeretur. Is Panis gradilis dictus, quia in gradibus diuideretur, idem Fiscalis, quia è publico & fisco. Commentarius Persij vetus, ad illud — *populi cribro decussa farina. Panem non delutiosius cribro discussum, sed plebeium de populi annonâ, id est, Fiscalem dicit.* Eos panes bilibres fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. Nam Aurelianus, inquit, eo tempore quo proficisceretur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret. Et cum aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet, coronas eum fecisse de Panibus, qui NVNC Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita ut Siligineum suum COTTIDIE toto æuo suo vnusquisque reciperet, & POSTERIS SVIS dimitteret. E quibus inspectis planè affirmaueris, Bilibres, & in Capita sic datos fuisse. AVD. Quomocunque Lipsi, tamen magna illa, & in magno modo (Seueri canon dicit) largitio, & mihi semper stupenda. LIPS. Quid si accumules, & obsonium etiam addo? Nam idem Aurelianus (Vopisci item verba) & porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ HODIEQVE diuiditur. Quando hodieque? ad tempora vsque Constantini. Simile in Oleo fuit, quod perpetuum populo dedit & instituit Imp. Seuerus. Vinum etiam, ut nequid deesset, Aurelianus statuerat, sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAPVT XI.

Impense in Ludos carptim ostense.

TRANSIMVS ad Arbitraria impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In Ludos, Opera, Dona. In Ludos singulatim si persequar, aut exempla accumulem; seorsim Theatrum mihi struendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est de iis, qui populari leuitate ducti, vel* MAGNIS VR-

BIBVS

BIBVS suffecturas opes, exhibendis MVNERIBVS impendunt? Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum TOTVM PATRIMONIUM suum largitur & prodigit, ut vnus horum fauorem vulgi acquirat.* Merito damnant Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cum ex frequentia eorum potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus fecisse ludos se dicit, *Suo nomine quater & vices; pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vices.* Ego vix arbitror, vltos ex istis Principalibus ludis minoris quingenties, aut & millies festerio stetit: quod Apparatus & Pompa facile persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cum semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) Theatrum totum, non Scenam eius tantum, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè cõtra solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Auteus appellatus. Dio Cassius hoc in Nerone. & Plinius id ipsum adsignificauit: Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quod Teridati regi Armenie ostenderet. Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? Is primus in Aedilitate, munere patris funebri, OMNI APPARATV arene ARGENTEO usus est: *ferasque argenteis hastis laceffere, tum primum visum.* Mox, quod etiam in MVNICIPIIS emulantur, C. Antonius ludos scenæ argenteæ fecit. Cæsar igitur hoc primus: sed non vltimus. & quod Plinius addidit, passim & in Colonia ac Municipiis Argentæiam scenæ. Ideo non possum, ut rarioris operæ aut magnificentie admirari, quod Plinius, ut tale, scripsit eodem isto loco: *Item L. Murena, & C. Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondo CXXIIII.* Tu hoc Plini notabile duxisti? centum vigintiquattuor pondo argenti, quis ex equite, & pænè dixerim plebe, tunc non insumpserit? Lege * CXXIIII: id est, centum vigintiquattuor millia: nec id pro Caio aliquo sit magnum, imò nec pro priuato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat: si tamen vellent. Plura eiusmodi ornamenta aut instructus erant, &

K 3

quædam

quædam in libello nostro Amphitheatrali diximus: & vis nunc
vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampri-
dius) fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse. Tu
cogita quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo
ita eo plenis, vt naues inter se concurrere, ac certare de veloci-
tate possent. Quid iam dicam tot Gladiatorum millia, tot Fera-
rum ex toto orbe quæsiturum? tot equorum nobilium? in vitâ
actisque Principum assidua hæc legis. Addo huc Missilia &
Sparsiones in populum, id est Tessaras ligneas cum notis rerum,
aut interdum res ipsas, magno certamine diripiendas. Quæ item
velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illi-
ciendum. Horum pretia & sumptus, ex Neronianis istis colli-
gantur, apud Suetonium: Sparsa & populo missilia omnium rerum
per OMNES DIES, singula cortidie millia auium, cuiusque generis
multiplex penus, tessera frumentaria, vestis, aurum, argentum, gemma,
margareta, tabula picta, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetæ fe-
ræ: nouissimè, NAVES, INSVLAE, AGRI. Notetur hæc iactatio,
quanti ea, & quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, mar-
garetas, Insulas & totos Agros dedit: Insulas nempe vrbanas, &
habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi creden-
das! Sed accedit & Dio similia asserere: Omnia, inquit, delica-
tissima quæ homines comedunt (ad Penum Suetonij pertinet:) omnia
pretiosissima, equos, mancipia, esseda, aurum, argentum, variam vestem,
hæc dabat per symbola quædam & tesseras. Globulos enim paruos
inscriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsâ
mox dabatur, quod quisque eorum in tessera haberet. Neque Nero
hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque præbe-
ret. Titus sanè Vespasianus filius, item profusissimè, in ludis
quos per centum dies, dedicatione Amphitheatrisui, fecit. Dio
Cassius de eo: παρέχε δὲ πᾶσι καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς. σφαίρια γὰρ
ξύλινα μικρὰ ἀνέθετο ἐς τὸ θεῖναι ἐπὶ τῶν σὺμβολων ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδάδιμον π-
νός, τὸ δὲ ἐδάδιον, τὸ δὲ ἀργυροῦ σκεύους, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων
βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἀρπάζοντες πᾶσι ἔδει τοὺς δοτῆρας αὐτῶν
ἀπονεγκεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγγραμμένον: Dedit & quædam, utilita-
tem, non solum voluptatem, spectantibus præbentia. Nam globulos li-
gneos quosdam de loco superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum ha-
berent, hic alicuius esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei,
equorum,

equorum, iumentorum, mancipiorum, quæ oportebat eos, qui rapuissent,
ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamq; rem inscriptam.
Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine im-
pensâ bis terque millies Hs.? ego non opinor. & vbi sumptus lu-
dorum reliqui? Neque miror iam profecto Hadrianum, cum in
adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset
per similes ludos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpo-
re, vitalis non videretur: sæpe dixisse, Perdidimus quater millies
Hs. quod populo & militibus dedimus. Qui sunt ipsi nostri decem
milliones. Sed dices, Principum virorum modò hæc fuisse. Er-
ras. de Milone, hoc iam olim Cicero, tria patrimonia in has res ef-
fudisse: de Messallâ quodam Vopiscus, cum stomacho ista nar-
rat: Legat hunc locum Iunius Messalla, quem ego liberè culpæ audeo. In Caria.
Ille enim patrimonium suum scenicis dedit, heredibus abnegavit. ma-
tris tunicam dedit mima, lacernam patris mimo: & rectè, si auiæ pallio
aurato atque purpurato, pro syrmate tragædus vteretur. Iam quid Li-
neas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perluci-
das, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati sunt
ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini, Africana opes, in scæ-
nâ non prius visæ. Et hæc quidem iccirco ego in litteras misi, vt futuros
editores pudor tangeret, ne PATRIMONIA SVA, proscriptis legitimis
heredibus, mimis & balatronibus deputarent. Sed distinctissimè
verò, & expressis summis, aliquid Olympiodorus: ὅτι πρόβος
ὁ παῖς Ἀλυπίου, τὰς αἰῶνας τῶν οἰκίαν ἀραιοῦσαν, δὲ δόματα καὶ τῶνδε καὶ χρυσῶν ἀνά-
λωστε. Σύμμαχος δὲ ὁ λογογράφος, συγκλητικὸς αὐτοῦ τῶν μετῴνων, τὴν πατρὸς
Συμμαχοῦ τῶν ἀρχαίων τῶνδε καὶ χρυσῶν, εἴκοσι καὶ τῶνδε ἑδὰπλυντα. Μαξι-
μος δὲ, εἰς τῶνδε ἀποδοῦναι, εἰς τῶνδε καὶ χρυσῶν, ταχέως ἀκούει κατεβὰλετο καὶ
τῶνδε. ἐπὶ δὲ ἡμετέροις οἱ ἀρχαῖοι τὰς ἀρχαίας ἐτέλουν: Quod Probus,
filius Alypij, cum ipse Praturam gereret, * duodecim centena pondo auri
absumpsit. Symmachus verò, ille orator (est noster, qui in parte ex-
stet) Senator VNVS E MEDIOCRIBVS, in filij Symmachi Praturam
* viginti centen viros effudit. At Maximus, scilicet è diuitibus, item in
filij Praturam, * quadraginta. Edebant autem ludos Pretores, non
nisi SEPTEM DIEBV. Vide dies, vide sumptus: quanto imma-
niter plus olim alij? Sed & ipsi Consules, opinor, largius. de
quibus in * Codice Iustiniano lex est, quæ spargendi vilitate (ita
loquitur) sublatâ, eius loco ad reparationem Aquæductuum, centena
pondo

* 110000.
aureor.

* 200000.
aureor.

* 400000.
aureor.

* Lib. XII.
Tit. De Os-
culibus.

pondo auri prestari per singulos consulatus decernit. Atque id in imminutionem, & pro beneficio si igitur sola Sparsio (id est, missilia in populum) tanti; quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus? Et de Ludis hæc quoque sufficiant in specimen: de Operibus, in proximum sermonem differo & protollo.

CAP. XII.

Dona Principum effusa, & primò Iulij Caesaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentia non iam inter ADMIRANDA, sed STUPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit inaurare, quantum isti sunt largiri. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarq; à capite ipso CAESARE IULIO. De illo vniuersè ita Suetonius: Nullum LARGITIONIS aut officiorum genus in QVEMQVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE omisit. Vis magis partitè? Idem scriptor: Militibus singula interdum MANCIPIA vel PRAEDIA viritum dedit. Ecce. ubi vos Curiij aut Fabricij, qui ipsi Imperatores vix septena iugera habebatis? nunc miles aliquis capie ab isto donatore Prædia tota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterum Suetonius: Partem magnâ Senatus gratuito, aut leui scnore, obstrictis, ex RELIQUO quoque ordinum genere vel inuitatos, vel sponte ad se commeantes, VBERRIMO CONGIARIO prosequabatur. Nec hic finis: extra urbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit. & non minore studio (idem Suetonius) Reges atque Prouincias per ORBEM TERRARVM illiciebat: aliis captiuorum MILLIA dono offerens; aliis quò vellent, & quoties vellent, Auxilia submittens. superque Italiae, Galliarumque & Hispaniae, Asiae quoque & Graeciae potentissimas (siue placet, potissimas) vrbes præcipuis OPERIBVS exornans. Quid tibi iste vir videtur? mihi, nil nisi nouus quidam Triptolemus, qui sublimi vectus curru, semina non frugum, sed liberalitatis suæ, per terrarum orbem spargit. Atque hæc, quò magis mirè-re, priuatus Cæsar fecit, & ille paullo antè ære alieno oppressus. AVD. Affatim miror: & vnde Cæsari, nondum Cæsari, opum ista vis? LIPS. Magis mireris, si accogites, iam ab adolescentiâ profusum hunc fuisse, & grandi alieno ære oppressum. Plutarchus

chus apertè; debuisse eum, PRIVSQVAM VLLVM MAGISTRATVM CAPERET, (nota. de valdè igitur iuvene) mille trecenta talenta. Ea sunt nobis septingenta octoginta millia Philippum. Quid verò iam in ipsis magistratibus? materies & causa amplior largiendi. Itaque Appianus scribit, euntem ex Præturâ in Hispaniam, creditoribus retinentibus, dixisse ioco: Millies sestertio sibi opus esse, VT NIHIL HABERET. id est, vt solùm æs alienum solueret, in suo nihil haberet. Ea reddunt vicies quinquies centena millia: nec ambige, nec Budæum audi (nescio quâ causâ) minuentem. Græca palâm sic volunt: ὀκτὸς δισχίλιον καὶ πενταχόσιον μνῆται δρῶν: & Drachmæ intellegendæ, ex Græcorum more. Ego verò amplius credo, auxisse etiam in Consulatu, & deinceps ad Principatum, vt hominis huius ingenium erat, tantum vt daret querentis. Sed vnde, aiebas, habuit & reposuit? Non longè te duxero. Gallias nostras vide: iste fons, è quo hausit. Diuites tunc herclè Prouincias, sed quas fulmen istud afflauit & ambussit. Nam quomodo se in iis gesserit, breuiter Suetonius: In Gallia, fana templaque Deum, donis resenti, expilauit, vrbes diripuit, sapius ob prædam quàm ob delictum. Denique è tot præliis, accessit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. Iam postea in bello & victoriâ, ah, quanta prædarum seges? omitto, tu cogita. Sed lubetne singulatim inspicere viri dona? Ecce, instante ciuili motu, in Gallia cum esset, L. Paullum Consularem designatum, mille quingentis talentis flexit, ne contra se stare: Curionem, qui ære alieno obrutus, maiore etiam summâ, vt pro se stare. Illa tot talenta reddunt, nonaginta millia Philippicum: id est penè millionem, in virum vnū. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba scito:) & nisi fallor, ipsum æs alienum eius totum exsoluit. Nec fallor, & Dionem Lib. XL. clarè hoc ita memini scripsisse. Atqui æs illud fuit sexcenties Hs. quod Valerius Maximus prodidit: quî minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæsit, cum de istâ re, Curionem centies Hs. scribit accepisse. Ille verò sexcenties: & ita hîc rescribe. Ea faciunt quindecies centena millia Philippicum, quid nisi plurium Senatorum census? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem scriptæ extant: etsi fuerunt, quod in Suetonio audisti: & in magnos illos semper magnæ. Sequuntur Milites,

L

quibus

quibus vnice se dedit: atque id ipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cum Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret, ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit, quod Plutarchus, aliiq. prodiderunt: id est, *viginti quinque Philippicos nostros*. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumq; in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa, communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, præda nomine, in pedites singulos super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena millia nummum dedit.* Rectè ita locus habet, & in optimis libris: quid opus argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis aliis: etsi & hæc, credo, aliquid habuerunt. *Veteranæ autem illæ, decem.* In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sestertia.* Ea sunt, de quibus Hirtius: *Militibus singulis ducentos sestertios, Centurionibus duo millia nummum, præda nomine, condonanda pollicetur.* Nam *bina HS.* idem quòd *ducenti HS:* siue Philippici quinque: at *duo millia nummum* (Suetonio omissa) *quinquaginta istos reddunt.* Super hæc igitur, dedit, inquit, *vicena millia nummum.* Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti*: atque ij viritim, & in gregarios milites diuisi, cum duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audite, & exempla hæc aut cupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? AvD. Vnde & tibi animus sic ista credendi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. Lips. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Etsi in hac re satis Græci scriptores, qui cum Tranquillo planissimè in summâ cōcordant. Nam

Dio

Dio breuiter, sed clarè, *militibus quinque millenas solidas Drachmas* datas scribit, Appianus fusiùs & distinctissimè: *Militibus à triumpho, superans etiam ea quæ promiserat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterum duplū dedit.* Vtne aliquid apertius? & cur huic consensui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid seorsum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixisse. Sed quæ hæc Promissa sunt, quæ Appianus signatè scribit eum superasse? Opinor esse, quòd in pugna ad Pharsalum, *singulis millenas Drachmas* promiserat: iterumque, vt volentes in Africam sequerentur, *alteras millenas.* quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur excessit, nisi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promisit. AvD. Audèsne in fasce dare has summas omnes, vt magis attendam? Lips. Licet. Fuerunt legiones decem, sed veteranæ, & ideò parum plenæ. Sunt igitur *triginta millia militum*: & singulis *quingenti* Philippici: faciunt, *quindecim nostros miliones.* Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipsi Equites? Regū opes expensas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis est? imò sub ipsum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuisit, ac centenos pro morâ.* AvD. Hic mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tatum frumenti, olei, pecuniæ? Lips. Moderor, ne clama: toti populo frumentanti, nec vltra. Dio Cassius ita restrinxit: *τῷ ὅλῳ τῷ σῶμα* *δοταμένῳ*, id est, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & semel nota, Suetonium hic atque aliàs *populi* voce (præter morem antiquum) plebeculam istam ieiunam, & hirudinem ærarij designare. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id est, *Minam*, vt Appianus expressit. Sunt Philippici *decem*: ergo in summam, *tres miliones ducenta millia.* Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi Auditor, ad Ouidium eundem nobis est vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare,

L 2

CAP.

84
SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæsares qui se-
cuti? & vt aliis minimè, tamen in liberalitate consecuti, aut
prægressi. AVD. Difficile creditu est. nam hic homo mihi vide-
tur de se, quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nihil se cuiquam
ad largiendum, præter calum & cænum, reliquisse.* LIPS. Non ita
est: opes istæ Vectigalium, & quas diximus, inexhaustæ erant,
& vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad AVGVSTVM
veniamus, qui non diuturnitate solùm imperij, sed vereor vt
liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante impe-
rium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm militibus
& Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hereditate Iulianâ,
dedit singulis quingenas Drachmas. Ita ipse Appianus: interpres
eius parum prouidè sestertios vertit. Is numerus Euocatorum,
ad dena millia fuit: ergo quingenta hîc Philippæorum millia. Am-
plius. eodem pænè tempore, cum legiones Quarta & Martia
ad se transissent ab Antonio, dedit singulis totidem illas Drach-
mas: iterumque cum in armis decurrissent, & speciem prælij
peritè assimilassent, alteras totidem: quæ certè fuerunt ad dictam
facile summam; & longè suprâ, si Equites & Centuriones
(quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso
primo Consulatu, cum signis à Mutinâ motis urbem intrauit,
dedit qui se deduxerant, singulis bis mille quingentas drachmas, si-
ue ducentos quinquaginta Philippæos: atque ex octo legiones fue-
runt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent sex milliones, &
Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit,
aut spolia quæ cepit: adhuc nulla. Quò magis in ADMIRAN-
dis hæ donationes tres, à priuato Octauiano, & solâ spe futuræ
magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in
vltimâ, transisse eam velut in legem, & solenne donatium
hoc habitum, quoties legiones postea Principem in urbem de-
duxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditio-
nem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum
Octavianum Romam deduxerant, tantumque acceperant.* Operitos
historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes! Sed
quarta

quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD.
Quiâne obscœna aut turpis? LIPS. Non, sed quia immensa, aut
certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me. vt ij
qui de celo tacti sunt, silent & stupent: sic iam pænè ego. per-
ge. LIPS. In Philippeni igitur prælio, vbi de Principatu actum
vel Libertate, hic ipse Octauianus cum Antonio promiserunt
viritim quinq; mille Drachmas. AVD. Hoc illud erat? at Cæsar
iamantè totidem, & docuisti. LIPS. Sed Cæsar decem legioni-
bus tantum: isti nouendecim, quæ in pugnâ erant, & aliis quadra-
ginta, quæ in præsidiis aut Italiâ sparsæ. Appianus quidem ita
narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Asiaticos) sed ad-
dit: *attritas eas iam & minutas ad xxviii. redisse, quæ (inquit) cum
suis additamentis efficiunt virorum supra centum septuaginta millia:
præter EQVITES, & item ALIVM militem.* Quis iste alius miles?
opinor Auxilia, quæ haud longè infra legiones. Itaque qualis
& quanta hæc summa conficiatur, ingenuè fateor, vix ego au-
sim promere: & scito esse supra centum quinquaginta milliones.
Vbi estis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias repperi-
stis? Huc ite, ostendent & effundent eas Duumviri isti vnicâ
largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipso tenuit
& cucurrit eundem liberalitatis cursum. AVD. At hîc mihi vo-
cum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo sæclo ego viuam,
quid nisi miles sim? ita omnes ad eos opes adfluunt & concur-
runt. LIPS. Vera narras. & scito ab hoc militum tunc semina-
rio, Senatorias & diuites plerasque familias ortas. Hæc præmia
in ciuili bello iis sunt: cum homines vt ad imperium veniant,
imperium pænè ipsum donant. Quid donant? perdunt certè: &
quomodo tot isti pecuniarum cumuli, sine apertâ perniciæ pro-
uincialium ciuiumque, colligi potuere? Sanè id factum est: sed
Pax postea, cum copiæ suo cornu, reposuit omnia & reparauit.
Enimuero Augustus, vt cœperam dicere, in Principatu quo-
que per liberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo
aliquot donationes eius ordine exsculptæ.

LIBRI. ROMANI. VIRITIM. CENOS. NVMERAVI. I.
EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI.

ET. NOMINE. MEO DRINGENOS. EX. BELLO. II.

RVM. MANVBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI.

III. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS. QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

IV. ITERVM. ÆRE. MERVI. ET. CONSVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRUMENTATIONES. FRUMENTO. PRIVATIM. COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

V. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVALI. MEA. CONGIARIA. FRUMENTI ... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA SIA.

VI. DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBIS. VRBANÆ. SEXAGENOS. DENARIOS. VIRITIM. DEDI.

VII. ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIVMPHALE. CONGIARIVM IN. COLONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVÆ. TVM. FRUMENTVM. PVBLICVM. ACCE DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, siue audis lapidem, utinam peritè satis aut fideliter descriptum! Insigne monumentum antiquitatis est, & hiltoriæ Augustæ quasi summarium. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis, & alibi medicinæ, causâ.

In primâ donatione est: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id est, *Tribubus populi*. Res quidem eas tangit, & legauit Cæsar testamento viritim Romano populo, *trecentos sester-tios*, ut Suetonius scripsit, ut autem Dio, *centenos videnos*, & adducit ipsum Augustum eius rei testem. Et scripserat hoc Augustus fortasse in Commentariis rerum suarum: sed & hîc ita in Breuiario isto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VICENOS. Ij sunt,

sunt, *tres Philippici* in singulos: si in totum populum, immensum est; si in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritim dati, item in populum: qui sunt Philippici *decem*. Id factum in quinto Consulatu eius, ut hîc scribitur: id est, statim post Actiacam & Alexandrinam victoriam, sub triumphum. Dio Cassius ipsum notat in hoc anno, & in summâ consentit: sed auget acceptores, & non viros puberesq; tantum, sed etiam pueros, in gratiam Marcelli, sororis filij, scribit adiecit. Hoc si fuit, ut fuit, quis non videt supra duplum ferè donationem crescere, & ut minimum fuisse ad sexcenta millia capientium? Fiunt in pecuniâ impensâ *sex milliones*.

In III. Consulatu decimo, scribit se item populo dedisse, congiarium *bis quadringenos*. An simul, ut *octingenos* dederit? an magis significat, bis se dedisse? sicut & paullo post, *tertium quadringenos*. Quæ iterationes valde sunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid sit illud ÆRE MERVI. quæro. Vnum hoc assequor, in Vndecimo consulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ singulis mensibus dari solebant. In caritate igitur annonæ, has extra ordinem, & de suo, ut scribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEMPTO. ut dudum monui, cum Lapidem hunc vulgavi.

In V. Tribunicia potestas duodecima, incidit in annum urbis DCCXLI. cum peregrè & è Galliâ rediit. Tunc igitur plebi refouendæ & conciliandæ, distribuit ter vno anno *quadringenos*: id est, Philippicos *ter denos*, siue in vniuersum *triginta*. Verba aliquot in vitio, an sic emendanda? QVALI. MEO. CONGIARIO. FRUMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA. ut adsignificet, tantum frumenti se quoque dedisse. An verius, FRUMENTANTIVM. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? ut dicat *numerum* (id valet NVM.) qui frumentum acciperent, & ex consequenti congiarium, tantum tunc fuisse. Sed postea alius numerus, dices: haud moueor, quia sæpe id per recensum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctissimus & acutissimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTER-TIA. & referebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequen-*
ter

ter dedit, sed diuersæ ferè summa: modò quadringenos, modò trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos. Sed refellit hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos sexagenos denarios: quos non nisi in ducenos quadragenos nummos resolvas. Quomodo ergo numquam minus dederit, ut hic sculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos Denarios sexaginta.

In VI. sunt sexageni denarij in trecenta viginti millia capita: quæ ad duos milliones, paulo minus, se attollit.

* Sūt octo-
decies cen-
tesima M.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed iis qui in colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili dederim, ut ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiusmodi ista in Macrobio: Omnibus qui secum pilâ lusissent, sestertia centena dari Caesar Augustus iusserat, soli Cælio quinquagena. Hic ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo? locus lepidus: sed donatio magna in ludicrâ istâ causâ, singulis bis mille quingenti Philippii. Iterum totidem Græculo cuidam, pro carmine, & audaculo dictorio, factoque: sed tu factum ipsum nosce, aut potius recognosce. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obrulerat, atque ille acceperat, & nihil ultra. Græculo iterum paranti dare, præuenit, & carmen à se dedit, ut ostenderet talia & domi sibi nasci. Hic Græculus legere, mirari, & tandem manu in pauperem bulgam demissâ nummos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum dicto: Si plus haberem Caesar, plus darem. Exemplo ostendit & commonefecit, quid ille deberet: nec frustrâ. Nam statim Augustus delectatus libero & acuto facto, sestertia centena dari ei iussit.

CAP. XIII.

Aliorum Principum dona.

NON sit modus, si omnia Augusti tollam: omitto, & aliorum carptim aut saltuatim quædam tango. In TIBERIO pauca sunt, parca ille manu, & restrictâ fuit: atque ita moriens in thesauris reliquit, vicies septies millies HS: quod Caligula, non toto vertente anno absumpsit. Ita enim hoc Suetonius: sed in

* Idem se-
xaginta sex
milliones, &
quinquagin-
ta M. Phil.

Dione

Dione paullo aliter: & ait, quosdam dicere ter & vicies millies relictum, alios autem ter & tricies. Sanè pro meo sensu, posteriori parti accedam, qui satis iam imbibit Romanas opes. Nec in tempore absumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio dissentit à Suetonio, si sic legas: οὐδὲ ἐς τὸ τετρὸν ἔτους μέγας δὲ ἀντὶ τῆς δόξης: nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his seruauit. Quod sanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm ut sit, eis τὸ τετρὸν ἔτος, in tertium annum. Ille verò statim exhaustus & egens, atque ad rapinas se vertit. In CLAUDIO, notatur prima liberalitas in auspiciis imperij, cum militibus quinquagena HS. promissit. Ea sunt trecenti septuagintaquinque Philippæ: si tamen Suetoniana illa scriptio (ex eo sumpsi) est certa. Nam Iosephus adauget, & vicena promissa ait, siue ut ipse numerat, quina millia drachmarum: qui sunt quingenti Philippæ: & addit, omnibus ubique militibus idem promissum. Quomodo hæc quidem donatio, superet omnes iam dictas, & fortasse dicendas. NERO sequitur: quid de eo dicam? qui, ut Suetonius ait, diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profusionem. Itaque nepotinos eius sumptus frustrâ colligam: In Suetonio atque aliis, patent: quædam addam quæ magni & laudabilis animi sunt visa. Militi Prætorio (in Dionis compendio) ob causam aliquam iusserat centies HS. numerari: id est, ducenta quinquaginta millia Philippium. Et cum Agrippina mater, mirata improvidam fortasse liberalitatem, iussisset totam eam pecuniam, ipso coram, in mensâ exponi & expandi, ut sic vel aspectu poenitentiam eliceret: ille magno animo, iussit alterum tantum addi, & Nesciebam, inquit, tam exiguum me dedisse. Egregia vox: quam cur tu rides? AVD. Non ipsam, sed meam cupidinem: & ô si quis hoc exiguum mihi? LIPS. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec umbra manet. Hoc Nero in militem: sed quid in regij sanguinis Teridatem? quod vix ipsi Suetonio credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeunti que super HS. millies contulit. Ut hoc & capias, & ponderes, scito Teridatem per nouem menses continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuisse: & toto eo tempore immunem habitum ab omni sumptu. Decreta igitur ei in diem octingenta millia: quæ sunt viginti millia Philippæorum. Numera in mensem: quid ea nisi sexcenta millia? In

* Sūt octo-
ginta &
vni mil-
liones.

M

nouem

nouem menses: *quinque milliones quadringenta millia*. Iam abeunti datum, *millies* Hs. quasi in viaticum: quod iterum efficit *duos milliones & dimidium*. An potius in Suetonio, *bis millies* scribendum? augeatur altero tanto, & palam Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc suadet. Atque ista conspicua & signata liberalitas Neronis est: quid minores alia & sparsæ, sed coalescentes in grandæ summam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies* Hs. donationibus Nero effuderat: & addit, Patres censuisse, ut repeteretur ab iis qui cepissent. Ea sunt *quinquaginta quinque milliones*, nisi calculus me fallit: quod & alibi vereor, & ignoscendum est in sermonis hoc cursu & calore. Adiungo NYMPHIDIUM, post Neronem, promissum: non Principis, sed pro Principe tamen factum. Ipse ut *Urbanum omnem militem & Pretorianum Galbæ adiungeret*, promisit iis ** septem mille & quingentas drachmas viritum; reliquis extra urbem, * mille ducentas quinquaginta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis antea in hoc genere nec fuit. Nam priores ille *Drachmæ* in Urbanos, faciunt nobis *septingentos quinquaginta Philippicos*: alteræ in Legionarios, *centum viginti quinque*. Quod hoc ascendat in plura quàm *viginti quinque millia* Urbanorum: in amplius *ducentena* Exteriorum? ut Classes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *plusquam Neronem hunc renatum, nec potuisse eam pecunie molem exstrui, nisi ut omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur*: præsertim post tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde sunt largitiones in militem, vel in populum: sed, nisi memoria imponit, infra iam dictas. Ideo nec pono, vnam *Seueri Imp.* tantum libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij sui, & dedit populo qui frumentum solet accipere* (nota semper ferè de Populo frumentario) itemque *Pretorianis decem aureos*. Quâ in re se iactabat. reuera enim NEMO vnquam antea tantum SIMVL dederat, ** Quinque effusumque hac donatione * bis millies* Hs. Decem istos Aureos, scito Romanos fuisse: id est nostros *viginti*, aut paullo amplius. Ita magna vis assurgit, & expressa est à Dione summa: sed hæreo an satis ex vero additum, *numquam antea tantum datum*. Nam & Commodi Imperatoris superfluens donatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, singulis Denarios septin-*

* Latine esset, *Triginta septeria*.
* Latine, *Quina septeria*.

* *Quinque milliones*.

septingentos vicos quinos. Qui sunt Romani aurei *vigintino-*uem: pænè triplum eius, quod *Seuerus* postea dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc rescribit *septuagenos quinos*, valdè est præter rem & Lampridij mentem. Sed scilicet Dionem scribere, *Simul nunquam tantum datum*: id est, & Populo & Militibus. Alioqui & superiores aliquot donationes militares valdè excedunt. De Donis peregi, & simul de *Opibus publicis*.

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materie huius finis.

TRANS EO ad *Priuatæ opes*, quæ & ipsæ magnæ fuerunt, & per multos sparsæ. Quis nescit Senatores aut Senatorios plurimos fuisse, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, census sub Augusto fuit *Decies* Hs: siue *viginti quinque millia Philippæorum*. Itis, id est Equitibus, census *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia Philippæorum*. Hic census, quem necessariò haberent: quàm multos, & plerosque omnes, putas excessisse? Ac lubet paulisper recensere hos diuites: inter quos quem prius, quàm *Crassum* illum cognomento *Diuitem*? Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero ista: *Multi audierunt ex te, cum diceres, Neminem diuitem esse, nisi qui exercitum suis FRUCTIBVS alere posset*. Ergo hoc proposito, *numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis POSSESSIONIBVS tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis*. Hæc vox *Crassi* fuit, opinor, negantis se *Diuitem*, etsi vulgò ita audiret: quia nemo sic dicendus, nisi cui tales opes. In *Plinio* hoc paullo contractius: *M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui REDITV annuo tueri LE-* Lib. xxij: cap. x.
GIONEM posset. In agris suis Hs. *bis millies possedit, Quiritium post Sullam ditissimus*. Qui locus inspectione, fortasse & correctione eget. Primum de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palam de pluribus (imò & sex nominat) & item Græci de exercitu tradunt. Itaque in *Plinio* quoque verius censeam, *Legiones*. Iam quod addit, *bis millies in agris possedisse*: quid ergo in aliis? in seruis, in pecuniâ, in vasis ac supellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sane alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione.

92
& proportione opum. Plutarchus scribit, solos *architectos & fabroscum in seruis habuisse*, ad quingentos, quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxia: quid deinde seruorum ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt solicitem & quatiā lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in solis agris sic habuisse. Argumento ex Plutarcho, quod totus census eius, *post Decumas Herculi datas, & epulum frumentumque plebi, non fuerit nisi septem millium & centum talentorum*. Atqui longè hoc ab illo *bis millies* abest in solis agris. Facit & ipse Plinius, qui paullo post subiicit, *Multos postea se cognouisse, seruitute liberatos, opulentiores*. Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies*, aut circa, peruenerunt. Non insisto: dico, legendum mihi videri in Plinio, *nisi qui legiones tueri posset ex agris suis*. *Sestertium bis millies possedit*. Vt vniuersæ opes eius fuerint *bis millies*, siue *quinque millionum*. Senecæ locus huc addatur: *M. Cato possidebat ipse quadragies HS. minus sine dubio quam Crassus, plus quam Censorius Cato. Maiore spatio, si comparatur, proauum vicerat, quam à Crasso vinceretur*. Moneo primò legendum, *quadringenties HS.* quod certum est: deinde addo, ex hac comparatione elucere, quod haud multo vltra *bis millies* Crassus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum sit inter Catonem Vtiensem & ipsum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum ad reditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam & Cicero scripsit, *nisi tibi ex possessionibus tuis tantum reficiatur*: & antè, *nisi qui exercitum FRUCTIBVS suis alere posset*. Ea verò ad agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem LOCUPLETEM esse*. Et si haud nego, multos Romanorū magna latifundia habuisse: sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui (in ipso Cæsare) Corfinij obsessus, ad animandos milites, in *conciōne* agros ex *SVIS* POSSESSIONIBVS pollicetur, *quaterna in singulos iugera, & prorata Centurionibus Euocatisque*. At enim triginta cohortes ibi militum, id est *duodecim circiter millia*. Ea sint igitur *quadraginta octo millia iugerum*: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus *duplum* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos semissem Africæ possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit*. Quid Seneca, de Pompeio (an Poppæo) quodam, sub Caligulâ? nam

Devisâ bea-
tâ cap. xxi.

1. Clu.

Lib. xviii.

De Tranq.
cap. xi.

nam qui Ptolomeum restituant, ab ipso mox refelluntur. Quid igitur de eo? *Panem & aquam defuisse, cum TOT FLVMINA possideret in suo orientia, in suo cadentia*. Si hæc vera, oportuit totas regiones possedisse. vti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consulatu, *totam Cephaloniam insulam, velut proprium patrimonium habuit, atque ibi opidum etiam nouum struxit*: quod traditum ita Straboni. Hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui Lib. x. oberrauerint, vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus meritò locandus. qui (vt Dio scri- Lib. xlvij. plet) *homines suæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi supergressus est, adeo vt moriens populo Romano viritim legauerit denarios viginti-quinque, siue Aureum Romanum vnum*. Quid putemus nunc heredes, & legatarios habuisse? Seneca etiam noster, ille doctrinæ & sapientiæ, id est internorum bonorum, ita diues, quàm rarâ forte, & externorum fuit? Eum *ter millies HS. possedisse*, amicus illi Tacitus scripsit, & inimici cum mulâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quidni Lipsi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quod sic in opibus abundet. Philosophum hoc decuit? & quidem Romanum, qui facta sibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miserum Senecam, vt video. quare? quod non Virtus solum ei, sed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio, præsertim in modesto & sapiente, & *bonæ mentis*, vt ille inquit, *soror est paupertas*: homines indignantur, liuent, Senecam equis & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, o virum hoc ipso magnum, quod capere potuerit, quod vti, quod habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid, quod nec eas suspexerit? inter media censuit, inter fluxa, & quæ si abirent, nihil auferrent, nisi semetipsas. Audi illum, o Liur, & sile. *Pone me, inquit, in opulentissimâ domo, vbi aurum argentumque in promiscuo vsu sit. Non suspiciam me ob ista, quæ etiam si apud me, tamen extra me sunt. In Sublicium rursus pontem me transfer, & inter egentes abige: non ideo tamen me despiciam, quod in illorum numero consideam, qui manum ad stipem porrigunt. Quid ergo est? domum illam splendidam malo, quàm pontem*. Hæc vera philosophia est: posse habere, posse carere, non cupere absentes, capere & presentes: iisdem vti benè, & bonis subleuâdis. Sed quid eua- gor? diues Seneca, & nostro more *septuagies quinquies centena millia* posse-

possedit: plus meruit (audi & hoc Liur:) & multi nequaguan-
eius artibus pares plus habuerunt, vt Nero ad eum dixit. Ecce Cn.
Lentulus Augur (ait ipse Seneca) diuitiarum MAXIMUM EXEM-
PLVM, antequā illum liberti pauperem facerent, quater millies HS. suum
vidit. Proprie dixi (inquit) nihil enim amplius, quā vidit. Hic stu-
por igitur possedit ipsos decem milliones, Regum aut certe Regu-
lorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuisse. Ac
fanē de Pallante Tacitus scribit, sestertij ter millies possessorem fuisse:
quod quater millies, me volente, Dionis Breuiarium in Ne-
rone expressit. Et hoc ipsum de colliberto eius Aelio Narcisso,
idem Dio in Claudio narravit. Sed aula hos beaurit, inquit.
Vis igitur & homines, non ē Senatu vel aulā? ecce ē mediā ple-
be vnum, ē Plinio: C. Asinio Gallo, C. Marcio Censorino Cos. (id fuit
sub Augusto) C. Caelius Claudius Isidorus testamento suo edixit,
Quamuis multa ciuili bello perdidisset, tamen relinquere seruorum quot-
tuor millia centum sedecim, iuga bouum tria millia sexcenta, reliqui pec-
coris ducenta quinquaginta millia, in numerato HS. * sexcenties. Fune-
rari se iussit HS. vndecim millibus. Vide tu tot seruos, boues, pecu-
des, tantum numerata pecunia: & miror agros non expressos,
quos tamen suspicor habuisse, itemque villas, & aedes. Sed vtut
sit, familiam illam solam seruorum vide: quis Principum ha-
bet? Avd Valdē quidem isti copiosi in seruis, quod & in Craf-
so notauī, Lips. Valdē. & Petronius ex more, si non ex vero, de
Eumolpo suo facetissimā narratiunculā scripsit: Familiam qui-
dem tam magnam per agros Numidia sparsam habere, vt vel Carthagi-
nem posset capere. Certē aliquot millia esse debuerunt eorum, qui
armis apti: sicut & historicā fide Vopiscus de Proculo tradit,
eo tempore quo sumpsit imperium, duo millia seruorum suorum atmasse.
Quid Belisarius ille sub Iustiniano magnus? duodecim millia pue-
rorum (ita loquuntur) habuisse propria, Aimoinus, Regino, alii-
que testantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatē scribi-
tur, quale est? Quosdam Romanorum ad DECEM aut VIGINTI
millia seruorum habuisse, nec vt QVÆSTVM ex iis facerent, sed
vt affeclas aut subsequas eos modō haberent. Hoc de seruis, mihi
ipsi timidē tardeque credendum, & tamen credendum. De
aliis armentis, simile aliquid (etsi minus est) in Vopisco item
lego, de villā Valeriani priuatā, in quā quingenti serui, duo millia
vacca-

xii. Ann.

Lib. xxxij.
cap. x.* Decies
quingies
est quā mil-
lia Philip.

Lib. vi.

vaccarum, equa mille, ouium decem millia, caprarum quindecim mil-
lia fuere. Quæ mea mens, cum ista cogito? vbi nostræ pauper-
tinæ villæ, nec millesimis horum instructæ? Et quā pauca ta-
men talia aut scripta sunt; aut si scripta, ad nos perueniunt?
Casu factum est, quod Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit)
T. Labienum Legatum suum in Galliis, opidum Cingulum consti-
tuisse in Piceno, & suā pecuniā exedificasse. Vide in homine priuato
opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda con-
uertit: quod & medici quidam apud Plinium fecere. Quid au-
tem, quod etiam inferiore æuo, rebus & imperio labentibus,
magne istæ opes? Olympiodori hæc excerpta audi: Οτι πολλοὶ οἱ κτο-
νιστῆς ἀποσώδους καὶ ἐν αὐτῶν ἐδὲ χοντο δὲ τοῦ κτημάτων αὐτῶν, ἀνὰ τεσσα-
ράκοντα χροσσοῦ κτηνάρια, χωρὶς τῆς σίτου καὶ τῆς οἴνου, καὶ τῆς ἄλλων ἀπαν-
των εἰδῶν. ἃ εἰς * τετρὶν σκώτερον, εἰ ὅτι ἀπράσκητο, τῆς εἰς φερόμενου χροσσοῦ.
τῶν δὲ μετὰ τοὺς πρώτους τῶν δολιχέων οἰκῶν τῆς πρώτης, πεντακταίδεκα, καὶ
δέκα κτηνάρια ἢ ἀποσώδους. * ὡς: Multa Romanorum domus (id est,
earum domini) in annuo redditu accipiebant ē possessionibus suis, ad
* quadraginta centenarios auri: idque absque frumento, vino, & aliis
speciebus, quæ si venderentur, facile trientem æquarent illati auri. Se-
cundaria autem domus, quindecim centenarios aut decem recipiebant.
Hæc ille, sub Honorij & Arcadij æuum: quā defectā iam Ro-
mā, & per illam Nouam imminutā? Atqui tot illi Centenarij
(centum libræ auri in singulis) reddunt quadringenta nobis au-
reorum millia: & vbi frumentum, & reliqua? Atque etiam redi-
tus tantum computat, non seruos & alia multa, quæ sine fru-
ctu. Addam distinctē & vnum exemplum, in quo desino. Ca-
pitolinus de Gordiano, adhuc priuato: Ditissimus ac potentissimus,
in provinciis tantum terrarum habens, quantum nemo priuatus. Quæ-
sturam magnificentissimē gessit. Edilitatis suæ tempore, duodecim popu-
lo Romano munera, id est per singulos menses singula DE SVO ex-
hibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet,
numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnā die
centum exhibuit, vrsos vnā die mille: & plura deinde animalium
nominatim: quæ omnia POPULO RAPIENDA concessit. Am-
plius de eo, auctore Cordo: In OMNIBVS ciuitatibus Cam-
paniæ, Etruriæ, Vmbriæ, Flaminie, Piceni, DE PROPRIO il-
lum per QVATRIDVVM ludos scenicos & Iuuenalia edidisse.

Qui

1. Ciuil.

* Verto
Trientem:
an aliquis
Triplum
ausit?* 400000.
aureor.

Qui benè hæc tollit singula & pensitat, quique scit quid sit ludos olim edere: nescio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda. Diducere mihi non placet, placet abinungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimque satis video ostendisse. Tu abi, cæna, dormi.

I. L I P S I
DE MAGNITVDINE
R O M A N A
LIBER III.

C A P V T I.

Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

VD. Malè mihi hac nocte fuit. LIPS. Quid ita? AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi sermones animo inhæserunt, & per cerebri huius spatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi somnum. LIPS. Aliter ego dixeram: & meministi, vltimi mei, Dormi? Atqui cautio erit ne sic in posterum: mittemus potiùs, aut suspendemus, hos sermones. AVD. Quin tu verbum hoc suspende: nam meruit. Itane sermones hos tollas, in quibus vnica mihi spes solatiij? nam ne nescias, vt ij qui à scorpijs sunt icti, ab iisdem remedium habent: sic ego nunc affectus. Ad te prope-ro, qui pupugisti. LIPS. Ad me? non ego Scorpius, sed Aspis: autem elaudo ad has cantilenas. AVD. Benè est, pungat me & hæc aspis, vt dormiam: & suauis veneno infundat somnum. LIPS. Age, age, medebor: sed non, vt censet, suauiter mi homo: ego verò vt fastidientes quosdam ægros medici, ad exercitia & OPERA te ducam. Ecce enim ea ordine sequuntur. Duplicia autem Romana istæ Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ subito & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: ista, quæ in longum, & mansura, è latere, lapide, & ma-

terie

terie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterum video, *In Militiâ*, & *Extra eam*: atque vtraque mereri iustam admirationem. Nam siue militiam videas, quis *Fossas*, *Vallos*, *Aggeres*, & talia terrea; iterumque materialia, *Turres*, *Testudines*, *Musculos*, *Vineas*, legit, tam multa, tam crebra, & aut industriam, aut vires hæc patrantium, non æstimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut splendorem structa; quomodo idem affectus non insinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, aliàs mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. Quo in genere ludicra præcipuè fuere: vt *Theatra*, *Amphitheatra*, *Circi*, & magnæ eiusmodi moles, structæ sæpe in paucos dies, & pænè vt deicerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiam admiratione. M. Scaurus, inquit, fecit in *Ædilitate* suâ opus omnium MAXIMUM, QUAE VMQVAM FVERE HVMANA MANU FACTA, non temporaria morâ, verum etiam æternitatis destinatione. *Theatrum* hoc fuit. *Scenæ* ei triplex, in altitudinem CCCLX. columnarum. Ima pars *scenæ* è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam postea genere luxuriae. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus, imæ duodequadragenum pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cæuæ ipsa cepit hominum LXXX. millia, cum Pompeiani theatri, toties multiplicatâ urbe, tantoque maiore populo, sufficiat largè XL. millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veste, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ supersuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis seruis, concremaretur ad HS. millies. Quid est? friget, nec excitaris? AVD. Nihil. ipse Plinius me tepefecit, cum scripsit, non temporaria morâ, sed æternitatis destinatione factum. Me tepefecit, te refellit, qui inter *Temporaria* hoc refert. LIPS. Tene tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud *Temporarium* eminuisse etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. In *Lib. xxiij. cap. vii.* M. Scauri ædilitate, tria millia signorum in scenâ tantum fuere, temporario theatro. Audin, temporario? Iterumque alibi: *Trecentas sexaginta columnas* M. Scauri ædilitate ad scenam theatri temporarij & vix vno mense futuri in vsu, viderunt portari silètio legum. Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cum hæc scripsit:

N

scripsit:

scripsit: vt diximus: & vt indicauimus: nempe hispanis locis. Sed quod hinc etiam est: *Ima pars scenae è marmore.*) explicat idem supra, in cap. vi. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facile dixerim secutos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis aedes in Capitolio. nondum enim secuti marmoris vestigium erat in Italia.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad HS. millies:*) è manuscriptis aliquis mallet, *ad bis millies:* nec nimium sit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otiosè, si voles, inspicere & adstupescere: ego alterum exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam subnectit. *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigae mentis, aliamque connecti insaniam è ligno.* C. Curio, qui bello ciuili in Caesarianis partibus obiit, funebri patris munere, cum opibus apparatusque non posset superare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proscriptionum secutrix?) cum iam ne ipse quidem Scaurus sibi comparari posset, quando hoc certè incendij illius premium habuit, conuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo postea par esset insaniam illi. Ingenio ergo vtendum fuit: opera pretium est scire quid inuenerit, & gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scenae: & repente circumactis, vt contra starent, postremo iam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primum? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parere, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam in fidâ stabilique sede. Quae vilitas animarum ista? aut quae querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuersus, velut duobus nauigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis. Dissertè ista Plinius, & culpans simul aclauidans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo sensu hinc fateor:) & qui quantique illi cardines singuli, qui tota theatra sustinerent, verterent, iungerent, disiungerentque? De me, parum

rum est: sed coeant ipsi artifices nostri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, sed exputandâ. Plura huius generis passim: sed in circumfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt possum. *AVD.* Hinc non adhibes, quod cum pace tuâ dicam. *LIPS.* Quid iam? *AVD.* Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque ascendere, & vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum.* At tu culmina operum dixisti, & minora haud dubiè dabis. *LIPS.* Minora? aliter dices, cum illa *Perpetua* & firma audies: quid si & nunc aliter in his Temporariis? Caij Caligulae pons nescio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, sed & insanâ illâ ambitione siue periculi, siue nouitatis. Struxit eum in ipso mari, nauibus impositum, magnitudine trium miliarium & quadrantis: id est, toto illo spatio, quantum est à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibusque incessit, spectante toto populo: in eodem epulatus, noctem etiam peruigilem egit, inter lasciuias & ludos. Addo autem in paucis diebus (nam & sic narrant) pontem hunc totum structum: vnde tam subito nauibus, armamentis, trabibus, omni aliâ materiâ conuectâ? Immensum opus perpendenti, sed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine structum, nisi vt destrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non suis solum, sed alienis opibus proteruè abusus. cum, vt Dio scribit, *adigeret homines Senatorij ordinis, quoties Româ egrederetur, domos & praetoria varia struere, item diuersoria splendida: etsi in plerisque non solum non acturus haesurusve erat, sed nec ea visurus.* Amplius, *ubicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur amphitheatra & circos struere, nec in sumtum quicquam ab eo capientes: & ea ipsa mox deruenda.* Quis cum hæc legit, siue audit, non admiratur opes & splendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item detestatur illius insaniam, qui iubebat? Olim in populi torius voluptates, Theatra & Circi structi: nunc in vnius imaginarium usum. Nam nec vidit hæc omnia sæpe, vt Dio dixit.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnoſis iſtis & Temporariis ad ſtabilia & vtilia veniamus, & quæ Perpetua dixi. In hoc genere multa ſunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe ſolùm aut ipſâ Italiâ, ſed per terrarum orbem ſparſa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum, ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiâ aut artibus, paſſim exornandos. Quot Opida noua ſtructa? vetera ampliata, aut reparata? in iis Tempſa, Baſilicæ, Fora, Porticus, Aqueductus, Viæ, Theatra, Circi; & plura, quæ aut vſum haberent, aut amœnitatem. Quid iam Priuatæ ſtructuræ, vt Domus aut Villa? omnia ſplendida, ab ingenio ſimul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi eſt? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Mane inquā. AVD. In capite viæ ſiſtimus? LIPS. In capite. immenſa & vaga ſe aperit, nec ſatis ſcio quâ limitem eam aut ſtringam. Poëtæ animi cauſſâ ſolent dicere,

Unde tamen cœpti iam ſurgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar deſinamque. Nam ſi vel ſingularia tantùm oſtendenda ſunt, per omnes prouincias, vrbes, agros eundem eſt: vbique enim tale fuit. Inſinita, inquā, iſta ſunt, & cum poëtâ principe,

quot ſolia aut flores in vere viſcunt, aut quot muſcarum denſarum examina bombant.

— ὅσα τε φύλλα καὶ αὐτὰρ ἄνθη γένηται ὁππότε,

ἢ ὅτε μυῖων ἀνὰ δάκρυον ἔσθεται ποδὶν.

Sed cogitanti hoc ſedet, ſolam Romanam tibi oſtendere, omnium operum opus, vt ſic appellem: & in quâ ſolâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipſam ſi in parte noſti (totam ne ſperes): etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniæ Capitolia ſua, Fora, Baſilicas, Theatra, & talia, habebant ad vrbis dominæ & parentis ſuę ritum. Roma igitur faue, & te oſtende: & pauliſper è ruinis tuis, ſi fas eſt, veterem vultum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potiùs pro me Camillus ille apud Liuium, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmauit. Nam abſque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: Non

ſine

ſine cauſſâ Dîj hominesque hunc Vrbi condenda locum elegerunt. ſaluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimîâ propinquitate ad pericula claſſium externarum; regionum Italiæ medium. Videamus, Auditor, pauliſper horum ſingula: & iuuabit me recitatio, & quaſi in Româ iterum ſiſtet. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo luſtraſti? LIPS. Ipſi vigintiſeptem, cùm diſceſſi: ſed animum non auelli, & antiquitas amabilis, ſed & religio venerabilis ſæpe cō vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.* (Hodie vix ita ſunt: ſed cauſſa, ſolitudo & deſertio, tum & auræ è vicinis paludibus vel æſtuariis, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbem ſecat: *latus circa eam*, vt Dionyſius monuit, *quattuor iugera*, (ſiue pedes cccc:) *profundus ſic*, vt maximas naues ſuſcipiat, & portet. Addit & *Mare vicinum.*) nam diſtat xvi. millibus paſſuum, vt Plinius & Antoninus metiuntur, ſiue, quod idem eſt, *centum viginti ſtadiis*, vt Dionyſius. Non ergo Strabonem audies, qui *centum nonaginta* ea computat: ſed numerorum & librarij ſui errore. In Appiano an error talis, qui non niſi *centum ſtadia* computat? Nam verba Cenſorini Conſulis ſunt, ſuadentis ſiue iubentis Carthaginienſes, dirutâ vrbe ſuâ, à mari abire: *A mari iubemus non niſi lxxx. ſtadia vos recedere, cùm nos ipſi ab eo diſtemus ſtadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum cenſeam: ſed aſpectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extra prima mœnia (mox dicam) in orbem ſe diſfundeſcit. Ab eâ ille computat: etſi fortasſe parùm adhuc verè aut decorè in Cenſorini perſonâ. Sed æuū ſuum, vt ſit, aſpexit. Claudat Camillus, *Italiæ medium eſſe.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem ſi ſpectas, finem tener. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Roman* fecit: nec hoc nobis perſuadebit, niſi ſui fortasſe & Romani mundi. Hæc Camillus: ſed Rutilius Gallicanus, cuius Itinerarium exſtat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitiſſimo loco ſita*, nec Alpibus ſolùm ab omni vi ſubitâ, ſed Apennino deſenſa.

Si factum certâ mundum ratione ſatemur,

Conſiliumque Dei machina tanta fuit;

N 3

Excus-

DE MAGNITVD. ROMANA

Excubiis Latius prætexit Apenninum,
Claustra que montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parumque putauit
Arctoïs Alpes opposuisse minis.
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Nec semel inclusit quæ pretiosa tulit:
Iam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitosque habuit Roma futura Deos.

Ista Rutilius pulchrè: sed nos à Situ Formam videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadrata*, & qualis sub Romulo fuit: perfectam & plenam considerasse sit satis. quæ rotunda propemodum fuit (et si haud iustè tamen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi possim! ah, ah. AVD. Quid suspiras? etiam iterum? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies sum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmitus fortasse certiusque definirem. Sed vel sic conabor. AVD. Ego in suspirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nonne Itali, & ipsa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: sed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic apertâ benignitate. Ad summâ, video Belgæ mihi in Belgis moriendum: et si de reuiscendâ eâ obiter non despero. Sed de nostro ambitu. scribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam inclusos vrbi, duos addidisse *Viminalem* & *Esquilinum*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam. Dionysius in eâ re apertè: *Vtlerius verò NEQVE NVNC processit vr-
bis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente.* Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subiicit: *Quod si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat cum Athenarum
vrbe, nec multo maior apparebit.* Quod idem & alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus. Lego quidem in Dione Chrysostomo, *Circuitum Athenarum, cum Pyraeo & Longis muris, fuisse ducetorum circiter stadiorum:*
quæ

Lib. 1111.

Lib. 1111.

Orat. de
tyrannide.

LIBER TERTIVS.

103

quæ nobis sint *vigintiquinque milliaria*. Sed an Roma igitur tanta? non opinor, nec ausim dicere: & causa est, quòd Dionysius disertè *Athenarum* astu siue urbem dixit, nec *Pyraeum*, opinor, aut *Longos muros* inclusit. Itaque iterum hæremus. AVD. Vis ego te transferam? LIPS. Gratia erit. AVD. Nam hodie ipsa res docet, & muri illi antiqui ambitum habent XIII. aut XV. milliarium, vt notant. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos istos, veteres non fuisse. Multa sunt, quæ arguunt: sed ipsa maximè forma sic enormis, & alibi sinuans introrsus, alibi procurrens extrorsus: prorsus, vt non à priscâ illâ accuratione & elegantia, sed à nouitiâ aliquâ necessitate impositum & subitum opus videatur. Neque ambigendum est, vt mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, videamus ecquid Plinius iuuabit, qui ex professo describit: *MOENIA eius collegere AMBITV, Imperatoribus Censoribusque Vespasianis, passuum XIII. millia ducenta. Complexa mōtes septem, ipsa diuiditur in Regiones XIII. compita earum CCLXV. Eiusdem spatij mensurâ corrente à Milliario, in capite fori Romani statuto, ad singulas portas, efficit passuum per directum XXX. millia, DCC. LXV. Ad extrema verò tectorum cum castris Prætoris, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, mensura colligit paullo ampliùs LXX. millia passuum.* Rem totam hîc habeas, si verba hæc aut tenebras suas, aut & vitia, non haberent. Inspiciamus. *Mœnia ambitu colligere facit passuum XIII. millia.* Sanè hoc sit pro hodiernæ Romæ modo, si modò lectio firma: quam & prisci libri sollicitant, *XXX. millia* scribentes, & Leander, atque alij superioris ætatis, qui *XX. millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiusdem spatij mensurâ corrente à Milliario.* Intellego idem spatium, totum illum ambitum, & eo inclusum. Hoc, inquit, spatium si metiris: unde? à Milliario: & intellegit *Columnam* illam *Auream* in foro Romano statutam, in quam Italia omnes *vine-
finiunt*, vt ait Plutarchus. Augusti hoc institutum fuit, qui & posuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere mensuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (vt video quosdam suspicari) sed palâm à Milliario, quod quasi in vrbe mediâ, ad singulas portas. Sed numericius manifestò falsi sunt. Si *XXX. millia* ad quamque portâ: ergo in totâ diametro LX. sunt: ergo in ambitu, *cxxc.* quo quid absurdius? Et simile erit, et si minus, si à portâ ad portâ *xxx.* sint, vt volunt. nam tunc certè triplicatâ diametro

* De quâ
Dio, Tacitus, & Ict.

metro, vt solet, exsurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ mensiōe, ad *extrema tectorum*, inquit, ab eodem Milliario, LXX. millia passuum. Id quoque quâ potest? crescent supra modum hæc in ambitu, nec video excusanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potiùs arripiam:) sed vt mihi nunc, Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mœnia colligere ambitu passuum XXIII. millia*. Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet, XXII. parum in vno alteroque milliari est. Vnde doceo? ex Olympiodori quibusdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum est, *Romane vrbs murus mensuratus ab Ammone geometrà, quo tempore Gothi primam inuasionem fecere, habebat spatium vnus & viginti miliarium*. Iste vno milliario minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon scripsit: *In circuitu*, inquit, *Romæ sunt milliaria viginti duo, præter Transiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria*. Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo auctore, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis Plinij, planissimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porro videamus. Nam altera mensura erat, à Milliario ad portas XXX. millia. Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞: id est, tria millia. Et quis nescit ex ignorantia harum notarum sæpe, cum in Plinio, tum Liuiο, & alibi, peccatum? Nam putarunt Denarias notas esse: & inde nata illa millia XXX. Atqui aliter est, & sic si emendas, quanta proportio & consensus? Roma habet in ambitu XXIII. milliaria: à milliario ad portam, tria milliaria & passus septingentos sexaginta quinque: ergo in plenâ diametro, septem millia quingentos triginta: hanc triplica, nōne XXII. & semis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotundè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in mensurâ vltimâ, quæ ad extrema tectorum colligit LXX. millia. Tu verò fac septem millia: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primum ad ipsos muros portasque: deinde ab eodem, ad extrema tecta. Quare hoc? liquet enim Romam quasi duplicem fuisse: & clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumiecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Vtramque igitur dimensus, dicit hanc vlti-

ultimam in semidiametro septem milliaria habere: duplica, sunt quattuordecim: triplica, erit ambitus iustissimè, quadraginta duorum. Et nōne hoc ipsum est igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopisco. Is de Aureliano Principe: *Muros vrbs Romæ sic ampliavit, vt quinquaginta PROPE millia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zosimus Probo Imperatori perfectum opus adscribit. Si igitur tunc quinquaginta propemodum (nam id notat:) ergo iam tantè facillè ambitus ille ædium extremarum, quadraginta duorum: quia muri noui longiùs etiam paullò ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, nisi quòd libido quibusdam est dissentienti. Sed ò boni, an adeò tale nihil alibi? Ecce vrbs Locrorum (nec ea inter has maximas) duodecim millia in ambitu habuit, quod Liuius scripsit. Capuam superasse, non mihi videtur ambigendum. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? XXI. millia passuum circumdedit, vt manuscripti Orosiani codices præferunt; siue XXI. vt Epitoma Liuiana. Ipsa Constantinopolis olim XXI. vt hac quoque parte compar matri suæ esset. Denique ad Tataros & Sinenses si abeunt, hodie reperient exempla. Desino, & satis firmasse videor: nisi quòd opponi nobis possunt (nihil enim dissimulabo, & ipse subiiciam) duo. Prius, quòd *Milliarium* non videtur iustè fuisse in vrbe mediâ, atque ita mensuratio fallat. Nam fuit in capite, vt Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi spatium videtur, & maximè quòd ibi *Campus Martius*, omnium consensu, extra urbem. Respondeo. vt nunc quidem Roma est, non planè medium illuc esse fortasse (metiar, si illuc sim: nunc tabulis credo:) sed olim videtur fuisse. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipso Romano, nec longè à Milliario, *Vmbilicum vrbs* ponunt. Sed esto tamen non exactè in medio: quid refert? non sic geometriæ omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomerium habitum, & intra mœnia tamen fuisse. Nōne idem in *Auentino*? qui vsque ad Claudij tempora, in pomerio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore vrbi inclusus. Et campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destina-

bat

bat eum includere: quî scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè facies & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obici potest. Olympiodorum non nisi *viginti & unum* milliaria attribuere sub Honorio, cum Roma capta fuit: ubi ergo illa *quadragintaduo* nostra, vel Aureliani *quingenta*? Respondeo, fuisse, & desisse. Nam ecce cum Constantinus sedem imperij transtulit, & vnâ secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientē abstraxit, denique seipsum & Aulam: nōne probabile est, Romam iterum valdè minuisse: idque in extremis & longinquis maximè, ut solet: atque ita reditū, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones vrbs* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædam, ut illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu xxxiii. millia. cccc. lxxxviii. pedes*: nōne ea reddūt *sex milliaria* amplius & *semissem*? Quid in reliquis illis *xiiii*? in quibus vna item aliqua *xxx. millia pedum* habet, aliæ ferè *xvi. xv. xii.* & minima omnium *xi.* Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (compura si lubet) propemodum ille noster. Sed tertio aliquis dixerit, quod tu antea, muros hodiernos contra nos esse. Sunt. tu veteres eos potes credere? & ita nescis toties dirutam, incensam, vastatam: iterumque instauratam & resectam esse? Noli arbitrari quòd in iisdem vestigiis. nam quâ specieiudem frequentia, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, post Belisarius, Narfes, denique & Pontifices Romani. è quibus Hadrianus primus (ut Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exstant, centenis aureorum millibus è Thuscâ contractis, exstruxit.* Sed hæc apud alios leges: ego sententiam meam sine fūco liberè, & item sine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hic autem sistit me & percutit miserans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & speciosa super omnes vsquam aut vnquam vrbes, non solum non video, sed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & ubi fueris: & quî scio, an non & aliquando, vtrum fueris quæretur? Non magis hoc mirum, si sæcla plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam ha-

bet

bet hoc ætas, ut formam primò tollat, tum rem, tum famam & nomen. O spes & res humanæ, quid estis? quò itis? huc flectite. En potens & superba illa Roma, quæ VRBS AETERNA audiebat, quæ VICTVRA CVM SAECVLIS, quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis suis iacet, & laboramus eruere, & adstruere magnitudini eius fidem.

CAPVT III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo.

SED philosophandi alibi sit locus: curramus nunc institutum cursum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: est & tertia quædam sine ambitu, & quæ in suburbiis procurrat. Ea quoque ingēs, & Plinij imagine ostendenda: qui ait, *exspatiantia tecta multas addidisse vrbes*. Plures, inquam, sunt vrbes, & tot quot suburbia ipsa. Quæ Tybur, Oriculum, Ariciam, atque aliò excurrerant, sed maximè Ostiam & mare versus. Illuc vel ad xv. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic assertioni Neronis consilium ac destinatio faciat. cui ab hac causâ visum, Ostiam tenuis (ait Suetonius) *mœnia promouere, atque inde fossâ mare veteri vrbi inducere*: etsi non effecit. De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius: *Omnia loca circa urbem habitata, sine mœnibus esse. in quæ si quis intuens MAGNITVDINEM ROMAE exquirere velit, frustra eum fore, & hasurum ubi desinat vrbs, ubi incipiat.* Adeò suburbana, inquit, ipsi vrbi adherent & innexa sunt, & speciem IMMENSÆ LONGITVDINIS exhibent spectanti. At maior etiam maiorque post illum. & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cum vrbs in summo flore) comparat eam non ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pingua virorum culta.* & addit: *Descendit etiam & porrigitur AD MARE ipsum, ubi commune est emporium, & omnium è terrâ gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ *μεγαλνοεις*: *Tantam Romam esse, ut in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis.

O 2

AVD.

AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuito. AVD. Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò, hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: meministi: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac tota fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumusne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, item quæ è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis vrbana: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprâ. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Vixne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunt vel *ducenta* tantum: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltra) superarunt: & ita vbique gentium aut vrbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iam nunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones*. Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. AVD. Plura? at vereor ne iam nunc extra veri metas iueris, certè opinionis. LIPS. Plura inquam, & vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse? AVD. Socratis instituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotusquisque fuit (vt tunc mores) cui nō vnus alterve seruulus? At diuites illi agmina eorum, * *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahabant*. Vetus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cum ab vno eorum est interfectus. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducentis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, Senecam. Is de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret*. Deinde apparuit, quantum

* Vide supra lib. II. cap. XV.

pericu-

periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent. Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Ab eo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quantum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deice: per me licet. Tamen rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco Romam. AVD. Hem, hem maneo. ô siste me illic. LIPS. Ecce dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui causâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cum hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minueretve. Itaque Aristides Romam dicit esse, *velut COMMUNE TOTIVS TERRAE OPIDVM*. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ nunquam vlli se negat, sed vt terræ solum fert omnes, sic hæc OMNES HOMINES capit*. Athenæus quoque cum eo: apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur ab hac causâ: ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quæ Polemonis Sophistæ, Lib. I. apud Galenum, vox & elogium fuit. Eadem vrbs vrbium: quia *videre in ea est omnes vrbes collocatas*. deinde addit: *Deficiat non vnus dies, sed quotquot habet annus, si quis adnumerare conetur OMNES VRBES IN CAELESTI istâ vrbe positas: idque ob nimiam copiam*. Nam & TOTAE NATIONES illic simul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures. At tu iterum renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & sic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem*: item, *Totæ nationes habitant*: & ista, quæ tu scis dici in speciem, in re non esse. LIPS. In re non esse? audi, audi: quoniam Græcis parum apud te est fidei (et si in hac re Romanâ & exteriâ debebat) audi, inquam, Romanum igitur testem, & eum Romanâ fide ac candore. Is est Seneca noster. qui sic ad Heluiam matrem: *Aspice hanc frequentiam, cui vix vrbis IMMENSA TECTA sufficiunt: MAXIMA PARS illius turba patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis suis, ex TOTO denique ORBE TERRARVM confluxerunt*. Quid ea verba tibi videntur? *urbis immensa tecta* vix capere incolas: item, *maximam illorum partem*, exteros esse: denique *ex toto orbe eò concurrere*. Et ista mox iterat: ac postquàm causas recensuit

cenſuit paſſim veniendi varias (lege, & iucunda ſunt:) addit:
 NVLLVM non HOMINVM genus concurrir in Urbem, & virtutibus
 & vitiis magna premia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, &
 Vnde domo quiſque ſit, quere: videbis MAIOREM PARTEM eſſe, quæ
 relictis ſedibus ſuis venerit in MAXIMAM quidem ac PVLCHERRI-
 MAM urbem, non tamen ſuam. Quid Lucanus? nōnne Ro-
 mam aſſerit,

— populis, victisq̃ue frequentem

Gentibus, & GENERIS, coëat ſi turba, CAPACEM

HVMANI.

Totum orbem hīc includi potuiſſe ait: & quid poteſt clarius
 pro multitudine, ſive & magnitudine noſtrā dici? Idem poëta
 — mundi facere repletam Romam ſcribit: ad tot ſcilicet illas natio-
 nes aſpiciens (ex Athenæo audiſti) quæ incolebant: totæ in cer-
 tis partibus aut regionibus etiā collocatæ. Ita Iudæi trans Tibe-
 rim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia ſua habuerūt. Sue-
 tonius indicat in Iulij funere: In ſummo publico luctu, exterarū gen-
 tium multitudo, ſuo quæque more, lamentata eſt. Vt iam igitur hoc
 claudam & definiam, putāſne & Seruos & Peregrinos minus
 duobus millionibus feciſſe? Ita in vniuerſum ſint quattuor Romæ,
 & circa eam: nec mitius aut contractius, vt ſcripta veterum
 ſunt, ego poſſum. Suſpenſum te animi video: & ego ipſe panē
 fluctuo: ſed validi illi venti Auctoritatum nauim noſtram huc
 impellunt, ſiſtamus & in anchoris firmemus. AVD. Non ſanē
 id poteſt. nondum in trāquillo es, ne puta. Mihi quoque adſpi-
 rant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa ſic celebris, ſic ma-
 xima, ſic omnium confeſſione poſt Romam ſecunda, non ni-
 ſi trecenta millia habuit liberorum capitum: quod Diodorus ta-
 men quaſi pro re magnā poſuit, & adfirmavit. Atquin ea nec
 multo Romā ipſā minor. LIPS. Reſpondeo, Alexandriam lon-
 gē Romā illā triplici dictā minorem eſſe: & cuius ambitus ex
 Plinij diſenſione, non niſi quindecim miliarium eſſet. Noſtra
 igitur maior: & ipſum hoc de Alexandriā, contra vulgatam
 opinionem valeat, de Romā ſic parū. At verō de incolis, quōd
 paucos eos facere Diodorus videtur: videſis, & inquire. De li-
 beris capitibus dum taxat definiuit: vbi ſerui igitur? vbi etiam ex-
 teri & aduētores, qui in tali negotioſā vrbe ſanē multi? Hæc
 atten-

attendenda ſunt, ſed iſtud maximē, quod Diodorus de ſuo quo
 ſcripſit, id eſt Ptolomæi penultimi, & Romanæ adhuc liberta-
 tis. Atqui tunc Alexandria nondum in flore illo & culmine, ad
 quod ſub Principibus demum peruenit. Quid autem de tre-
 centis millibus magnū ſit, cū Cæſarea Cappadociæ (nec ea
 inter vrbes principes) quadringenta millia incolarum habue-
 rit? Zonaræ hoc ita proditum, vt teſtem etiam aduocem: &
 hunc ipſum numerum, aut circā, Pariſiorum noſtra Lutetia
 in cēſum deferbat, ante vltimas iſtas turbas. Quid, quod Pro-
 copius adnotauit, à Gothis, cū Mediolanum cepiſſent, trecenta vi-
 rorum millia occiſa? Nec omnes ſanē occiſos crediderim, & fæmi-
 narum puerorumq̃ue quā magna etiam copia fuit? Plura
 eiufmodi exempla ſunt: & hodie nōnne Quinzai illud famo-
 ſum ſedecies centena millia familiarum traditur continere? Præ quo
 noſtra illa frequens Roma decreſcat, & dum fidem adſtruo, per-
 dam admirationem. AVD. Non apud me, ſtupeo. & ecce ho-
 dierna Roma, quā relinquitur & abeſt? LIPS. Nulla compa-
 ratio: ſi ſrons eſt, omitte. Paullus Iouius pro magno ſcripſit,
 Leonis Decimi temporibus, cū omnia in ſelici vbertate & pace, cenſa
 Romæ octogintaquinque millia ciuium & inquilinorum: at verō, poſt
 cladem ſub Clemente Septimo acceptam, iterum cenſu inito, vix ad tri-
 ginta duo millia peruentum. Quid verbis hīc opus eſt? vnus panē
 veteris Romæ vicus ſit tam frequens. Nec mirum eſt. nam iſta
 hodierna, præcipuos illos colles & valles etiam, vacua habet &
 deſerta. AVD. Optimē. is ſponte, quō ducebam. Nam nōnne &
 tua verus compluria habet illa vacua? Vbique obuia templa, por-
 ticus, baſilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermæ, cetera publi-
 ca: quæ vel magnam partem, ſi non maximam, vrbis occupa-
 runt. Deſpecte aut reſiſte, ſi potes, huic etiam vento. LIPS. Reſi-
 ſto, plenis velis, prorā obuersā. Nam iſta quæ tu vacua perpe-
 ram putas, ego aio pleniffima fuiſſe. Balneas & Thermas nomi-
 naſti: quid? an non in iis multitudo miniſtrantiū, ad obſeruan-
 dum, purgandum, aquam aggerendā, lauandum etiam, frican-
 dum, vngendum, ſiquis ſeruum non habuiſſet? Templa autem,
 Baſilicæ, Fora, ſuos cuſtodes & ædituos habebāt, ſatis grandi ſa-
 nē numero, ob ſacrificia, ob ornatum, & tutelā. Sed duo etiam
 ego omiſi, valdē ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos.
 Milites

Milites tot illi, in praesidio Principis aut urbis erant: iis sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad centena millia excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapidés antiquos inspicere dicent in parte, & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, ut in urbe quam multi cælibes, multi exteri sine vxoribus, inhabitarent aut frequentarent. Ad summam, mi Auditor, desine reflare amplius & opponere, aut, vides, longius longiusque res hæc ibit. AVD. Quiesco tuâ causâ, & credo (ut sic dicam) nec credēs. Tamen vnum etiam quæsierim: si tot illic millena millia, unde iis cibis? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decida, sed paucis Senecæ verbis. *Cogitate, inquit, hanc civitatem, in quâ turba per latissima itinera, sine intermissione defluens, eliditur, in quâ consumitur, QUIDQVĒ TERRIS OMNIBVS aratur.* Orbis, inquam, pænè totus hanc suam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta suffecisse? Imò repete quæ suprà dixi, de Frumentatione: & nunc Aristidis hæc audi. *Mare per medium vestrum imperiū porrigitur, cui vndique ample regiones adiacent, necessaria pleraque vobis subministrantes. Nam ex OMNI TERRA MARIQVE, quidquid vel anni tempora gignunt, vel regiones singula, fluvij, lacus; artesque item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt, ID OMNE ad vos desertur.* Itaque si quis talia omnia videre desiderat, is vel per totum orbem peregrinetur necesse est, vel in vestra istâ urbe versetur. *Quidquid enim apud alios vel crescit, vel conficitur, hic affluit & abundat. Tot autem & tanta onerariae naues singulis anni temporibus appelluntur, ut urbs COMMVNIS QVAEDAM ORBIS OFFICINA videatur.* Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addamne duo argumenta etiam multitudinis, atque vnum ex iis iocosum? Lampridius scribit, Heliogabalum *seruis imperasse ut omnes araneas colligerent in urbe: atque eos collegisse ad decem millia pondo, additque Heliogabalum subiecisse, Vel hinc intelligendum QVAM MAGNA ROMA esset.* Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & domorum per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentum

7 xoiyō 7
7 hō 7 hō 7
7 hō 7 hō 7

triste,

triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur, *Ingentem Romæ luem factam, ita ut PER MVLTOS DIES in ephemeridem decem millia mortuorum referrentur.* Exhausta fuisset in diebus aliquot Roma, si non Alexandriam, & quidquid dici potest, longè superasset. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, ut paulatim Italia pænè deserta esset, cum plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios usus aut voluptates. Varro iam suo ævo conqueritur, plerosque ex agris in urbem correpsisse, & *maluisse manus in theatro mouere, quàm in aratro.* Quod maximè fuit, post Frumentationes sic largiter & firmiter institutas: etsi Lucanus causam in civile bellum coniecit: quasi ab eo stirps Italiæ sic accisa. Sed de solitudine quidem eadem canit:

— videmus

Tot vacuas vrbes generis quò turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe,
Nec muros implere viris, nec possumus agros:

VRBS NOS VNA capit.

Quod postremum epiphonema sanè eximium, pro eximia nostrâ Româ.

CAPVT IIII.

De edificiis urbis Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipsam, & perambulamus, & lustramus? AVD. O si quis Deus olim hoc mihi dedisset! ô si quis nunc quoque vel per somnium in eâ sistat! LIPS. Ego is ero, confide. somnia dicam, & umbras, prout ipsa res & pulchritudo fuit. Periti viri est, mihi crede, non dicam describere, sed capere & credere qualis & quanta ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel sic fidem fortassenon inueniam quid refert? aëri & herbis meis hæc sim locutus. Tria in urbe miranda canit Claudianus:

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS aër,
Cuius nec SPATIVM visus, nec corda DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.

Altitudinem ecce laudat, Spatium, & Decorem. De Spatio dictum,
P duo

duo alia exsequamur. Quæ est altitudo? siue in collibus ipsis ædificatio, pulchrâ specie, siue singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatîsq; ædibus infessos, gradatim declinantes, & velut superas quâdam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. Nec verò, inquit, superficiem solùm solî occupat, sed longè supra exemplum in aëra altissimè ascendit. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublato ferre gaudeat: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius ferè ratio, totumque hoc quod hîc videmus, robur & valentia est. Adeo ut si quis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare, quidquid Italiæ reliquum est, id impletum mihi iri videretur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum. Bellè & pomposè, non nego, attollit: sed hæc figuræ originem à re habent, nec quisquam putet elationes istas, nisi cū causâ & basi esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus talium, cū de magnitudine dixisset: quò, inquit, si quis ALTITVDINEM tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE potuisse ei comparari. Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: ut in Rutilio, ad Romam:

*Exaudi genetrix hominum, genetrixque deorum,
Non procul à calo per tua templa sumus.*

Significat altissimè in aërem ea surrexisse: & quidni, cū collibus etiam sæpe imposita? Ceteræ ædes, non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cū ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ, siue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coercuit, ut in Strabone scriptum est, & septuaginta pedes definiuit in modo ædificiorum. Nero hoc ipsum postea secutus, cū ab incendio Romam instauraret, cohibuit (ut Tacitus ait) altitudinem ædificiorum. Sed modum non expressit noster: fueritque velille Augusti, quem oblitteratum, ut solet, iam reuocauit, siue is qui Traiano postea adscribitur à Victore, pedum sexaginta. Sed de priore ego malim. Dices, ergone tam miranda hæc altitudo? & nonne hodie magis

gis educimus? Interdum, non nego: sed nec sic communiter: & hoc quoque cogita multas ædes, & imprimis omnes publicas, extra legem hanc fuisse. Quid si autem & diuites illi nobilesque neglexerint? ego arbitror, siue gratiâ impetratâ, siue & eâ neglectâ. Et titulus sanè fuit, quia lex in futuras nouas ædes cauebat, structas non diruebat, & fas easdem sic reparare. Quidquid tamen sit, si vulgò ædes omnes septuagenum pedum, satis conspicua ea altitudo: præsertim ubi tecta compluuiata, aut testudinata, quod sæpe. Nostra hæc pectinata, & in angustum surgentia, aliquid de dignitate minuunt, sed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorum frequentia studebant. Vitruuius: In eâ autem maiestate vrbis, & ciuium INFINITA FREQUENTIA, innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cū recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium ALTITVDINIS ædificiorum res ipsa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cémenticiis, altitudines exstructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cænaculorum summas utilitates perficiunt, & despectationes. Sed hæc de ædificiis, nunc non exsequor: & satis de Altitudine libasse.

C A P. V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quedam, & primò de templo Capitolino exactius dictum.

AD Decorem transeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in symmetriâ, & siquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes superauerit, nemo dubitet: fidi auctores dicunt, & opes atque ambitio Romana facillè persuadent. Quidquid artificum insigniorum Græcia aut Asia habuit, Romam euocabantur, aut vltro veniebant. quippe hîc præmia: & quidam ex iis, quibus (ut Taciti verba usurpem) ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauisset, per artem tentare. Sed primus aut præcipuus Decoris huius auctor Augustus, qui vrbem, ut Suetonius ait, neque pro maiestate imperij ornatam, & inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeo, ut iure sit gloriatus, Marmoream se relinquere,

quam lateritiā accepisset. Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambitione impulsus urbem incendit, ut nouam melioremq; repararet. Videbatur enim, ait Tacitus, condenda urbis noua, & cognomento suo appellanda, gloriam querere. Itaque eius iussu, urbis domus, non ut post Gallica incendia, nullā distinctione, nec passim erectae, sed DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, cohibita aedificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisque PORTICIBVS quae frontem insularum tegerent. Easque porticus Nero sua pecuniā exstructurum pollicitus est. Vides ibi quaedam praecelra & opranda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Ut non temerē idem Tacitus TANTAM resurgētis vrbis PVLCHRITVDINEM miretur, & scripto consignet. Quod tunc quidem publicē, sed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati vrbis inimicus aiebat, Romae sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quod sciret meliora resurrectura quam arsisent.* Et sanē ita fuit, praesertim ad Traianum vsque; cum ab illo, & a Deo, culmen fuisse videtur pulchritudini urbanae. AVD. Ain, tu, a Traiano? Constantino hanc laudem Nazarius tribuit, in Oratione ad ipsum: *Celeberrima quaeque vrbis nouis operibus enitescunt, nec obsoleta modò per vetustatem rediuiuo cultu insigniuntur, sed illa ipsa quae ANTEHAC MAGNIFICENTISSIMA putabantur, NUNC AVRI LVCE fulgentia, INDECORAM MAIORVM PARCIMONIAM prodiderunt.* Vides quanto anteferat haec noua, aut nouata, omnibus antiquis. Lips. Ita, sed nempe apud Constantinum. Fidem autem laudationibus istis qui fideliter constare putat, ignarus est oratorij moris. Struxisse & instaurasse quaedam illum Principem, lubens credo, ad veterem artem aut splendorem, da veniam, hodie non credam. Sed nos Decorem nostrum videamus, quem Plinius communiter sic dilaudat: *Ad vrbis nostrae miracula transferre conuenit, & sic quoque TERRARVM ORBEM VICTVM ostendere, quod accidisse toties penē, quot referentur miracula, apparebit. Vniuersitate verò acervatā, & in quemdam vnum cumulum collectā, non alia MAGNITVDO exsurget, quam si MVNDVS ALIVS QVIDAM in vno loco narretur.* Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuersam. Sed & Cassiodorus vero & magno ore, de istā vrbe: *Ferunt prisca saculi narratores, fabricarum septem*

Lib. xxxvi.

Lib. vii.

septem tantum terris attributa miracula. Ephesi Diana templum, regis Mausoli pulcherrimum monumentum, Rhodi Solis aeneum signum, quod Colossus vocatur; Iouis Olympici simulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babyloniae muros, quos Semiramis construxit; Pyramides in Aegypto. Sed quis illa ulterius praecipua putabit, cum in vna vrbe tot stupenda conspexerit? Habuerunt honores, quia praecesserunt tempore: & in rudi saculo quidquid emerisset nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autē potest esse veridicum, si VNIVERSA ROMA dicatur esse MIRACVLVM. Ecce consona vtriusque iudicia, sed & voces: & Romam totam, ac per partes, Miraculum esse, & inter prima mundi spectacula, iure censent. Vis autem paullò distinctius membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc querere? non volo, sed aueo, sed ardeo, ut vero verbo dicam. Lips. Atqui ne nimis ardesce. nam ego non flumine te perfundam, sed leuiter aliquid aspergam è summis aquis. Tu te ingurgitabis, si voles, postea: viam designabo & praibō. Ego autem? an ducem potius alium quaram ex ipsa antiquitate, qui ostendat? Esto Ammianus, qui Constantij ingressum in urbem Romam describens, ipsum intuentem & mirantem praecipua operum facit, atque ait: *Proinde Romam ingressus, imperij virtutumque omnium laudem, cum venisset ad ROSTRA, perspectissimum priscae potentiae FORVM obstupuit: perque omne latus, quod se oculi contulissent, MIRACVLORVM DENSITATE praestrictus, allocutus nobilitatem in CVRIA, populumque pro tribunali, in PALATIVM receptus fauore multiplici, letitia fruebatur optatā. Deinde intra septem montium culmina, per accliuitates planiciemque posita vrbis membra collustrans, & suburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat: IOVIS TARPEII delubra, quantum terrena diuinis praecellunt; LAVACRA in modum prouinciarum exstructa; AMPHITHEATRI molem solidatam Lapidis Tyburtini compage; PANTHEON velut regionem terebrem spaciosā celsitudine fornicatam; elatosque vertice scanfili SVGGESTVS consulum, & priorum Principum imitamenta portantes, & VRBIS templum, FORVMQUE PACIS, & POMPEII THEATRVM, & ODAEVM, & STADIVM, aliaque inter haec DECORA vrbis aeternae. En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu sequere, & ardorem (ita loquebaris) restingue.* AVD. Iam risui & ioco me

Lib. xvi.

habes palam. Lips. Egone? Avd. Tu, tu, & si noctua sim, sapius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi designator, enarrator, interpres? Lips. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit, non placet tamen ordiri à Foro aut Rostris, sed potius à Templis. Diuina, à quibus rerum hominumque ortus, præeant, & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, Iouis Tarpeij, Panthæon, Urbis, Pacis. Quam pauca è multis: nam primum hoc moneo, quadringenta vigintiquattuor templa Romæ fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere primacorum dare. Itaque à Tarpeio exorsus est, siue Capitolino: non quia pulcherrimum fortasse, sed quia primarium, & Dei principis; itemque quia multâ substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenset, hoc omittit: imò idem quasi irridet veteres, quod

Lib. xxvj. Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur. Sed id non eâ mente dictum, quâ videri possit, non, inquam, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus, sed substructiones tangit, quas L. Tarquinius Priscus magnas, & insanas, ut ipse loquitur, circum collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo solo ingentibus lapidibus muro educto suffulcit, complanat denique in vertice, & fundamenta iacit. Hæc Plinius tangit, & Dionysius clarè exsequitur: quem vide. Alioqui ipsum opus & ædificium non miratur mirabile visum: quid id possit? cum semper inter eximia fuerit, & urbis prima. Præter Ammianum in verbis dictis, etiam Cassiodorus sic attollit: *Capitolia celsa conscendere, hoc est* INGENIA HUMANA SVPERATA vidisse. Et res sanè dicit & facies, quam etsi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons Saturnius primò dictus fuit, in quo hæc ædes, tum Tarpeius, & mox Capitolinus, à capite hominis (cui viuo Toli nomen fuisse Arnobius tradidit) inueto, dum fundamenta moliantur. Sed hæc nota, non vulgo nimis illud, duplex Capitolium fuisse, *Vetus & Nouum*. Illud in Regione sextâ Circi Flaminij Victor & Notitia Imperij locant, istud in Regione octauâ Fori Romani

Romani. Valerius illud intellexit certò, cum inter sacerrima & vetustissima loca, adiurans nominat: *Per Romuli casam, perque veteris Capitoli humilia testæ, & æternos Vestæ ignes*. Ait *Vetus*, ait *humili testæ*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & sublime illud conuenire potest. Puto & Martialem hæc distinguere, cum in hominem ludit plurifariam habitantem:

Esquiliis domus est, domus est tibi colle Dianæ,

Et tua Patricius culmina vicus habet.

Hinc viduæ Cybeles, illinc sacraria Vestæ,

Inde NOVVM, VETEREM prospicis inde Iouem.

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle Auentino siue Dianæ, *Nouum* ex Esquiliis & Vico patricio. Etsi fortasse *Nouum* Iouem Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertius: *Capitolium Vetus*, quod ibi Sacellum Iouis, Iunonis, Mineruæ: & id antiquius, quàm ædis quæ in Capitolio facta. Ecce, dicit illud *Vetus*, a quo prius esse quàm hoc *Nouum*, & ostendit in alio item loco fuisse. Sed dices, si prius, si alibi: unde *Capitolium*? nam vox ea non conuenit, cum nec mons tunc nomē istud habuerit, nec ipsum illud templum in monte. Respondeo, Varronem hoc occupasse & soluisse lectori vigilant. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, sed posteritas dixit, quia ut in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dii Præsides item colebantur. A similitudine igitur & hoc *Capitolium* est dictum, sed cum discrimine, *Vetus*. Quæras amplius, quis autem condidit? & hoc dicam, suggerente Cassiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis construxit*. Ignaro lectori tenebræ sint, & falsi Cassiodorum arguat. quis enim vnquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et sanè distinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim est: ille auctor illius, unde unde hoc hauserit Cassiodorus, sicut *Novi*, Tarquinius Priscus. Is complanato, ut dixi, monte, struere cœpit, ex voto quod voverat bello Sabino: idq; opido Apolis capto, ut Plinius ex Antiate refert, è manubiis & prædâ. Sed fato præuentus, absolendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: etsi Seruium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen au-

ctor

Lib. 1111.
cap. 1111.

Lib. 1111.
cap. v.

Et operis Superbus. qui, ut Liuius inquit, Sueßa Pometia è Vol-
scis captâ, diuenditâ prædâ, cum quadraginta talenta argenti auriq[ue]
recepisset, concepit animo eam AMPLITVDINEM Iouis templi, quæ di-
gna deum hominumq[ue] rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci
maiestate esset. Scribit quadraginta talenta: quæ nobis XXI. mil-
lia Philippæorum essent: sed an non quadringenta rescriben-
dum, aliquis ex Dionysio iure controuertat. Nam ille, ut in re
non dubiâ: tantum prædæ, inquit, repperit, ut quinque minæ argenti
obuenerint singulis militibus, decimæ autem diis sacratæ fuerint non
minus * quadringenta talenta. Ea essent, ducenta quadraginta millia
Philippæorum: pecunia, haud nego, satis grandis, præsertim
è solis decimis: sed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes
(quod & alibi videre est) hoc persuadent; tum & ipsum opus
eâ amplitudine institutum, quam Liuius deprædicat, & quam
exiguâ summâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius
supremam manum imposuit: & gloria operis (ait Tacitus) liber-
tati reseruata. Pulsis regibus, Horatius Puluillus Consul dedicauit, eâ
MAGNIFICENTIA, quam immense postea populi Romani opes orna-
rent potius, quam augerent. Vides & à Tacito laudari, & consum-
matum hoc opus Puluillo adscribi. Quid igitur est, quod in Li-
uio, multis annis post lego, in Tribunorum militarium impe-
rio? Eodem anno, ne priuatorum tantum operibus vrbs cresceret, Ca-
pitolum quoque saxo quadrato substructum est, opus VEL IN HAC
MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, post
Romam à Gallis captam, & cum ea instaurata à ciuib[us] fuit.
Ergone tunc denique Capitolum saxo quadrato structum? ne-
go de ipso ædificio, fateor de monte. Itaque attende, substructum
dicit, non exstructum. Est illud ipsum opus, de quo prædixi,
L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt,
& secto quadratoq[ue] splendidius confecerunt. Igitur Pliniana
illa, de quibus item antea, magis fuerit ad hoc posterius opus
referri: & istæ sunt insana illa substructiones, è quarum ruinis
vastos lapides erutos patrum etiam ætas vidit. Sed ipsum Tar-
quinij Capitolum quale fuit? Describit his ferè verbis Diony-
sius: Situm est in altâ crepidine, habetq[ue] in ambitu octo iugera: sic ut
latera singula ducentorum ferè pedum sint, exigua latitudinis & longi-
tudinis differentia, nisi quod ista illam vincit vix pedibus quindenis.

Quâ

Quâ parte frons eius meridiem spectat, triplici columnarum ordine cir-
cumcingitur, ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres cellæ, ex ordine, à
lateribus cõmunione parietum clausæ. Media est Iouis, utrimque altera
Iunonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemq[ue] tecto. Ita Diony-
sius: & verba, si placet, examinemus. Octo iugerum ambitu fuisse
dicit: id est pedum octingentorum: sed sic ut quadrum esset, imò pæ-
nè quadratum, nisi quod longitudo quindecim pedibus superaret.
Fuit egregia capacitas, si consideras, & aptâ proportionem. Ait,
frontem ad meridiem spectasse: id est, Forum Romanum & Palatium
versus, frequentissimam vrbs partem. Ergo ab eâ quoque par-
te centum gradus, quibus (ut Tacitus, atque alij) superbè adiba-
tur. Quos tamen continuos fuisse non arbitror, & retractiones
suas habuisse, ut Vitruuius appellat: id est, arcolas, ubi fessi pe-
dem figerent, & respirarent. quas post singulos septem aut no-
uem graduum ordines solere interponi, architecti notarunt.
Gradus autem isti haud dubiè ad maiestatem: eoq[ue] & in aliis
templis, etsi pauciores, soliti vsurpari. Sed ibi ratio, hîc neces-
sitas & locus editior voluerunt. Addit columnarum triplicem ordi-
nem: quas L. Sullam Athenis aduexisse, è templo Iouis Olym-
pij, Plinius nos docet. Atque eas Dionysij tempore ipsas existi-
tisse, facile arbitror: post incendium, à Vespasiano mutatas,
verbum Plinij dat suspicari. Quam multæ eæ fuerint, haud di-
xerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius
videndus. Antamen eiusdem locus non huc facit? Lib. III.
cap. III. Format Pycnostylos, Systylos, Diastylos, Araostylos, Eusty-
los ædium species: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in Arao-
styliis, inquit, nec marmoreis nec lapideis epistylis uti datur, sed impo-
nende sunt trabes de materiâ perpetuâ: & ipsarum ædium species sunt
barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornantq[ue] signis fœtilibus, aut ereis
inauratis fastigia earum, Tuscanico more. uti est ad Circum maximum
Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitoli. Sanè Pompeianum
Capitolium nemo legit, opinor; nec ipse Pompeius manum
admouit, aut potuit: nisi quis accipit de Capitolio, quod Pom-
peiis fuerit Campaniæ opido. Nam & colonia, uti scimus, Ca-
pitolia sua habebant. Sed tamen, quia vtitur hîc Romanis ex-
emplis (vide alia:) non displiceat distingui, Herculis Pompeiani,
item Capitoli. Itaque Capitolum fuerit inter Araostyla, id est raris

Lib. XXV.
cap. VI.

Q

column-

columnis distincta. Pergit Dionysius, *tres in ipso cellas esse, siue ut ipse appellat* *οὐκ ἔστιν*. Ea res nota est, & versus Ausonij,

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Quod imitabantur item in coloniis: eoque Arnobius scripsit: *Nōne vides in Capitolis omnibus virginales esse species Minervarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in isto templo; excipio Iuuentutem, & Terminum: qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. Ita-

que eorum ara (ait alibi Dionysius) continentur templi ambitu, atque una in vestibulo cellæ Minervæ est, altera in ipsa cellâ iuxta puluinar.

Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium demonum templum est*, itemque in P. Victore: *Capitolium, ubi omnium Deorum simulacra celebrantur*, in Cicerone: *Deorum domicilium*: ea inquam omnia, de ipso monte capienda sunt, qui passim & pænè totus deorum aris, statuis, templis inessus: quod facile tibi inter legendum obseruitare. Sed dixerat etiam Dionysius, *cellas istas à lateribus communi pariete clausas*. Quid hoc est? ut nullum discrimen aut interpositio parietum fuerit? imò opinor fuisse, aut certè columnarum, & sacelli atque ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, *ὡς ἐστὶν τῆς ἀδελφῆς* (in verbis, quæ iam verti) *vestibulum ædis Minervæ*, & ut sic dicam *pro templum*. Ita & Liuius: *Quadrigæ inauratæ posite in Capitolio, in cellâ Iouis, supra fastigium ædiculæ*. Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proserpinæ tabula fuit in Capitolio, in Minervæ delubro, supra ædiculam Iuuentutis*. Distinctio igitur: sed mens Dionysij, tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiam censet, *Ædículas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete, ad statuas illocandas: quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo? faciam, si prius distinxero inter Capitolia, quæ quattuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuere. Nam primum illud Tarquiniorum, bello ciuili Sullano, incendio periit, negligentia custodum. Alterum ipse Sulla instruxit, sed nō dedicauit: quod vnum *Felicitati suæ defuisse*, ipse apud Plinium fatetur, & Tacitus adnotauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Caesarum opera, usque ad Vitellium mansit*. Et si Dio tamē scribit, *Cæsari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: ut nomen eius Capitolio inscriberetur*,

scriberetur, deleta Catuli: idque eum admisisse. Sed Taciti assertio firmior, mihi quidem, fideliorque. Tertium fuit à Vespasiano. nam illud Catuli arsit ciuili iterum bello Vitelliano: atque iste reparauit iisdem vestigiis, sed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho scribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Domitiano tribuit: *Multa*, inquit, *opera inchoata per patrem, vel fratris studio, atque in primis Capitolium, absoluit*. Non vinces hoc, ô Victor. Vespasianus absoluit, dedicauit: sed à morte eius, sub Tito, statim arsit (Suetonius, & Dio in Tito): atque ita quartum Domitianus instaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, sed in eodem loco reposita semper, & innouata. Tacitus & Dionysius quoque, id notarunt: sed verba illius: *Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto ccccxv. annorū spatio, L. Scipione, C. Norbano Cos. flagrauerat*. Hoc de Sullano: de Vespasiani, idem: *Passim iniecta fundamentis argenti auriq̃ stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ. Prædixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato*. ALTITVDO ædibus adiecta. id SOLVM religio annuere, & prioris templi magnificentia defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat. Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, stipibus coniectis. Ille enim finis. sicut & in Cicerone scriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operisque imperatis, GRATIS ex ædificatum atque effectum esse, ita ut ex ærario nihil darent*. Quod equidem miror satis, sed quinto in Verrem ita scripsit. *Avd. Religiosum sæculum, præ nostro. sed quæ aut quanta illa multitudo hominum est, quam Tacitus retineri vult? Lips. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum ducentorum, reddentur fientque in aræ pedes quadraginta millia. Da singulis insistentibus pedes quaternos (sufficiunt, cum militi in acie locato & armato Polybius det non nisi senos) da inquam quaternos: nōne vides decem millia potuisse retineri? Sed tolle aliquid, si vis, in columnas & alium apparatus: largiter tamē supererit pro octo millibus*. *Avd. Hem! magna capacitas, & rara talia nostra templa. Lips. Semel omitte de nostris: vincimur, si comparatur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid esse potest, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quæ potest? Sed Tacitus Altitudinem adiecta, super priorem, disertè scribit: quæ*

fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingen-
tem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de
illo Domitiani:

Aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe,

Et iunget nostro templorum CVLMINA CAELO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: Nam et si
à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis
res diuina apud Romanos constabat: & nulla CAPITOLIA CAELO
CERTANTIA, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia,
& Deus ipse nusquam. AVD. Et tu hæc recitas Lipsi? LIPS. Quid
ni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euer-
tunt paulloantè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomo-
do illud sit, & cum tribus suis diis, si tunc nulla templa, si nullæ
statuæ? LIPS. Benè obseruasti, & de industriâ plura illa verba
(vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: &
ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & cælo certan-
tia: nostra humilia cur destruat? Nam vt dem statuas non-
dum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis
idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refel-
lant. qui disertè *Termino, Fidei, Vestæ* templa à Numâ posita ad-
firmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ, cur non &
ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cul-
tui decorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo:
quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Pan-
théo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in
loco Taciti etiam me tenuit, quòd ait *altitudinem adiectam*: & de-
buisse, quòd *tanta vis hominum retineretur*. Quid ergo altitudo fa-
cit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut in-
ædificationes superiores aliquæ, vt hodie in quibusdâ templis.
LIPS. Apage, nihil disforme in vniformi isto opere: sed Taciti
mens, iuuisse & decuisse altitudinem vbi multitudo, vt aer la-
xior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui,
vbi arctatio & compressio, scimus quàm subito animo malè
fiat. Quod tamen ad Porticus, non in ipso templo, sed circà
fuisse, pro communi structurâ, facillè credam: & Tacitus indi-
cium facit. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen
varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuiio
haurire

haurire est sparsum. vt libro X. *Fæneratores aliquot mulctati, & ex
eo quod in publicum redactum est, AENEAS in Capitolio LIMINA, &
trium MENSARVM ARGENTEA VASA in cellâ Iouis, Iouemque in
CVLMINE cum QVADRIGIS Aediles posuerunt.* Iterum libro XXIX.
Quadrige AVREAE eo anno in Capitolio posita ab Aedilibus. Et libro
XXXV. *Aediles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inau-
rata in fastigio Iouis ædis posuerunt.* Denique libro XXXVIII. *Seiu-
ges in Capitolio AVRATI ab Cn. Cornelio positi: Consulẽm dedisse, inscri-
ptum est. Et duodecim clypea ærata (lego aurata) ab Aedilibus sunt po-
sita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob annonam compressam.*
& duo item signa aurata. Hæc ex Liuiio: istud è Plinio, post Cartha-
ginẽm euerfam, *laquearia in Capitolio inaurata esse: id est, totum il-
lud internum cælum & camerationem.* Nec plura, dici quidem
digna, notauit. Quid verò in Catuli? omnia haud dubiè, in istis
iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, quòd *sua ætas*
(Plinij verba) *variè de Catulo existimauerit, quòd TEGVLAS Capito-
lij AEREAS INAVRASSET primus.* De quibus & in Senecâ patre:
Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, præluet Capitolium. Sanè
hoc magnificum & verè splendidum fuit: & quis ille fulgor,
Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra eru-
ginem aut rubiginem inductum aurum. Cetera donorum &
ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra,
Vasa, & quæ tu tibi subiicias: sed quòd ex Dione omnino ob-*
seruandum, omnibus his detractis, ex Aegyptiaca prædâ alia victor
Augustus reposuit: detractis ex Sc. & vt tam multis his nouis &
melioribus locus fieret. Et si quædam veterum retenta, non ambi-
go: sed ordine & iudicio Augusti disposita, vt apta & concors
tota facies esset. Id verò ipsum tempus fuit, quo vnâ donatione in
cellam Iouis Capitolini contulit *XVI. millia pondo auri, & * quingen-
ties HS. in gemmis: quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis,
quid censes in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio di-
sertim dicit. Et vel ex eo discẽ opes & ornatũ Capitolinum: qui
quàm ingens & ADMIRANDVS fuit, si vnus modò Principis, &
vno tempore, tot dona? Pleraque tamen horum periẽre incen-
diis, vt opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo colum-
nas Pentelicas fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent (vt & illæ
Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ scribit: cum hoc iudicio, quòd
pulchrio-

Lib. xxxij.

Lib. i.

*160000
Philip.
*120000
Phil.

pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Romæ dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent. Cetera quæ & quanta, ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur: qui ait in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum. Ea sunt nobis septuagies bis centena millia Philippæorum; siue septem milliones, & quod excedit. AVD. Huius verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assidue vulnera accipis, & oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta Pelias est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit non in Lacunaribus solum, sed in Tegulis æreis, ut illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, ubi Æream domum in Palatio Byzantino laudat:

Εἴζον ἀρειότεροι χαλκοῖς καὶ πετολίδι ὁ ἰωλῆς,
Εἰ καὶ χαλκοῖς δούρων ἀμαρῶματα πέμπεις:
Cede etiam melioribus ô Tarpeiâ rupes,
Etsi ex æreatis iacis aurea fulmina tectis.

Et Procopius adnotauit, Gizerichum regem Vandalorum, cum alia decora Romana secum in Africam vexisse, tum & partem tegularum Iouis Capitolini inauratarum dimidiam. Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ Fores auratæ, & crassis laminis obductæ: quæ mansere ad Honorij Imp. æuum. Tunc in pecuniæ inopiâ, Stilicho mandasse perhibetur (scribit Zosimus) ut fores in Capitolio Romano, quæ auro MAGNI PONDERIS erant obductæ, laminis iis spoliarentur. Cum autem qui hoc facere iussi erant, id agerent; in parte forium scriptum reppererunt, INFELICI REGI SERVANTUR. Quod euentus docuit. nam Stilicho paullo post infelicitate periit. Ita Zosimus: nec velim nimis te, ut singularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè aurea templa non semel appellant: & auctor libelli De causis corruptæ eloquentiæ: Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudicamento, & informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent, & auro radiantur? Marmore in parietibus, auro in tectis. Ideò Micantia Rutilianus dixit:

Confunduntque vagos delubra micantia visus,
Ipsos crediderim sic habitare deos.

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAP.

Item de templo Panthei, Urbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam fluxâ memoriâ censes, ut oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim Panthéon, Urbis, Pacis. Dic de singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. LIPS. Sed ex vno illo specimine, facile de aliis iudicare. Tamen fidei meæ causâ, cape. Panthéon ab Agrippâ genero Augusti structum fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio post & dedicauit, anno Urbis DCCXXIX. ut est in Dione. Quæ causâ nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: Panthéon sic fortasse dicitur, quia plures deorum imagines in simulacris Veneris & Martis complecteretur; vel ut ego censeo, à formâ illâ deuxæ rotunditatis, & quia cælum referret. Prior explicatio pluribus placita, etsi non ipsi Dioni: & lego in Glossis illis priscis, πανθεον, omnium deorum. Sed & Athenis, atque alibi, ὁ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερόν fuisse, commune Deorum templum, ex Pausaniâ disco. Cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi deorum sacro: de quo Festus. Pandicularis, inquit, dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter sacrificabatur. Sed Dio ramen aliter: & mouit eum, credo, quod pauca & certæ in eo statuæ essent, neque diis communiter positæ. Fuit enim Martis, Veneris, & Cesaris Iulij: ipsius Augusti in vestibulo cum suâ posuit Agrippa. Ita Dio. quem miror Iouis omisisse: cum Plinius scribat, Panthéon Ioui Vltori ab Agrippâ factum. Itaque ille præcipuus, & præses ibi Deus, fuisse videtur: sed & plures alij, eoque nomine haud malè Panthéon, etsi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum. Lego autem & Pantheus & Panthea, pro ipsis Diis: sed aliâ significatione, itemque scripturâ, nec aliud est, quàm omnino-Deus, aut Dea. Idem Dio scribit, sororē Caligulæ Drusillam consecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam. In lapide item veteri exstat: DIVO. PANTHEO. EX. V. Sed de nomine satis: in re ipsâ etiam quid me diffundâ? nisi si lingua potest in istis, quod non oculus: atque ecce Romæ exstat, & imagines circūferuntur.

AVD.

* In cuius
auribus se-
tus famo-
sus ille nio
Cleopatra.
Plin. lib.
xxv.

* Voss.

AVD. Ita est. sed de ornatu qui periit, ecquid habes? LIPS. Pauca. sed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recensuit: quid mirum vel ab ipso isto corpore, sic spoliato & nudo? Nam artificium & symmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio singularis; ut Sebastianus Serlius, vir peritissimus talium, habendum censeat hoc velut vnicum exemplar consummatae Architecturae. Latitudo atque altitudo par est, pedum CXLIII. Amisit de specie, quod rudera locum sustulerunt, & gradibus in templum nunc descenditur: atqui antea ascendebatur. Tectum & ipsum aëreis tegulis, quae praegrandes aliquot in fornice repertae: nec dubitandum & has auratas fuisse. Plura haud dixerim; & omnia membra eius descripsit & mensus est Serlius, quem fas videre. Admoneo extitum fuisse, magno illo incendio sub Tiro, cum & Capitolium tertio arsit. Id ita in Dionis compendio scriptum: & refecit Domitianus. de quo Cassiodorus capiendus in Consulatui eius IX. *Insignissima Romae facta sunt, Forum Traiani, Thermae Traiani, Metae sudans, & Pantheon.* Sed nec diu post, Traiani anno XIII. (quod in Eusebij Chronico est) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano restitutum, Spartianus dixit in eius vita. Itaque non soli ij restituerunt, qui in fronte operis hodieque insculpti leguntur, L. Septimius Severus, & M. Aurelius Antoninus: sed iam dicti. Mutauit & transiit in melioris templi usum, & a Venere ad nostram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, sub annum Christi DCVII. Is petiit Phocam, ait Regino, ut in veteri fano, quod Pantheon vocabatur, & a Domitiano fuerat exstructum, Ecclesiam sibi facere liceret, quod annuit Imperator. Ista de Romano Pantheo. sed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certe in pago Betheliâ (vnde ipse oriundus) ditionis Gazensium, Pantheon fuisse ait, antiquum & apparatus templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce situm, totum pagum despectabat: atque addit arbitrari se Syriacâ voce Betheliam inde dictam, quod Graecè *τὸν θεῶν* sonat, siue *θεῶν οἰκητήριον*, deorum domicilium. Ita ille scriptor Eccles. Hist. lib. v. cap. XLIII. Sed transeo iam & lustro obiter templum VRBIS. Quod istud est? inquires. nempe Domina vrbs, illius Aeternae, & Caestis. O insaniam! aedificiis & inanimato corpori non vitam solum attribuere, sed numen? Atqui

Atqui fecerunt, & vrbs haec, in qua sedes tanti imperij, tanquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius merito irridet:

— colitur nam sanguine & ipsa

More Deae, NOMEN QVE loci, ceu NUMEN, adorant.

Inuentio & adulatio à Graecis Asiaticis est: apud quos Smyrnei (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) ^{111. HIR.} ** primi templum VRBIS ROMAE statuerunt.* Nec defuerunt alij ^{* Circa annum vrbs DLVII.} sequi exemplum: statimque Alabandenses in suâ vrbe struxere. Quo fine? ut propitiam sibi non Urbem, sed Urbis incolas & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire, & in Liuiio, apud Senatum *Alabandenses templum ROMAE se fecisse commemorant, & ludos anniuersarios instituisse ei Diuae.* Etiamne ludos? ita sanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quam credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Grecanicis adulationibus? ego haud minùs censeo, quam cum Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pilleatus, limen curiae oscularetur, adoraret Senatum, & Libertum se clamaret *populi Romani.* Ita igitur initium, sed in prouinciis. imò nec sub Principibus statim Romae, in ipsâ Româ, templum. Lego in Hadriani rebus: *Aedem Bonae deae transtulit, & Colossum stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo NUNC templum VRBIS est, ingenti molimine, ita ut operi XLIII. elephantes exhiberet.* Ait, Colossus stetit in loco ubi nunc Urbis templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipse tamen Princeps fecit: imò hanc causam arbitramur translati Colossi. In Dionis Compendio est: *Hadrianum struxisse Veneris & Romae templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) ut ostenderet & absque eo INSIGNE OPVS posse perfici. quae suntque ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Templo, quod sublimius & magis cauum capaxque fieri debuisset: uti & in viam Sacram conspectus ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quae in occulto ibi compactae, subito & ex improviso in Theatrum induci possent.* Haec ita in Graeco. nam interpres, quod mirere, solum Veneris templum posuit, Romae omisit. Atqui iunctae deae fuere: & sic Notitia imperij, *Templum Veneris & Romae* nominat. Prudentius:

R

Atque

DE MAGNITVD. ROMANA

Atque Urbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Nec ineptè Venus iuncta, Aeneadum mater, cum suâ prole.
Vbi fuerit, ex Dione licet conicere, qui *Vie Sacra* adiungit: &
Notitia in Regione templi Pacis ponit. Claudianus in monte Pala-
tino. Nam de illo capiendum est, cum in laudibus Stiliconis fa-
cit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Conueniunt ad tecta Dea, quæ candida lucent
Monte Palatino.

Crederem igitur ad radices montis fuisse, circa aut in Comitio:
& in diuisione tamen urbis accensum Regioni Pacis. De Ma-
chinis autem, quod in Dione est, ad Pegmata pertinet: de quibus
in Amphitheatro olim scripsimus: & videntur in templis op-
portunis disposita, composita occultè (quò admirabilia ex
inopinato essent) & sub tempus educta. Sed sequitur nunc
Templum ipsum PACIS. AVD. Paulisper mane. & nōne Genij
publici templum etiam lego? LIPS. Legis, sed distinctum ab isto
urbis: & hoc verecundiùs paullo & minùs insolenter excogita-
tum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, satis est
frequens & notum. Itaque in Dione *τοῦ τοῦ γένου τοῦ δήμου, templum*
Genij populi, aliquoties nominatur: sed diu antè Urbis, & qui-
dem ab anno DCCXLI. ante Principatum Augusti. Sed & An-
tiochiæ, Alexandriæ, atque alibi Templum Genij leges. AVD. Am-
plius etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano: qui Bonæ
deæ ædem transtulit, & Colossum. Sed quæ ista ædis translatio? si
communis, ut alibi dirutam poneret, quid miri aut narrandi est?
si quid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Nescio. sed ædes
totas transferri, mihi nouum non est, & in Batavis vidi fa-
ctum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui maximam
porticum iacentem & inclinatam, lanâ & centonibus circumdatam
(credo, ne videri artificium posset) funibus & machinis, multo-
rumque hominum manibus admotis, in pristinum restituit, firmam &
rectam? Quod Tiberius aliique nimis mirati sunt: etsi ille inui-
diâ motus, nec nomē quidem eius Actis inferi sit passus. Quod
ad Colossum autem, nōne Roma nuper in Obeliscis simile vi-
dit? Sed hoc hîc notabile, quòd iste architectus, nec inclinauit
eum quidem, sed stantem, ut ait, transtulit & suspensum. At tu ex-
tra

LIBER TERTIVS.

tra oleas me ducis: Pacem autem ego iam afferebam, tu distuli-
sti. AVD. Egone illam? ô vbi es, non Dea quidem, sed summum
à Deo bonum. Veni, veni, reuise miseros Belgas, tot iam lustra
ciuilibus exterisque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, confide: sed
Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Vespasianus Romæ
consecrauit, magnâ spe & animo mansuram, post ciuilia tunc
quoque bella. Id à Claudio incohatur aliqui tradunt: sed abnu-
it Suetonius, & Fecit NOVA opera Vespasianus, inquit, templum Pacis,
foro proximum. Habes & locum: ac nunc vestigia exstant, & ex
iis operis ipsius forma. Grande fuit, & longitudo trecentos pe-
des attigit, latitudo ducentos: igitur supra Capitolium ipsum.
Hac causâ meritò Herodianus id appellat *μέγιστον καὶ κάλλιστον ἔργον*
ἐν τῇ πόλει ἔργον: MAXIMUM & pulcherrimum omnium in vrbe ope-
rum. Additque: ditissimum item fuisse, ornamentis auri & ar-
genti excultum. Fecisse id sub initia imperij, & post triumphum,
ex Iosepho discas: cuius verba lubet dare, ad vniuersam eius
notificationem. Libro VII. Excidij ait: Post triumphos, & fir-
mam imperij constitutionem, statuit templum facere Paci: fecitque citò
admodum, & pulchrius meliusque omni opinione perfecit. Magnis enim
opibus in hanc rem usus, & priscorum etiam præclara omnia adhibens,
picturis & statuâ pulcherrimis adornauit. OMNIA enim in hoc
templum collata & disposita sunt, ob quæ homines, videndi cupiditate,
anteâ per TOTVM ORBEM vagabantur. Posuit & hîc è Iudeorum
templo vasa aurea, in iis sibi placens: et si Legem ipsorum, & vela taber-
naculi aurea, in Regiâ suâ posuerit, ibi custodienda. Hæc Iosephus, &
Plinius consonat, qui passim pulcherrima aut rarissima ope-
rum adnotat fuisse in templo Pacis. Vno etiam loco scribit: Ex

Lib. xxviii
cap. viii.

omnibus quæ rettuli, clarissima quæque in Vrbe iam sunt, dicata Vespasiano Principe in templo Pacis, aliisque eius operibus, violentiâ Neronis in urbem conuecta, & in sellariis domus aureæ disposita. Quod magis impressiusque refero, ut tristius damnum cognoscatur, quod factum est templi huius incendio sub Commodò. Tunc enim, ut Herodianus refert, leuiteræ motu præuio, siue ictu fulminis, siue igne è terrâ expirante, subito & improuisò totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo sanè augurio, ut tunc Romani haud vanè interpretaban-
tur, periisse sibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta,

perit & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A. Gellio memoria exstat.

CAPVT VII.

Fora Romana descripta, & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregrimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus est? inquires. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc *Fora* parum, aut nihil, ornati profectò habent. Areatantum est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia; denique vt priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis Foris, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS & DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora* constituunt, CREBRISQVE COLUMNIS, & lapideis aut marmoreis epistylis adornant, & supra AMBVLATIONES in con-
Lib. v. ca. 1. signationibus faciunt. Atque hæc ipsa, vt addit, Romani, nisi quòd non quadrata equaliter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi ter-
 tiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interpo-
 nunt: & (vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumposi-
 tis ædificiis, vt *Templis, Basilicis, Chalcidicis*, magis ornabant. Vt
 tamen formam aliquam capias, ambitus ipse *Fori* porticibus
 claudabatur, viis relictis & spatiis ad intrandum: exterius dein-
 de, *Templa*, & quæ dixi circumponebantur, & latè super Por-
 ticus illas eminebant. In paruo exemplo, nonne *Bursam*, vt vo-
 cant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse:
 habes (quod ad Porticus attinet) imaginem prisce alicuius *Fori*.
 Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices*
Porticus fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque po-
 tuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt latiùs inambula-
 retur. Tamen nec de illâ nego, cum satis clarè addat, & præci-
 piat: vt superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores con-
 stituantur: propterea, quòd oneri ferundo, quæ sunt inferiora, firmiter
 debent esse, quàm superiora. Ergo & duplex columnatio in altum
 solita vsurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, qua-
 druplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie,
 & super-

& superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: quòd is *Porti-*
cum *Flaminiam*, vsque ad *Pontem Muluuium* parauerat ducere, vt *re-*
trastiche fieret, aut etiam *pentastiche*. Intellegit quaternos aut quinos
 istos ordines: qui tamen rari haud dubiè erant. Iam super istas
 Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi
 Bursâ. At reliqua iam, quam imaginem hodiernam admittunt,
Basilicæ & Templæ? nullam. Quid *statuæ*, & interior ille ornatus?
 nullam. Talia igitur *Fora*, vt communiter hoc præmiserim: ve-
 niamus ad ea magis singillatim. *Fora* duorum generum Ro-
 mæ: & in vniuersum xvii. numerant descriptores Urbis. Erant
Ciuilia, erant *Vanaia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc,
 in quibus merces aut species certæ vanales. vt *Suarium Forum*,
Piscatorium, Pistorium, Boarium, Holitorium, & talia. In vtrisque &
 cœtus, ac circuli, ac sermones hominum erant, vt solet in va-
 cuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, Ro-
 manum, Iulium, Augustum. Seneca ad hunc numerum: *Institutio-*
nes, furta, fraudes, quibus trina non sufficiunt fora. Martialis:

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Etsi idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus
 Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & postea
 Nerua absoluit, ab eo *Nerue* etiam dictum. Quintum denique
 addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Lubet breuiter lustra-
 re singula, & quædam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua
 obseruare. ROMANVM igitur est, quod *Vetus* appellant, ad-
 spectu ad hæc posteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur,
 spatio superauit. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum
 & Palatinum montes, ad huius finem: sic vt *templa* *Capitoli-*
na ei imminerent, *Palatii* variæ structuræ, & varia in ambitu
templa. Sed hæc postea fuere: Romuli æuo, simplex planicies;
 L. Tarquinius Priscus postea exornauit, & *Tabernis ac Porticibus*
 cinxit. Alij deinde tam multa & varia (quia quisque opus suum
 in conspicuâ maximè & celebri parte exstare cupiebat) addide-
 runt: vt multæ & curiosæ curæ sit singillatim recensere. & iam
 Antiquarij nostri in parte maximâ fecere. Strabonis hoc audi.
 qui vbi *Campum Martium* valde laudasset, addidit, *Quæ omnia si-*
quis viderit, dicat censeatque reliquam urbem, non nisi additamentum
campi huius esse. At idem si in *FORVM VETVS* deinde progressus, alia aliis

herentia & consequentia videat, Basilicas, Porticus, Tempia, tum Capitolium ipsum, & in eo templa, tum Palatium, & Luia Ambulacra: is facile priorum obliuiscatur, & omnium quæ viderat extra urbem. Sed & Statius quædam recensuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex ære colossæum illum, & se in sefforem constituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo suo carmine:

Quæ super imposito moles gemmata colosso

Stat Latium complexa forum?

Nam Latium Forum, hoc nostrum Romanum est: sed quæ moles gemmata? nam gemmas & lapides in ære isto fuisse, nugæ. An igitur, nitida & splendens? vt idem alibi, — *nitidis gemmantia saxis Balnea*: & alij, *gemmantis alas pauonis*. Et si alia in his caussa & aspectus, & quod olim diuinaui, in libro scripto etiam reperi, *geminata*. Omnino geminata & duplex illa moles, ipsa crepido siue basis alior, tum vir cum equo impositus super eam. Verba qui pensitatè examinat, assentietur. Sed reliqua etiam carmina poëta notanda antiquariis, ad sedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi sedes. hinc obuia limina pandit,

Qui seffus bellis, asserta munere prolis,

Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.

At laterum passus, hinc Iulia templa tuentur,

Illinc belligeri sublimis Regia Paulli,

Terga pater, blandoque videt Concordia vultu.

A fronte facit fuisse Limina Iulia. nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cum à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarium, dicat? Et est ipsum templum Iulij, nisi fallor. A latere deinde Basilica Iulia, quam Festus ad Seruilium lacum ponit. Nam quod vulgò legitur, & ego recitavi, *Iulia templa* in Statio: ex meo scripto codice, omnino verius, *Iulia teçta*. Enimuerò hæc *Ædes Iulij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod templū decorè esset, mox disces. Adiungo IULIVM FORVM, quod C. Cæsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeo cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno fanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum*, inquit, *de manubiis incohatum, cuius area super HS. millies consti-*

tisset.

tisset. Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te æstimationes iam oportuit) *vicies quinquies centenium millium*. Tantumne in solam aream? inquires. Tantum. nec mouet, quod viri docti, sed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuere vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eadem re sic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cum solum tantum foro exstruendo HS. millies Cæsar Dictator emerit*. Nonne ipsâ narratione & comparatione ostendit ingentem aliquam, nec in simili re tritam summam? ostendit. nec mirum, cum ædes plures in vrbe intimâ emerit, disiecerit, ad aream purgandam. Ne diffidamus igitur, sed faucamus magno huic Cæsari, qui & antequam tantus, concipit hæc magna. Imò verò Dictator tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuisse. nec Plinij ea mens est, qui addidit quidem illū titulum, sed vt hominem designaret & discerneret, non vt emptionis tēpus. Credamus Suetonio, palam hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit, sed bellis impeditus aut tardatus, non nisi post bellū Africum perfecit. Appianus: *Cæsar, post triūphos, Veneri Genetrici templū struxit, quod vouerat in prælio Pharsalico: & aream circum templum addidit, ibiq; voluit Romanis Forum esse. non id quidē rerum venalium, sed ad LITES aut negotia conuenientium, sicut & Persis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendiq; causâ, vel & discendi*. Dio Cassius de eodem sub idem tempus narrat: *Cæsar forum, quod ab ipso dictum est, exstruxit. quod PVLCHRIVS ROMANO est, etsi dignitas illius auxit ex isto, factumq; vt MAGNUM diceretur. Atque hoc Forum, vnâ cum æde Veneris Genetricis, auctoris sui generis, dedicauit*. Nota in eius verbis, *pulchrius Romano fuisse*: quod equidē credo, vel quia à Cæsare, vel quia posteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod tamen ex Ammiano vix dixeris: qui *Iulium* hoc silet, *Romanū* extollit: & *prisce potentie forū* appellauit, & *Cōstanti ioculos in eo, miraculorum densitate, præstrictos*. Fuit autē hoc Iulium haud longè nimis à Romano, post tēpla *Pacis & Faustine*. Transeo ad AVGVSTI FORVM: quod nominatim Plinius inter maxima operū collocauit. Profectò gradatim scādimus, & meliora ac maiora in his damus. De isto Suetonius: *Forū cū æde Martis Vltoris struxit. Causa exstruēdi, hominū & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, nō suffi-*

11. Ciuit.

Lib. XLIII.

Aug. cap.

XXII.

vt an-

ut antè *Iulius*, aut *Venus*. Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit, & ob *Crassianam* cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe *Aeneâ* essent, in alterâ, Romani Reges, aut Duces clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

Hinc videt *AENEAN* oneratum pondere caro,

Et tot *IVLAEAE* nobilitatis auos.

Hinc videt *ILIADEN*, humero Ducis arma ferentem,

Claraque dispositis *ACTA* subesse viris.

* Tropæ-
phor. h. spo-
liis *Acro-*
nas onustis.

Aug. cap.
xxx.

In Acad.

Ille ab utroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Suetonius. Proximum à Diis immortalibus honorem memorie Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent: & *STATVAS OMNIUM*, triumphali effigie, in *UTRAQUE* fori sui *PORTICV* dedicauit. Nam et si Romanos Duces modò nominat, fanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iuber: Inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque eius *Tituli* & *Acta*. Velleius: *Diuus Augustus*, præter *Hispanias* aliasque gentes, quarum *TITVLIS FORVM EIVS* prænitet. Ergo illuc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestæ breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque istæ nouæ statuæ: quot deinde veteres, & priscæ raræque artis? Pausanias prodidit, *Minerue Aleæ* signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stetisse: additque in eâ occasione, & ipsum, & reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium vndique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse. Situm autem hoc forum, supra ipsum Romanum, ad latus Capitolij, post eodem hodie *Diua Martine*. Quartum iam est, *Nerue*. quod Domitianus incohauit, iste perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *No- uam ædem in Capitolio excitauit Ioui custodi; & Forum*, quod nunc *Nerue* vocatur. Quomodo igitur tunc? *Transitorium*, ut opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Nerue, quod TRANSITORIUM dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis AEREIS, quæ gestorum ordinem continerent. exemplo Augusti, qui sum- morum virorum statuas, in foro suo, è MARMORE collocauit, additis GESTIS. Locus & ad ista, & priora, notabilis. videsque imitari Augu-*

Augustum in ornando hoc Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere. & cum ille statuas non nisi è mar- more fecisset, iste ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an quibus, loco basium, insisterent, & *Acta* inscripta essent? an & alias intellegit, quæ seorsum Porti- cus sustinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de quibusdam ædificiis ex ære solido, disserente: lego, inquam, fuisse talia, ut *Minerue* templum *Spartæ*, quod *Chalcidæcon* ideò dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui æui exemplum, καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἐνεκα, καὶ καὶ ἑσπερίης τῆς ἀλλης, θαυμά οὖσα, παρέχεται τὸν ὄρεσθον χαλκῶν. Romanis Fo- rum, quod & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet tectum & camerationem æream. Quod istud Forum tecto æreo, vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto *Nerue* capiendum: nisi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* ap- pellabant, quodq; Foris solet adiungi. Nam de tecto suspicari, æreis saltem tegulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda. Istud porrò fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalem colles: dictumque ideò *Transitorium*, quòd per id in alia opportunè ve- lut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod quat- tuor portarum ibi fuisse *Seruius* tradidit: & *Martialis* libro x. de eo capiendus:

FERVIVS exiguos habitabas antè penates,

Plurima quàm medium Romaterebat iter:

Nunc tua *Cæsareis* cinguntur limina donis,

Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in angusto olim, quadrifariam peruium, hūc Ianum fuisse, nunc in foro *Nerue*, cingi porticibus, & quæ alia ipse struxit: sed & ab eo iter & ad spectus ad alia fora esse. A V D. Vide Lipsi. non enim Iani in medio foro templum, sed *Minerue* fuit. Nam ita Victor clarè: *Nerua imperio se abdicauit, dedicato prius Fo- ro, quod appellatur Peruium: quo ædes Minerue eminentior consurgit, & magnificentior*. Lips. Sistis, & pænè retroāgis me profectò. An igitur ad latus alibi Iani illud templum? an hoc *Minerue* non in ipso medio? tale dicendum sit. sed pergamus ad *Quin- tum Forum*, *VLPIVM* siue *Traiani*. Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc *Cassiodoro*, Domitianum vel cœpisse. Nam is qui- dem

dem in Domitiani ix. consulatu, facit cum excitasse opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani, voluit Neruæ dicere: & iam à nobis demonstratum. Quale autem hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans SINGVLAREM sub omni celo STRVCTVRAM. Quid amplius? etiam NVMINVM ASSENSIONE MIRABILEM. Deus bone! an & cælites terrestria hæc mirentur? etiam timeant fortasse. nam addit, GYGANTAEOS contextus fuisse, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetendos. Satis ostendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta antea habebamus. Quid autem Cassiodorus? consentit. & Traiani forum, inquit, vel SVB ASSIDVITATE videre, miraculum est. Nihil potest efficacius dici aut concipi ad elegantiam, & raritatem: quæ rara scilicet & elegans esset, etiam in assiduo aspectu. Hæc communiter adferre possum: quid per partes? Apollodorum architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus postea, liuore quodam ductus, occidit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui gyganteos contextus Ammianus diceret? Et sanè altitudo Columnæ, quæ in medio sita fuit, hodieque apparet, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTAE. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porticus ipsas fuisse. In quarum fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium. de quibus Agellius: In fastigiis fori Traiani SIMVLACRA sunt sita, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA equorum, ac signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubiis. Nota hæc omnia inaurata fuisse: & probabiliter etiam Statuas quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus numero auxit: qui nobilibus viris (in Capitolino) bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit. Ibidem & Templum, & Equum æneum fuisse, Victor ostendit, & circum Bibliothecam, alij. Sed de Equo etiam Ammianus. cum scribit attonitum Constantium basisse, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen EQVVM solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle distabat. Cui propè astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili, ANTE, inquit, IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormisdas, & verè. quid autem posteri manibus tale

* Id est, imitandos, aut centandos.

Lib. XI. cap. XIII.

tale aliquid conderent? vereor vt nos, & nostri architecti, vix mente.

CAP. VIII.

De Balneis Thermisque, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno antea habebam. Lips. Fortasse nec ea quæ de Lauacris, id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruinæ me docent, ornata valdè aut magnifica, nòdum agnosco. Lips. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nòne ea ipsa miranda in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, respicit, cum scribit Lauacra in modum prouinciarum exstructa: & quasi quæ, non vrbes, sed regiones totas æmularentur. Satis audax elatumq; dictum, fateor: sed causam habuit. & Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABILEM MAGNITVDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie Antonini Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas, & hæc Olympiodori dicent. Ἦσαν δὲ, inquit, λεῖα δημόσια παρμηγένη. αἱ δὲ Αντωνιαναὶ ἔπε καλούμεναι, εἰς χρεῖαν τῆς λεομένης καὶ δέρας εἶχον τοῖς ἀπομέναις χιλίας ἑξακοσίας, ἐν μαρμαρέῳ κατεσκευασμένας ἑξῆς, αἱ δὲ Διοκλητιαναὶ, ἐγγύς διπλασίαι: Erant lauacra publica INGENTIA. sicut Antoniniane Thermæ dictæ, in vsum lauantium SELLAS habebant mille sexcentas, è polito marmore factas. Diocletiani autem, circiter BIS TANTVM. Audin' tu? Diocletiani habuerint Sellas (alij * Solia maluerunt reddere) ter mille ducentas: quid nisi igitur tot personæ inibi simul lauari potuere? Vbi iam reliquum Thermarum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Vbi capaces & longæ illæ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes? Certè Ammianum iam capio & admitto, in tot ædificiis & varietatibus, cum Prouinciis comparantem. Ipsum etiam Flauium Blondum, qui fortiter asseruit, nec QVATTVOR MAXIMA ITALIAE PALATIA, simul iuncta, posse illas vnas Diocletiani adæquare. Ecce igitur magnitudinem: & distinctè in partibus quædam, * Sidonij epistola tibi dicet (lege, si lubido est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta, Gymnastica artis. De splendore porro

* vide Not. 1. m.

* Lib. III. ep. 11.

& paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis ORBIBVS resulserint: nisi ALEXANDRINA marmora NVMDICIS crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in PICTVRAE modum variata CIRCVMELITIO prætexatur: nisi VITRO condatur camera: nisi PARIVS & THASIVS lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circumdederit: nisi aquam ARGENTEA epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cum ad balnea libertinorum peruenero? quantum STATVARVM, quantum COLUMNARVM est, nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, & impensæ causâ? quantum AQVARVM per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, ut nisi GEMMAS calcare nolimus. Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè sub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, sed Principum dixeris Aulas? Et quædam existis Staius, in Balneo Etrusci:*

*Nil ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed ARGENTO felix propellitur vnda,
ARGENTOQ. cadit, Labrisque nitentibus instat
Delitias mirata suas.*

Significat fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam Labra. Idem de Vitro:

*Effulgent camere, vario fastigia Vitro
In species animosque nitent.*

Lib. xxxij. cap. xii. * Fistulas intellegit. Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Iam verò pedagogia ad transitum virilitatis* custodiantur argento; semina laentur, & nisi ARGENTEA solia fastidiant, eademque materia & probris seruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, & STRATAS ARGENTO mulierum balneas, ita ut vestigio locus non sit cum viris lauantium. Sed de argento parum est: nonne & de gemmis substratis Seneca dixit? Quod si igitur Priuata hæc ita culta: credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos non fuisse. Eiusmodi Publica & Gratuita balnea, duodecim P. Victor agnoscit Romæ fuisse: omitto alia Publica, quæ Meritoria licet agnominare. Nam paruo ære, & Quadrante, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius scribit M. Agrippam in Aedilitate suâ, gratuita præbuisse balnea centum septuaginta? atque addit Plinius: quæ nunc Romæ ad INFINITVM auxere numerum. AVD. Hem! tot igitur & Priuata*

Priuata & Publica balnea? & quo fine? Lips. Quæris? ad equitandum scilicet. & quis nescit, quod ad lauandum? AVD. Ne sic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam assidua lautio? Lips. Assidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cænam. Artemidorus scripsit, Balneum nihil aliud suo euo fuisse, quàm TRANSITVM ad cænam. Itaque qui sæpius etiam cibum capiebant, sæpius lauabant. Commodus Imp. notatur septies aut octies in die lauisse. Etiam inter Christianos, Sisinnius quidam Episcopus bis in die: non sine suspitione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille dicitur culpanes illudit, rogatusque Cur Episcopus cum esset, bis lauaret? Quia ter, inquit, non possum. Significabat bis se comedere, bis igitur lauare; tertio non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. Lips. Noua, qui desimus hunc morem: nec scio an rectè, quod totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, si in parte seruassemus, & cum modo: quem ingestum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide sculptum.

** B. V. V. corrumpunt corpora nostra,
Conseruant eadem B. V. V.*

* Balnea.
Vina, Ven-
nia.

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce satis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu nescis, aut dissimulas, de Theatro, Amphitheatro, Odæo, Stadio, Suggestu consulari? Lips. Scio, & memini: sed hæc per te satis te opinor scire. De Amphitheatro quidem scorsim libellum ego olim scripsi: idem in Theatro & Circo fit, si conet. Libri, inquam, res: quæso nunc omitte. Nec in Odæo aut Stadio multa dicenda: atque illud Plutarchus in Pericle tibi describet, ad Musica certamina spectanda structum fuisse, interiore formâ sedilibus instructâ, & multis columnis: tecto declui, & ad imaginem atque instar tabernaculi regis Persarum. AVD. Non ausim ultra te ducere. Lips. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de Suggestu tria verba. Lips. Rostra intellegi arbitror; sed ea quæ Iulia dicebant, siue Noua. Nam Vetera illa non in tanto nunc honore, vel vsu. Sed cur Suggestum ea dicit? à formâ, quam ostendit per gradus surrexisse cum dicit vertice scansili fuisse. Dicit & imitamenta priorum Principum portasse: id est vultus & statuas eorum, quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, S 3 disposi-

dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, ornata rostris nauium, ex Aetiaca victoria, Dio Cassius me docuit: & inde igitur Rostrorum nomen. AVD. Sed Consulium suggestum cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eodem iterum, cum deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illis ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum æuo, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarerent, itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Rostra, hic suscipere, hic ponere magistratus, quam dignum te fuit?* Præiuit etiam: *In Rostris, simili religione, legibus te subiecisti: iurasti in legem, attendentibus Diis.* Denique Claudianus de Stilicone Consule, inter sollemnia ponit:

Circumsusa tue conscendant Rostra curules.

Ergo & sedisse illis in Sellâ curuli videntur, & sic se ostendisse, quasi auspicij causâ.

CAPVT IX.

De Statuis, & earum custodelâ.

AVD. Ah, quàm iuuant me hi aspectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deferri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porio vel solus ego ducam. AVD. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, sed salutem. perge sic iuuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de Statuis: quarum incredibilis multitudo, pretium, speciesque. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in totâ vrbe ADMIRANDVM elegantioribus ingeniis fuisse. Earum originem & augmentum breuiter in Cassiodoro habes: *Statuas primùm Thufci in Italiâ inuenisse referuntur, quas amplexa posteritas, panè PAREM POPVLVM vrbi dedit, quàm Natura procreauit.* Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuisse vult, quàm istos à naturâ. Ludit in verbo, in referiò dicit. & P. Victor in fine Descriptionis suæ claudit, TABVLAE ET SIGNA SINE NVMERO. Planè sine numero. atque

atque ego tibi de Tabulis etiam oblitus eram dicere, sed hic monitor suggestit: quas scito magnorum illorum artificum fuisse, & ob quarum vnâ alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de Pretio statuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas: dico *Argenteas, Aureas, Eburneas* fuisse. Et argenteæ quidem sub Augusto maximè increbuerunt, Plinio & Suetonio notatum: sed ille moderatus est, & suas conflauit: non ita alij Principes, & nominatim Domitianus. qui superbo arbitrio (Suetonius scripsit) *statuas sibi in Capitolio, non nisi aureas argenteasque poni permisit, ac ponderis certi.* Nota materiem, nota pondus: & ex solido vtroque igitur metallo fuisse. Fortasse autem pondus in his Statianis versibus expressum:

Da CAPITOLINIS æternum sedibus aurum,

Quo niteant sacri CENTENO pondere vultus.

Statuam Domitiani consecrari poni que vult in Capitolio, & eam non minus centum pondo. In Capitolio, inquam. nam & hunc locum sacerrimum profanus Princeps statuis suis sedem eligebat. Plinius in Laudatione Traiani: *Itaque tuam statuam in vestibulo Iouis Opt. Max. vnâ alterâve, & hanc æream, cernimus: at paullo antè ADITVS omnes, omnes GRADVS, totaque AREA, hinc AVRO, hinc ARGENTO relucebat, seu potius polluebatur, cum incesti Principis statuis permixta Deorum simulacra sorderent.* Quod autem ad illud pondus, aliæ etiam grauiiores, ne dubita. atque adeò Commodus Imp. *statuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quasi vrbis conditor: quod in Dionis compendio est scriptum.* Itaque nec pro magno aut vero satis habeam, quod est in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, sumptu suo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, statuam auream decem pondo collocavit.* Quid? Principi suo totus populus, & in tali loco, tantillam statuam ponat? Scribe, scribe, ∞. pondo: id est mille, & hinc quoque nota, millenariam notam in Denariam mutasse. Eisdem Principi (idem Trebellius notat) *in Rostris posita columna est, & palmata statua superfixa; librarum argenti mille quingentarum.* Disce & hinc pondus grande in vtroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam misceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum nobi-

Lib. vi.

nobilium: Ex his quidam aternitati se commendari posse per Statuas aestimantes, eas ardentem adfectant, atque AVRO curant IMBRACTEARI. quod Acilio Glabrioni delatum est primò. Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expressum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano, vides studium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & simul repressum ostendit. *Vrbs*, inquit, *statuis implebatur. quia licebat cuique passim in Tabulâ, Ære, Marmore, se publicare. quod Claudius Imp. vetuit, & plerasque iam positas loco movit, & aliò transtulit, edixitq; ne quis in posterum PRIVATVS poneret, nisi Senatus permisso: excepto, si quod OPVS PVBLICVM faceret, resciceret ve.* Coercere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia: & urbem, vias, vicos, non ornabant, sed stipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permissio item à Senatu, fræna iterum laxant: & in vrbe quoniam potuit, is se in villis aut agris publicabat. Ad summam, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item est Romanas ostendendas: & maximè si varias species Statuarum cogitas, Colossæas quasdam, Curules, Equestres, Pedestres, & habitu variante & diuerso. Quid quod equorum, leonum, sphynghum, & variorum animalium? ut Obeliscos, & hæc talia omittam. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nam cur non fas è statuis illis aureis argenteisque Deorum vel Principum, aliquid transeuntem abraderet, vel rescicare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è statuis Principum? capite luisse violata illa sacra. Sed nec Priuatorum licuit. AVD. Nam quis sciuisset, aut dixisset? de nocte. LIPS. Disce, imperitus es, custodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Urbanus* ille & *Vigilum* ad templa, ad loca item publica: sed præterea certus etiam Præfectus huic Statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, Comitiam Romanam. & Formula eius hæc in Cassiodoro legitur: *Si clausis domibus insidiari solet nequissimum votum, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in PLATAEIS pretiosum reperit, quod possit auferri? Nam quidam POPVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, greges etiam abundantissimi EQVORVM, tali sunt cautela seruandi, quali & curâ videntur affixi.* Tum verò addit: *Quare per indictionem illam COMITIVAE ROMANAE tibi concedimus dignitatem.* Officium

Officium tuum, & MILITES consuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas seipsa custodit. Atque hic est qui Comes Romanus appellatus, quia Romam, & eius opera, seruabat.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longius etiam eo? nec Romam solùm, sed quædam circa eam, ostendo? faciâ, ut inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, præter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Via, Aquaeductus, Cloacæ.* AVD. Nô sustineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & sordes has inter illos splendores? Hoc verè est, quod poëta dixit: *stellis nebulam spargere cæcidis.* LIPS. Non sic dices, vide & audi: imò & sub terrâ thesauros tibi ostendam, & latentium quorundam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudicium de his tribus Dionysij. Scriptor ille sub Augusto Romæ fuit, & per viginti annos citè vixit: ergo benè eâ vidit, nouit, & (ut viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego sanè in tribus MAGNIFICENTISSIMIS operibus* Lib. iiii. *Romæ, & è quibus MAXIME APPARENT illius imperij OPES, pono AQUAEDUCTVS, VIARVM munitiones, CLOACARVM structuras. Neque id solùm ad UTILITATEM eiusmodi operum respiciens, sed etiam ad IMPENDII sumptuumque modum.* Ecce, hæc tria vult velut specimen & argumentum esse Romanæ opulentiae & potentiae: siue ab usu consideres, siue ab impendiis & sumptu. Quod ille censuit, tu accensebis, cum singula dispicies & intentè lustrabis. Primæ sunt *Vie*, quas illi non in Vrbe solùm, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas, & plurimo opere, munierunt. Stupor me habet, cum vel vnâ Appiam considero: de quâ Procopium, non me, audi. *Belisarius*, inquit, *viâ Latinâ exercitum duxit, Appiâ ad leuam dimissâ.* Hanc Appius Romanorum Censor ante annos nongentos struxerat, & à se dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum spatium vir expeditus possit emetiri. Ab vrbe Româ Capuam pertinet, eâ latitudine, ut duo currus ex aduerso obuij, liberè queant peruadere & commeare. Et est sanè hæc via, præter ceteras, spectabilis. siquidem Appius ex aliâ & longinquâ tunc,

Lib. i. de bello Gotho.

ut reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suo pte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curauit. Quos planos deinde ac leues redditos, & quadratos incisione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inferendo. Sunt tamen ita connexi, & validè inter se hærent, ut speciem visentibus præbeant, non coniunctos ita, sed congenitos esse. Et quamuis tot iam sæculis atterantur, assiduus plaustris iumentisque: tamen neque serie suâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut leuorem suum amittunt. Hæc Græcus ille scriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum historiæ suæ accuratè inseruit, admiratione inductus, quæ stylum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, Appium ante annos nongentos struxisse. Imò obtingentis quinquaginta circiter, quod Fasti dicent. Si autem strauit lapidibus Appius: quid est, quod in Liuius legimus, Q. Fuluium Flaccum & A. Postumium Albinum Censores, vias sternendas silice in vrbe, & extra urbem glarea substruendas, marginandasque, PRIMOS OMNIUM locauisse? Quomodo enim primi omnium, cum hi fuerint Censores anno Urbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præcessit? Quid, quod Flaminia via diu antè strata, & sub bellum Punicum secundum? An hoc Liuius sensit, glarea tunc primùm stratas? an potius, primos ipsos locauisse? an denique ad Censores iunctim refert? per otium examinandum sit. Obserua autem in Liuij verbis, duplicem rationem sternendi, vel Glarea, vel Silice. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Messallam:

Namque opibus congesta tuis hic GLAREA dura

Sternitur, hic apta iungitur arte SILEX

Obserua amplius, marginari solere: quod caput sanè erat, & Agger ille viæ cum altiusculus, & instar puluilli esset (ita solet:) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne diffunderet & spargeretur. Hoc marginari: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vsum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex iis in equum fas esset. Ij crebriores dispositi per totam viam: alteri autem rariores, qui vt Columellæ exstabant, & notis numerorum incisi, miliaria notabant. Virumque hoc G. Gracchus instituit, Plutarcho notante: & gratum in vulgus fuit. Cur non esset experti nos peregrinantes sumus, nihil magis

gis ad tædium, & fatigationem esse, quàm ignaros spatiorum oberrare: & cōtrā, refici animum ac vires eā signatione. Quintilianus benè: Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS spatia. Rutilius eodè pertinet:

Interualla viæ fessis præstare videtur,

Qui notat inscriptus MILLIA multa Lapis.

Hinc ille mos per Lapidem computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, *Συνεῖα* vocant: id est *Signa*, siue *Notas*. Sed pergit Procopius, Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum esse. Quid? vniuersæ eius Brundisium vsque? non opinor, nec res est: sed Capuam dumtaxat, quod & Appius produxit: & verba Procopij ita dicunt. Notauit & Frontinus: Appia aqua inducta est ab Appio Claudio Censore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vsque ad urbem Capuam muniendam curauit. Neque verò vltèrius ille potuit, cum nec vltèriores tunc Romani fines. Quis autem longius, & Brundisium vsque muniuerit, in obscuro est: munitam tamen id constat. Ecce Strabo, Viam Appiam Tarracinæ facit mare Lib. v. primum attingere, & Brundisium vsque stratam esse. Tacitus Libonem consultauisse: *utrum habiturus esset opes, quis viam Appiam Brundisium vsque pecuniâ operiret*. Denique & Horatius:

Brundisium melius Numici via ducat, an Appi?

Producta igitur: an à Iulio Cæsare, quem Plutarchus scripsit, Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniæ in eam impendisse? an ab Augusto, qui plerasque omnes vias per Italiâ ipse, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, siue is Nepos est, de Viris illustribus, non possum: qui Appium viam Brundisium vsque lapidibus strauisse scribit, vnde illa Appia dicta. Nam hoc sanè certum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, milliarium circiter CCCL: nequis de quinque diebus Procopio dictum, huc trahat. Avd. Atqui nec Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo & parum accincto viatori. Lips. Fateor, sed flexus etiā suos & declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine, *ut duo currus peruaderent*. Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus viginti quinque pedes patuisse. Amplius, de materie, ex longinquâ regione lapides aduectos, eosque siliceos. Silicem

intellegit, durum asperumque lapidem, & erupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potiùs vènit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuius hoc ampliùs, *montes ostendit duos, ad Sinuessam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie FERRVM referentia, videantur excisa.* Fides penes illum sit, rerum veterum tamen curiosum, & satis peritum. AVD. Quid, quod apud nos simile? LIPS. Vbi? cupio audire. AVD. In *Hannoniâ*, vt nos vocamus (nam patres *Hannoniam* dicebant) ad opidum *Banacum*. Columna illuc milliaria in Foro medio est, vt illa Romæ, ad quam viæ istæ finiunt, siue ordiuntur. Sunt autem glareâ & minutis silicibus strata, & ducunt in præcipuas Galliæ partes. Vestigia & reliquæ multis locis comparent. Quod autem dictum volebam simile, est non nihil dissimile: sed tamen & simile. Nam glarea & lapilli vnde aduecta, difficilis indagatio est: cum in vicinis agris nō gignantur. adeò vt Bouillus quidam, qui vidit & inquisiuit, censeat *vel ab humo ebullisse silices, vel ab alto æthere depluisse, vel deniq; non humanâ manu aduectos.* Quod postremum & vulgus censeat, feruntque *magicum opus*, & à reginâ *Brunechilde* exstructas: cuius & nomen ferunt. LIPS. Ah, ignaros & incredulos Romanorum operum! qui hæc talia militari manu, & provincialium item subsidio, supra omnem fidem patrabant. At in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratosque fuisse.*) Conspiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquaversus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtque *vnum corpus* appareant: sunt miranda magis, quàm explicanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: sed tu nempe vnâ & eximiam eligis, de quâ poëta,

* vocantur
Chausées
de Brune-
childe.

Appia LONGARVM teritur REGINA viarum.
aliæ non ad istam. LIPS. Mihi crede, ad istam. etsi hæc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Græciam, Asiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vsque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionem, pleræque similes: nec in Italiâ solum plurimæ, sed in prouinciis ipsis, Isidorus scripsit: *Pænos primos lapidibus*

lapidibus vias strauisse, quas postea Romani panè per TOTVM ORBEM disposuerunt. Et quomodò? excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ essent. Strabo: *Ἐσρωσαν δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς, πορθεύοντες ἐν κοινῇ τε λόφων, καὶ ἐγχαώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἀρµαµαζὰς δέχεσθαι πορθεύων φορτία: Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere possint & suscipere nauium onera.* Habes vias, & ornatum: mentior, & itane præcipuum me fugiat? præcipuum dico, si non in vsu, at splendore & voluptate. Id fuit, quòd monumenta & sepulchra passim ad viam assita, & latus vtrumque prætexebant. Quàm pulcher ille aspectus viantibus? quanta & seriorum, & iocorū, materies? Illic illustrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inscriptio: alibi libertorum, seruorum, scortorum superba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam detestari occasio erat: & quid in tot titulis & inscriptionibus pasci? Quædam enim à meliore ingenio, & scitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ spectabiles, & istæ quæ hodie exstant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundum aspectum! & ego si in tali viâ, remorer, subsistam, indormiam. LIPS. An non & hoc sapienter cogites, omnium illorum qui disparibus monumentis teguntur, parem in exitu sortem fuisse? *Æquat omnes cinis. impares nascimur, pares morimur.*

CAPVT XI.

Aquæductuum mira.

SED *Aquæductus* iam nostros videamus, & puluerem fordesque, si quas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus est in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re scripsit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma sine *Aquæductibus*, & Tiberis, ac si qui fontes natiui erant, sufficebant populo, sed nondum sic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, & cum in collibus, procul à flumine, degerent; *Optimum rerum aqua*, vt poëta canebat, quæ sita, & per tubos ac *Pinâ*, canales, in fornicibus lateritiis, Romam aduecta. Id factum primò, anno Urbis CCCCLXII. cum Ap. Claudius Censor, idem qui

Vias sternere instituit, hoc quoque bonum inuenit. Ab eo est Aqua Appia, per miliaria circiter vndecim deducta. Hoc initium: sed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat sanè ille populus aquis, non solum ad potum, sed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, ut quisque domi, aut in vicino, haberet copiam: scribitq; Strabo, FLVMINA per urbem & Cloacas videri fluere, atque VNAMQVAMQUE DOMVM propemodum habere fistulas & canales, quibus aquam inducat. De eadem re Plinius: Siquis diligentius aestimauerit AQUARVM ABVNDANTIAM in publico, Balneis, Piscinis, Domibus, Euriis, Hortis, Suburbanis villis, spatioque aduenientium exstructos ARCUS, montes perfossos, conualles equatas, fatebitur NIHIL MAGIS MIRANDVM fuisse in TOTO ORBE terrarum. Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum super omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Cassiodorus de istis? Formas ipse appellat hos Ductus, quod & Iurisperiti, atque inferior ætas fecit. De iis igitur: In Formis Romanis vtrumque præcipuum est, ut & FABRICA sit mirabilis, & aquarum SALVBRITAS singularis. Quot enim illic FLVMINA quasi constructis MONTIBVS perducuntur? naturales credas alueos, soliditates saxorum: quando tantus impetus fluminis tot seculis potuit sustineri. Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fideisque verbis effanti: MAGNITVDINIS Romani imperij, id PRAECIPVVM esse indicium. Benè & verè. quia non Romæ tantum, sed in coloniis plerisque, & maioribus opidis, hæc fuere. Sed norimus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuere in urbem perducti quattuordecim (ut Procopius eos numerat) coacti laterculo per priscos illos ædificati, eadem LATITVDINE ac simul ALTITVDINE, ut vir eques commodè per eos possit incedere. Vide an non verè aluci quidam fluminum dicatur, cum tam magnis amplisq; canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipsis modò est: quid Arcus & Fornices arbitraris? quos in quibusdam locis subleuatos centum nouem pedes, Iulius Frontinus affirmat. O rem stupendam! & magis, quod à tot miliaribus continuo opere (etsi non vbique sic alto) perducebant. Reperies quosdam à QUADRAGESIMO milliari perductos esse: & nepe per valles, per montes, per tot inæqualia, supra, infra terram: o iterum rem stupendam! & Rutilium audi:

Quid

Quid loquar AERIO pendentes forniceriuos?

Quæ vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.

Hos potiùs dicas creuisse in sidera MONTES.

Tale GYGANTAEVM Græcia laudat opus.

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cum vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum Aquæductus Claudiani fornices, & ingentes pilæ sustentantes: quas Albertus Leander sedulo vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: Fieri profecto non posse scio, quin omnino incredibile sit, nisi oculis vsurpetur, operis huius ratio ADMIRANDA. Nec enim MAIVS QVIDQVAM excogitari posse HVMANO INGENIO arbitror, quàm quod hic Romani, effossis tanto spatio MONTIVM intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda NVNC TOTVS ORBIS infirmus futurus videatur. Siquis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet æuo suo aut suis fuisset: quid iste vir nouitius? quid in talibus & curiosus vnicè, & peritus? Loquitur autem, ut dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incohatus à Caio Cesare (Caligulam intellegit) & peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam EXCELSITATEM, ut in OMNES VRBIS MONTES leuarentur, influxere Curtius atque Cæruleus fontes. Erogatum in id opus HS. ter millies. Notabile valdè, & vtile, quod in summos Urbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentini caput esse perductam, ut cum ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi in am vallem, irrigare videatur. De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, septem nostri milliones, & semis) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ caussa est? imò augendi caussa, si quis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum (ut Romanis mos) accessisset. Iure igitur, ut claudam, exclamat Frontinus: Tot aquarum, tam multis NECESSARIIS molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia, sed famâ celebrata opera? Non compares Frontine, minimè: hæc sunt, ut Plinius appellat, verâ æstimatione INVICTA MIRACVLA, & quibus alius orbis

orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio supra, Aquæductus istos XIII. fuisse: sed auget P. Victor, & xx. numeravit. Plinius quædam de *Lacubus* aliisque additamentis Aquæductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate sua, adiecit à Virgine aqua, ceteris corriuatis atque emendatis, LACVS septingentos fecit, præterea SALIENTES centum quinque, CASTELLA centum triginta: complura etiam CVLTV magnifica. Operibus iis SIGNA trecenta ærea aut marmorea imposuit, COLVMNAS ex marmore quadringentas: eaque omnia ANNO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virum Augusto Principe dignum! O virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, nō item modestius & Principi aptius, exstitisse. Tales, tales sint vobis o magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamque simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, ab eo: sed plures longè fuere in vniuersum, & mille trecentos quinquaginta duos Notitia imperij collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset, etsi gratior æstimatorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum, Salientium, Castellorum*: atque ea ab vno Agrippa: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, cum *lictoribus, seruis, scribis, librariis, accensis, præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter *Curatores*. Sed præcipuum, quod familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idem Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, per seruos priuatos suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atque habuisse homines circiter CCXL. Erat autem & altera, inquit, *Familia Cesaris dicta, & numerus eius CCCLX. quam Claudius, cum aquas in urbem perduceret, instituit. Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.**

QVAs Aquas nunc dimitto, & ad *Cloacas* te duco. Eas sciito à Tarquinio Prisco rege structas, quo nemo Regum plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum est, sordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: sed & ad sanitatem, quæ illam amat. De magnitudine huius operis, quia mirabaris nos mirari, Plinij & Cassiodori verba danda sunt: qui vterque satis firmiter dicet, quid magni rarique in opere isto fuit. Ille igitur: *Cloaca*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXIMUM, suffossis montibus, atque vrbe pensili, subterque NAVIGATA. Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corriuatis VII. annibus, cursumque præcipiti, TORRENTIVM modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui insuper mole imbrium concitati, vada a clatera quatunt, aliquando Tiberis retrò infusi recipiunt fluctus, pugnantque diuersi aquarum impetus intus: & tamen OBNIXA FIRMITAS resistit. Trahuntur moles interne tantæ, non succumbentibus caussis operis, pulsant ruina sponte præcipientes, aut impacta incendiis; quatitur solum terra motibus: durant tamen à Tarquinio Prisco annis propè octingentis INEXPVGNABILES. Initio audis, operum omnium maximum fuisse: atque ego ac tu fortasse rideamus. AVD. Non audeo, etsi gestio: sed vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ causâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, operum omnium maximum, aut maxime admirandum. Quid? semper ista maxima? & tamen res sic habet: vt quidque in manus sumis & examinas, super omnia admiraris: & causas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miraculum: nostrum nunc videamus, & Plinij verba pensitemus. Ait, aut indicat, *navigatas has Cloacas.* Quid magni, si tam magnæ vt vehem scæni onustam large transmitterent? Idenim non Plinius solum ita scripsit, sed & Strabo. cum Romanos ait trium maxime operum curam gessisse, quæ neglecta videbantur à Græcis: *Viarum, Aquæductuum, Cloacarum.* Additque: *Cloacas istas, LAPIDIBVS SECTIS ET AD NORMAM POSITIS suffultas, spatium etiam currui scæno onusto ad transitum præbuisse. Enimuero Marlianus, qui dimensus est, prodidit, pedum XVI. latitudinem se repperisse: de altitudine vellem etiam addidisset.*

disset. nec minor sanè fuit. Dixit ampliùs Plinius, *Corriuatos VII. amnes.*) Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex iis defluebant & deriuabantur aquæ ac fordes, & in magnam vnâ confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuere quasi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana vrbis ferebantur. Liuium sic interpretor, de Tarquinio Prisco: INFIMA vrbis loca circa Forum, ALIASQVE interiectas collibus CONVALLES, quia ex planis locis haud facile euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis, siccant. Has olim per publicum ductas idem Liuius alibi scripsit: sed vrbe inquit, incensâ à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita CLOACAE passim priuata etiam subeunt tecta. Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & causas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant, at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum, denique validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Et si tamè repararunt, aut fulserunt interim, quod omnino necesse fuit. notatque Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque alijs partibus, quâ nondum essent, faciendas locauisse.* Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud Dionysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talenta impendisse in redemptores.* Ea sunt sexcenta millia Philippeorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus. SPLENDIDAE Romanæ ciuitatis CLOACAE, tantum visentibus conferunt STUPOREM, vt aliarum CIVITATVM possint MIRACVLA superare. Videas illic FLVVIOS, quasi montibus concauis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas structis NAVIBVS per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marina possint naufragia sustinere. Hinc ô ROMA SINGVLARIS, quanta in te sit potest colligi MAGNITVDO. quæ enim vrbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec IMA tua possunt similitudinem reperire? Pulchra conclusio, & in scito eo dicto conquiesco.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ vt sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium, & illuc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illuc cum maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, aderit, cum legionibus suis copiisque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ? ô quàm Victoria mox applaudit & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio Pontem libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè Dio Cassius, & gratia sectori eius Xiphilino esto, quod hanc partem non recidit. O quàm pulchras valentesque ille alias? nihil penè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem EGO NEC DIGNE QUIDEM HABEO ADMIRARI.* Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est SVPER OMNIA. Pile igitur eius sunt viginti, è lapide secto & quadrato, quæ altitudinem habent CL. pedum, latitudinem LX. Distant inter se CLXX. pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis SVMPVTVM in istas admiretur? quomodo non & destituendi firmandique modum? idque in flumine MAGNO ET VORTICOSO, & fundo ipso infido & limoso. nam nec auertere quidem cursum fluminis licuit vllò modo. Nec verò de magnitudine fluminis idè dixi, tanquam ibi maximum sit (imò verò alibi duplo maius est aut triplo, atque instar pelagi se diffundit:) sed quia locus ille artificissimus ibi locorum, & aptissimus ponte iungi, est tantus. Quo autem

*magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rursum in latum se effundit, tanto nimirum & rapidius fluit, & profundius existit. Ut hoc quoque difficultatem atque arduum operis valde auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem constat, non tamen usum nobis nunc præbet: sed pile dumtaxat stant, quasi in eum finem modò structæ, ut documento sint NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ transirent, an æmulatione in Optimum Principem, iussisse superiora Pontis dirui: atque ita Pilas solas mansisse. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, se id posse. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare possimus. Putat tamen & censeat, omnia ab hoc opere superata: quod leuiter adfistamus, & inspectemus. Ait, Pilas viginti fuisse: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & stili scriptor, dicit etiam nunc triginta sex exstare & conspici, in confinio Valachiæ & Transiluanix, ad opidum *Seuerinum*. Vtri credam? sanè si oculi nunc conuincunt ita esse, manus & herbam do, videant modò & dicant, qui adfident & possunt arbitrari. Sin rationem & scriptionem Dionis sequor, adferam audacter de viginti: quia signanter notat, fluuium ibi arctissimum (ut in iis locis) esse. Atqui descriptio ista viginti Pilarum, quæ sexaginta pedes latæ sint, quarum fornices, centum septuaginta: quid efficit & colligit, nisi fluuij latitudinem quatuor mille septingentorum septuaginta fuisse? id est, paullò minus, vnius miliaris. Si aliter, aut si grandius, videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus rescribere & reformare ipsum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum nescisse, aut de opinione ista scripsisse, ipse opinetur & erret. cum vir ille insignis peritiâ rerum & honoribus, in ipsis iis locis Præses fuerit Dalmatiæ, Pannoniæque. Itaque scire omnino potuit, & debuit, in curâ istâ rerum scribendarum. Vereor ut Iouius sit, quod etiam alibi, auditionum facilis, & parum diligens examinis aut veri. Sed ut dixi, vicini aut inspectores arbitrantor. Ait Dio amplius: *Pilarum intervallum fuisse centum septuaginta pedum.*) Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis spatium, nec efficiendum, nisi altitudo illa Pilarum accessisset, & tardè ac lentâ inclinatione fornix surrexisset. Præterea, mirari se quomodo in tali profun-*

profundo flumine & verticibus Pile firmata.) Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cum neges auerti flumen potuisse aut deriuatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis è lapide: si sublicarum & materiæ res esset, aliud esset. Sed heus tu Hadriane! si citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me sit, fortasse & punitio: quòd talem pontem vix benè structum destruxisti. Dicam tibi verum vel mortuo? Inuidisti optimo maximoque Principi, & habere super omnes gloriam voluisti magis, quàm meruisti. *Valere Opera publica:* quin tu etiam, mi Auditor, in craftinum vale aut salue.

CAP. XIII.

Privatorum hominum Urbana aut Rustica ades.

AV D. Ego verè nec valeo nec saluco (da veniam immodestix:) nec amoliris me, nisi nomine plenè persoluto. An non, post *Publica opera*, pollicebaris *Privata*? & certè ita disponebas; nec tam madidâ memoriâ sum, ut hoc effluerit. Lirs. Disposui, haud nego: sed fatigor, nisi quòd in extremâ tamen calce, ut cursores, spiritus & vires excitabo ad spectu ipso metæ. *Privatis igitur Operibus* duo nunc considero, *Domos & Villas*. Illæ fuerunt in tam splendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & ut pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificæ, ornata, instructæ, columnis, marmore, auro, statuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eadem etiam laxæ, patentes: quod docuerint satis Valerij hæc verba, de Cincinnato, cui *quattuor sola iugera aranti non solum* (ut Lib. III. cap. III.) *dignitas patrisfamilie constitit, sed etiam Dictatura delata est.* Et tum comparatione quadam & indignatione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Nec est in sermone supergressio: reuera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas totâ vrbe quadraginta sex millia sexcentas duas, Domos mille septingentas octoginta fuisse:* harum longè minore numero, ut quæ tanto grandiores, instructioresque essent. Enimverò grandes instructæque: &

Apuleij hæc attende. Igitur illas ædificiorum species, in quas PATRIMONIA SVA profuderunt, amœnissimas & exstructissimas deprehendas: aulas AEMVLAS VRBIVM conditas, domos VICE TEMPLO- RVM exornatas. Sed clariùs Olympiodorus (in Bibliotheca Photij:) Ο'τι ἐκάστος τῶν μεγάλων οἰκῶν τῆς πόλεως, ἀπαντα εἶχει ἐν ἑαυτῷ, ὁποῖα πόλις σύμμετρον ἡδυνάτο ἔχειν ἱπποδρόμον, καὶ φόρους, καὶ ναυς, καὶ πηγὰς, καὶ λυτεὰ δῶρα. διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀπεφθέξατο.

Εἰς δὲ οὐκ ἄνυσεν εἰς πόλιν ἀστὴ μὲν τοῦ χει.

Queque magnarum domuum omnia in se ipsa habet, quæcumque MEDIOCRIS VRBS possit continere: nempe Circum, Fora, Tempia, Fontes, Balnea diuersa. Ideò & poëta dixit,

Vna domus VRBS est. vrbs OPIDA PLVRIA claudit.

Lib. xii. Examina & nota, mira sunt: sed Martiali etiam paucis versibus comprehensa, In habentem amœnas ædes:

Daphnonas, platanonas, & ærias cyparissos,

Et non vnius Balnea solus habes.

Et tua centenis stat Porticus alta columnis,

Calcatusque tuo sub pede lucet onyx.

Pulueremque fugax Hippodromon vngula plaudit,

Et pereuntis aquæ fluctus vbique sonat.

Sunt ipsa, quæ Olympiodorus dixit, exceptis Foris: quæ intellegas fuisse hypethra quædam & subdualia, inter illas Porticus, & statuis alioque ornatu, in Fori faciem. Plinius: Mox Forum & in domibus priuatis factum, atque in atriis. Honos cliētium instituit sic colere patronos. Hoc ille, vbi de Statuis, in priuato ita dispositis. Sed vt in re maneam, talis igitur laxitas: quid Apparatus & in-
Epist. xvi. structio? Communiter ita Seneca: Quid inter pueros & nos interest? nisi quod nos circa Tabulas & Statuas insanimus, cariùs inepti. Illos reperti in litore calculi laues & aliquid habentes varietatis delectant, nos ingentium macula COLUMNARVM, siue ex Ægyptiis arenis, siue ex Africa solitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel CAPACEM POPVLI canationem ferunt. Miramur parietes tenui MARMORE inductos, cum sciamus quale sit quod absconditur: oculis nostris imponimus. Et cum AVRO tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare. Primum in ipsâ domo est, Columnarum dispositio, & è lōginquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, si quis volet, legito, & de generibus

ribus pretiisque earum totus liber eius existit. Et quidem notat in vnâ Cænatione Callisti, Claudiani liberti, triginta se vidisse, easque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & nouitas. Idem, in atrio Scauri collocatas maximas, atque aded duodequadragenum pedum, Lucullæi marmoris. Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, Parietes marmore inducti: quod genus Incrustationes Latini, Græci Μαρμαρώσεις dicunt. Primum autem Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ, in Celio monte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrum Cæsaris, Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quàm marmor in tenues crustas sectum parieti imponere scitè, & pro tectorio ei dare.

Lucanus: Nec summis crustata domus sectis que nitebat Marmoribus.

Declamator apud Senecam patrem: In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat. Secandi autem ratio (in Plinio, & Isidoro) arenâ, & ferrâ, in pratenui lineâ versante arenas, tracluque secante. Et nos in Italiâ hodie vidimus fieri. Tertium, Auro tecta perfundi. Significat laquearia inaurari tota solere, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Musonius apud Stobæum: τί δ' αἱ ἀέτρυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χεῖρες, τί δ' αἱ χρυσοφόροι σέλας; Quod pertinent hæc atria Columnata? quod varia istæ colorationes? quod aurata lacunaria? In secundo enim membro (vt mea versio est) χρυσοῖς legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus imposita referam, vel etiam ad Musium opus. Nam ita & Mamertinus, ad Iulianum: Neque ei comparandæ sunt PICTVRATAE marmorum crustæ, & SOLIDO AVRO tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubat. Ibidem & solidum aurum in Lacunariis notes: quod passim in poëtis, vt in Statio:

Et nondum CRASSO laquearia fulua METALLO,
Montibus aut altè Graijs effulta nitebant Atria.

Qui montes etiam Graios poëticè nominat, grandes illas sublimesque columnas. Idem de vtroque:

Pendent innumeris fastigia nixa columnis,
Robora Dalmatico lucent sociata metallo.

Sed & Lucanus, de Cleopatræ regiâ:

* Vulgò
satiata.

Ipsæ

*Ipsē locus, templi (quod vix corruptior etas
Exstruat) instar erat, laqueataque tecta ferebant
Diuitias, crassumque trabes absconderat aurum.*

Quibus versibus tamen plusculum etiam later, & trabes quidem auratas fuisse vult: sed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad splendorem & varietatem: praesertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) ut quasi caelum imitarentur. Arnobius de templis ipsis differens: *Sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmae, & sidereos euomant variata interstitione fulgores: terra sunt haec omnia, & ex face vilioris materiae concreta.* Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum supra ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis: *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

*Quod non Tanariis domus est mihi sulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.*

Ad Gau-
dent.

Epist. xci.

* Itam-
pride publi-
ce legatum
docuimus.

Non leues porro inductiones, aut ut poeta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui *SOLIDO AVRO tecta laquearia commemorat*, & poetae supra, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autem in Epistola quadam, longius etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuimus quasi altera die morituri, & edificamus quasi semper in hoc saeculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hic etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & alia atque alia subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia canationum laquearia ita coagmentant, ut subinde alia atque alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutantur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes tetasse & fecisse? Nero Caesar in vestibulo aedium suarum *Colossus centum viginti pedum* posuit. Hoc principium: deinde porticus triplices milliarie, item stagnum, maris instar, circumseptum aedificiis ad urbium speciem. Rura insuper, aruis, atque vinetis, & pascuis, siluisque varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus, cuncta auro lita, distincta gemmis, vnionumque conchis erant. Cenationes laqueatae tabulis eburneis versatilibus, * ut flores, & fistulatis, ut vnguenta de super spargerentur. Praecipua canationum rotunda, quae perpetuo, diebus ac noctibus, vice mundi circumageretur. Ita verbatim ista Suetonius:

nus: multa ADMIRANDA, si tu singillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum insania (ita appellanda est) Plutarchi testimonium suffecerit, qui de Capitolij magnifica & impendiosa structuram cum disseruisset, addidit. *Quod si quis hunc Capitolij magnificum instructum miretur, idem si Domitiani in aula vnam Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum Dietam viderit; exclamet cum Epicarmo,*

*Non liberalis aut benignus tu clues,
Profusione gaudes.*

Dicit satis clare, omnia illa Capitolina (quae & quanta, antea diximus) nugas & quisquilias videri, praeter vno membro aliquo Palatinae domus. Quod mihi quidem stuporem incutit, non dissimulo: & iam lingua haeret. AVD. Soluam eam quaestiuicula. Dixti auro distincta vel ebore laquearia, an non & siluis: id est, an non ibi tales species, & intermixtae verae aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romae laudibus.

*Quid loquar INCLVSAS inter laquearia SILVAS,
Vernula quae vario carmine ludit auis?*

LIPS. Poetae, aut poetarum potius, vulgatam phrasim non attendis: nec inter laquearia proprie, sed *σωενδοχονας* inter tecta & domos includit eas siluas. Luci enim & arbuta in magnis istis aedibus erant: imò & super aedes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, ut solet, castigans & increpans suum aeuum: *Pomaria, inquit, in summis turribus serunt, quorum siluae in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quod improbe cacumina egissent.* Atque ego Bruxellae meae (quam ut alteram patriam colo) hoc vidisse memini, sponcione ita factum, sed in breue aliquod tempus, & cum domus oneri illi non diu esset. Satis de Domibus: ad Villas eamus. vtinam, vtinam! sed haec pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudunt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aere & aquis non me recreo? Da deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed Villas tamen Romanas animo & memorià lustremus, ut vel disposui antea, vel promissi. De iis hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Ligurià scribit: *Esse ibi lapidinas & materiem ad aedificia vberem, sed quam Romani ad aedificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt:*

X

Villis,

Villis, inquit, in quibus velut more Persarum REGIAS QVASDAM struunt. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, Regias, & quidem Persarum, referunt: quid maius ampliusq; in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ, DVCENTAS COLUMNAS vno peristilo habens, quarum quinquaginta Carysteæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ sunt. In quâ BASILICAE CENTENARIAE tres: cetera HVIC OPERI CONVENIENTIA: & THERMÆ, quales, præter urbem, nusquam in orbe terrarum.* Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltra non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquæ exstant: quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi apud Ostiam & Ardeam rudera: & per siluas illas aut vepreta, quot Columnæ, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernentem? Sed desinimus de *Operibus & Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisque cum STVPORE HORRENDO, de Famâ querebatur vt inualidâ vel malignâ, quod augens omnia semper in maius, ERGA HAEC EXPLICANDA, QVAE ROMAE SVNT, OBSOLESCIT.* Si fama non potuit adæquare, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tenuous coniecturas eunte? Sed tu, aliiq; nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hormisdâ: qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsentî, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quod didicisset IBI QVOQVE HOMINES MORI.* Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia præclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides, vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? periisse vides. Cogita, & tibi applica, nos ipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, puluis, umbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. LIPSI

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE
ROMANA
LIBER IIII.

CAPVT I.

Transitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata.

V D. Meridies abiit, ego me tibi sisto. LIPS. Video, sed quid ita tristiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi censent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quisibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etsi ab his notis propemodum iam scio *Petrum Pythæum* esse. AVD. Diuinasti. obiit. LIPS. At tu me vulnerasti. sed quo fato? AVD. Suo, & illâ quam Augustus optabat, *Adversaria* ^{* morte facili.} LIPS. Virum magnum Gallia amisit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoque licet ponas. Sed ab exemplo disce, quàm non temerè heri clausurim & monuerim de morte. AVD. Profectò præsagium fuit: sed tu perge ad nostra. LIPS. Inter hæc tristia, ad illa amœna? durus es. AVD. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythæo nostro benè esse spero, & gaudere ac ridere in beatis illis locis: cur doleam? Theodosius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cum mors instaret, inscribi sepulchro suo hoc vnum verbum iussit, YTEIA: id est, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & asylum malorum est: & in mundi his fluctibus portus, quem sapiens nunquam fugiat, imò (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quod iam non amœna, vt aiebas, sed potius vtilia aut sapientia dices, & vt partitio erat, de *Viris ac Virtutibus Romanorum*. LIPS. Ita est, quartus hic noster limus: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento.

X 2

Cur

Cur apud te dissimulem? finis & fructus præcipuus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placet, ambulantes. Amar valetudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Cōmuniter igitur primū (nec ordo hoc abnuit) laudemus Romanos: tum & distinctiūs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in toto orbe præstantissima vna, & in omni virtute, haud dubiè Romana existit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuib. & grauib. verbis, *Romam imperij virtutemque omnium larem dixit.* Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma virtutem omnium latissimum templum.* Profecto sedes suas per aliquot sæcula ibi habuere, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxere honori pariter ac virtuti. Vtramque colebant: sed & Fortunam etiam: id est (vt rectè interpretemur) Providentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm presso nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augetur sublimibus incrementis, fœdere pacis æternæ virtus convenit atque fortuna, quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque suum opus facere niteretur, & pænè dissidium esset in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim edisseruit: & breuiter ac neruose Annæus Florus extulit, *Ad constituendum Romanum imperium, virtutem ac fortunam contendisse videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, si Rutilium iudicem capis, ipsa Virtus. Nam ille sic Romam adfatur:

Quot regnas, minus est, quàm quod regnare mereris,

Excedis factis grandia fata tuis.

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, siue cælitum illum fauorem; sed habuit à caussis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexusque, præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primū vniuersè qui Viri in imperio illo fuerint, & tum quæ Virtutes.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in sua parte laudabilis.

Viros considero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis fuerunt, id est *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora etiam membra*, id est Populum & eos qui paruierunt. Dico vtrosque egregios fuisse, nec quibus alia gens faciliè aut ex vero (de Religione, hinc non est sermo aut quisitio) comparetur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores Equitesque.* Illos si inspicias, qui propriè sedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, sapientia, maiestas? Vt qui ordinem cum *Ex regibus constare dixit, vnus veram eius speciem cepisset*, Liuius videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cum urbem lustrasset, atque etiam blandiloquentiâ & munificentia variè tentasset, vndique repulsus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hostium sede sentiret?* Urbem templum sibi visum, Senatum regum esse confessum fatebatur. Profecto talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degenerauit. Cassiodorus de suo æuo: *Urbs ornata tot eximii senatoribus, beata tam nobilibus populis:* etsi tunc quidem fateor discessisse ab illâ præstantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole suâ defedisce, & mox ruisse. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam,

Ductores Danaum dilecti, prima virorum:

eximij, inquam, ciuium, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant: nec temerè viles aut sordidos (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret) inopes numquam, & improbos raro admittebant, aut si tales, non tenebant. Censores enim (o laudabile & diuinum institutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegabant: & si quis loco eo indignus, aut si quid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculosum, notabant & emouebant. Quomodo id fiebat? silentio, & sine accusatione vllâ, aut causâ apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu, quod publicè & sollempniter fiebat, nomen eius præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cum in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Causa quidem

quidem iis mouendi semper erat, & hanc subsignabant, & volentibus edebant: sed certare de eâ lite, nihil opus erat. iudicium sufficiebat: quod à tam grauib. viris (nam primores ferè Senatus erant) bonum meruisse, laus & approbatio habebatur, culpa & damnatio, triste. AVD. Pulchrum, bis pulchrum: sed cum eâ lege, si viri illi boni essent. quid si per affectum iudicassent? LIPS. Rarenter, aut vix euenisse legimus. Nam voces statim omnium damnaissent, & exagitaissent: & fac tamen semel iterumq. euenisse, quid magni mali, præ magno illo bono, erit? Non enim alia pœna, quàm Ignominia: facile aut contemnenda, aut eluenda, qui publica iudicia aut testimonia pro se haberet. Denique alij Censores mox reponebant. Nam & hoc scire debes, non in grauib. & grâdibus peccatis hanc Censuram interuenisse: ea enim legibus & iudiciis seruabantur: sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis. à quibus vacare & castos esse primos illos Ordines maximè volebât, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterum exclamo, Pulchrum! Sed dic fodes, multi igitur isti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo centum facti, & Patres, iidemq. Senatores, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Postea ad trecentos creuere, & in liberâ Republicâ sic mansere, vsque ad Liuium Drusum. Is in Tribunatu, cum opes Senatus vellet extollere, eosdem iudiciis etiam præponere, numerum auxit, & ad sexcentos fecit. Mansisse ita ad Cæsarem opinor, qui per bella ciuilia non opes solum, sed honores multis largiturus, amplificauit, & vel ad mille allegit. Displicuit Augusto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recensione, purgavit: & denique ad modum veterem, id est sexcentos, redegit. Qui sanè satis amplus numerus, etsi in amplo illo imperio: atque ex his plerique, non solum consiliis publicis semper adhibebântur, sed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur. Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipse, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc urbem, domibus & tectis, & congestu lapidum, stare creditis? Muta istæ & inanimata intercidere, ac reparari, possunt: AETERNITAS RERVM, & PAX GENTIVM*

GENTIVM, & MEA CVM VESTRA SALVS, incolumitate SENATVS firmatur. Et elogia ista de Senatu, res & veritas multis dictauit. In Cicerone leges: *Senatum PRINCEPEM SALVTIS, PVBLICAEQVE MENTIS*. In Ammiano, *ASYLVM mundi totius*. In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum, MORVMQVE LUMINA*. In Petronio, *RECTI BONIQVE PRAECEPTOREM*. Iam in Tacito etiam dicitur, *CAPVT IMPERII, & DECORA omnium PROVINCiarVM*. Cur nominatim de Prouinciis? quia iam sub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditissimi honestissimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos sub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ causâ scripsit: *Pars melior HVMANI GENERIS Senatus*. Cassiodorus: *Quidquid HVMANI GENERIS floris est, habere Curiam*. Et Panegyricus scriptor: *Sensisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse reginam, cum ex OMNIBVS PROVINCIIS, Optimates viros Curia tua pigneraueris, vt Senatus dignitas, non nomine quàm re esset illustrior, cum ex TOTIVS ORBIS flore constaret*. Alter autem ab hoc ordo est Equitum: qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec si Censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. seruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equestrem locum redegit, asserens SENATORVM SEMINARIVM equestrem locum esse*. Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Censum equestrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id est, decies mille Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes plerisque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres id quoque Censores fecere, siue in *Transuectione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cum ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabant: quiq. primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. planè, vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps item Senatus*, augusto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & senes

fenes erant: sed causa & origo, quod olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè nisi filij Senatorum. Creuit paulatim largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: sed nomen tamen *Iuuenum* mansit. Sed & Iuuenes antiquis dicti ad annum XLV. AvD. Iam semel iterumque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: distinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, si Principum tempora adspicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, vt diximus, & intra sexcentos, sub Augusto quidem: at iste, latius patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, sed & alij equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorij, qui ius lati clauis à Principe impetrassent: id est, in signe ipsum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, sed sententiæ ius fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, quod ipsis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quod celerius reip. assuescerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curia interesse permit.* Hoc ita Augustus, sed restrictè, in *Senatorum liberis*: postea Caligula etiam aliis quibusdam equitibus permisit. Permisit dico, aliisque Principes, sed sic vt ab ipsis peteretur. Talis est ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, sed qui nondum honorem capeffisset*. Hos ipsos Senatores interdum dici reperio. vt in Tacito: vbi Togonius Gallus censet, *Principem diligere Senatores viginti, sorte ductos, ad custodiam sui*: & Tiberius custodes oblatos hos amolens, *Nam quos omitti posse, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes?* Intellegit hos nostros Iuuenes, qui nondum propriè Senatores, sed, vt ita dicam, Senatoriebant. Hi sunt, qui *Illustres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad discrimen dicuntur: & palàm ipse Tacitus cum Senatoribus iungit, aut coæquat. *Augustus*, inquit, *inter alia dominationis arcana, seposuit Ægyptum, vetitis ingredi, nisi permissu, Senatoribus, aut illustribus equitibus Romanis*. Sed ne abducamur à nostris Equitibus: genus igitur diffusum, & in vario discrimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communinomine *Equites* dicti. illi qui *Equo publico*, tempore Dionysij Halicarnassæi, id est Augusti, ad quinque millia erant, aut supra, vt ipse vidit ac numerauit. Qui in Iudiciis, haud pauciores: imò plures ex Plinio scribente, *Iudicum non nisi quattuor Decurias fuisse primò, vixque singula millia*

in De-

in *Decuriis*, nondum prouinciis ad hoc munus admissis. Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures suo æuo fuisse: cum & Caligula *Quintam Decuriam* addidisset. Quid iam dicemus in reliquâ classe eorum, qui immunes, fuisse? Atque isti Equites, quos Perseus rex apud Liuium ita laudat & insignit: *Equites enim illis, PRINCIPES iuuentutis, equites SEMINARIUM Senatus, inde lectos in Patrum numerum, Consules, inde Imperatores creant.* Quæ omnia satis clara tibi, ex iis quæ dixi. Superest tertius ordo *Plebis*. de quo quid singulariter dicam, nisi triplici discrimine fuisse, *Ingenuos, Libertinos, Libertos*? Et in militiâ discrimen erat ab hoc Genere, itemque à Censu, sicut & in aliis muniis, siqua publicè subirent. Vita etiam Censuræ permissa: quam tamen neglexisse postea (malo sanè publico) Imperatores video, contentos duplicem illum priorem ordinem recognosse. AvD. Satis decora & utilis tota hæc Ordinum distinctio: sed vulgò & in occurso poterantne agnosci? LIPS. Poterant, & statim quidem, ab habitu. Nam etsi toga communis omnium ciuium vestis esset: tamen discrimina alia, ab aliis notis. Vt solis Senatoribus, aut istis quasi Senatoribus, ius *Lati clauis* gestandi erat: quod non aliud, quàm velut bullæ è purpurâ, & capita clauorum in-texta aut inserta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait, à plebe distinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

CAP. III.

Iustitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidisti, & in classes suas distinctos: ire per Magistratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum sit, nec nostri nunc sermonis. Etsi omnia ea optimè & prudentissimè instituta, siquâ vnquam in Republicâ: sed omittantur, & quod propositum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potius ADMIRABILES fuisse dico, idque à duplici virtute, *Militari vel Ciuili*. Illam in imperio & republicâ iure considero, vt tutelam eius, imò augmentum: sine quâ frustrâ aliquis status aut commune se iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iustitiam ac Fortitudinem*, miror.

Y

Quod

Quod ad illam, nescio an alia gens consideratiùs, & cauissis in Rationis trutinâ libratis, bellû suscepit, quàm ista. Nam plerique, aut Regum suorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hic aliter, & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius, nisi cognitio & iudicatio sacerdotum publicorum interuenisset, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio sumpta arma, posita arma: & religio, non solum iustitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionysius: & *Græcos suos caruisse* eo dicit: & *se se idè obiter expositurum, quid muneris & iuris habuerint: ut, inquit, quibus ignota habetenus fuit Romanorum* IN BELLIS RELIGIO, *mirari desinant felices euentus plerumque habuisse. Nam omnium bellorum initia & causas, apparebit iustas fuisse: atque idè Deos meritò propitios sensisse & fauentes.* AVD. Prudēs & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itane omnia bella iusta, & à talibus cauissis? Mirum sanè, cum video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas, atque adè in paucis annis, cum extra Italiâ pugnare cœperunt, domitum pænè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio, vel opportunitas, si omnes sic ordine læserunt aut lacefferunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in OMNES habet, in eos acerrima, quibus victis SPOLIA maxima sunt.* Et iterum: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, VNA & VETVS bellandi causa est, CVPIDO profunda IMPERII & DIVITIARVM.* Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? *RAPTORES ORBIS, postquam cuncta vastantibus defuere terre, & mare scrutantur. Si locuples est hostis, AVARI, si pauper, AMBITIOSI. quos non ORIENS, non OCCIDENS satiauerit.* Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facile hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non possum) quî non rideam? qui verba redare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nonne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum? Mirum

Mirum autem, si ij benè honesteque de Romanis loquantur aut sentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euersum. O tuam dissimulationem! quasi nescias decorè hæc historiis inferi, non quia probè aut verè, sed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non desunt, nec vnquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miserabiles enim ferè victi sunt, & fauemus imbecillis, & passi iniuriam videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaserunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læsisse vis? incipere bella, in alienâ manu est: non ponere cum lubet, & ut lubet. Amittere sua non iniuste incipit, qui aliena aut alios iniuste læsit. Sed enim ordo iste mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, ut aiebas. Ego tecum hoc sentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidentiam diuinam. Itane serie quadam bella ex bellis nata, provinciæ ex provinciis subactæ? Illa causas dedit, aut permisit: & semper duplici hoc titulo Romani vsi, ut aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illâ, ubi res eorum ageretur, pro istâ, ubi Sociorum Et hoc de Sociis latè patuit, & est illa catena, quæ bella & terras coniunxit aut subiunxit. Cicero verè & liberè: *Noster populus, SOCIIS defendendis, TERRARVM OMNIVM potitus est.* Verè inquam: & vis pauca exempla? Ecce Carthaginenses validi sunt, imò æmuli virium Romanarum. obstant crescentibus: quid fit? remouendus ille obex, & causam ipsi præbebunt. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: isti ad Romanos appellant, ut Socios. Veniunt, subueniunt, pellunt eos, & quæ sita iam ipsis ad se trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Sicilia adiicitur, concessu ipsorum. Vides augmentum? Sed enim iam sistimus, & illi manent ac florent? non. in Hispaniam malâ cupidine transcendunt, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum sociumq; Romanis opidum evertant. Bellum ergo iterum iustum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulsi, Hispaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam desunt. Vis iuste dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos simul lacefferet: atque isti eos aduocabunt, & sibi primum, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipso Mithridate. qui sceleratissimus non regum,

sed mortalium, quid de fraude vel iniustitiâ Romanorum queritur? ut volet, ipse ab illis & nobis audiet, *Ve victis*. Non dicam pereant, sed tamen parcant, qui vincere aut quiescere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: sed ex animi tui sententiâ? LIPS. Ex sententiâ: saltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam civili bello nondum infectis &, ut sic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iusta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *caussis, nec PACE superbâ,*

Nobilis ad SVMMAS gloria venit OPES.

At postea degenerarunt, Avaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remissius, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem superbè* dedisse? Imò rarò dedit, aut impotenter & superbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quosdam populos puniuit, fateor; sed non nisi imperio suo, & stipendiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulgit, si uti eâ potuissent, aut voluissent? Ipsi Carthaginiensibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cum pellere, terris in eorum manu esset; contenti fuerunt restringere, & ut imagine hac utar, pennas incidere, ne temerè & lascivè sic euolarent. Sed satis super iustitiâ.

CAPVT IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

Fortitudinem in militiâ nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundat? nōne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam eausâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni ævo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcumque bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel celum diruere* eas potuisse? Ecce gygantes novos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere, Agmine, Acie*, paulisper

paulisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, ut fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In *Poliorecticis* meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, utensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cum opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id constat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignaviâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Ab sit invidia verbo, & ci-* Lib. IX.
uilia bella sileant, numquam ab EQVITE hoste, numquam à PEDITE, numquam APERTA acie, numquam equis utique locis laborauimus. Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulantur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cum Romanæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adolescentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad remp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censeres? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem operæ pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contra hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primum committitis & exercetis. Ita sit ut COTTIDIE STENT IN ACIE, nec vnquam quisquam LOCO CEDAT, sed ut in æterno & celesti choro, quisque stationem suam cognoscat & seruet.* Reuera ita est: & de statione quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandum,

vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vitâ erat abire: vt feueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parabat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parum prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus infederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: Consul, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent, intercâ tu, si vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed Duce, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Me ipsum, ait ille.* Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus conualuit, & sæpe utilem operam reipublicæ postea nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis? Spartanos tamen excipio, solos dignos qui cùm Romanis comparentur, si vires & copiarum maiores fuissent: nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum classem, pedites in mare se coniicientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt. Paullò vetustiora ista sunt: ecce magis noua exempla. Bello Africano civili, Centurio Cæsaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduersarium Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam statim offerre & honorem, si deficere à Cæsare, & pro se stare vellet. Ille autem contrâ, hortari vt ipse desisteret, neu contrariam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ, inquit, cuiusmodi sint, si minus antea expertus es; licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortibus vnâ, quam putas esse FIRMISSIMAM, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, NON AMPLIUS DECEM sumam: tum ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Ita Hirtius, siue Oppius, siue Balbus, castè & puriter hæc narrauit. Avd. Légi equidem, & memini: sed quid nisi militaria & vana hæc verba sunt?

Nam

Nam vt decem contra quadringentos consistent, nulla ratio aut exempla dicent. Lips. Rationem nunc omitto, etsi ea quoque in veterano isto robore est: sed exemplis hoc firmari potest. Non tu in eodem Hirtio legisti, *Numidarum copias, in corona modum, Cæsaris copias cinxisse? Cæsariani interim, inquit, NON AMPLIUS TRES aut QVATTVOR milites veterani si se conuertissent, & PILA VIRIBVS CONTORTA in Numidas infestos coniecissent, AMPLIUS DVORVM MILLIVM, AD VNVM terga vertebant.* Hoc etsi mirum, tamen verum est: & nisi fallor, ipso illo scriptore arbitro & inspectore gestum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis nostris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites MINVS TRIGINTA Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentque in opidum.* Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui centies & vicies in aciem descendit? sex & triginta spolia ex hostibus rettulit? octo ex prouocatione occidit? quinque & quadraginta vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Cassium Scæuam? qui in Britannico litore, cùm quattuor commilitonibus in scopulo relictus, cùm mari abeunte hostibus adire fas esset, atque ij confertim irruerent, desertus ab aliis, solus impetum sustinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis suis onustus, solo scuto abiecto, in mare se dedit, & ad Cæsarem natauit. Qui stupens ad viri virtutem, laudare parabat, at ille disciplinæ memor, *Da veniam Imperator, inquit, quòd scutum reliqui.* O dictum, factis illi spissis laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus solum, non spes? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrhachium castello præpositus, solus in portâ consistens, contra Romanas, Romanas dico legiones & copias, id seruauit. Quo tempore oculus ei effusus, humeri traiectione & femur, scutum centum triginta ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: sed nos res dicimus, tam hercules quàm cum *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites istos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannesi prælio, cùm vulneribus confectus, manus etiam mutilatus esset; spoliare se conâti Numidæ ceruicem brachiis inuadens, ad se traxit, & naribus atq; auribus corrosis (cùm alia tela non essent, aut tractare non posset) deforme cadauer aspicientibus

tibus reliquit. De vno loquor: sed *quānam illi viri fuerunt* (Flori verba dabo) quos ab elephantis obrutos Pyrrhi praelio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis immortui, omnium in manibus enses, & relicta in vultibus minae, & in ipsa morte ira vivebat. Vide mihi istos, non homines, sed Martes, si fas dicere: & nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, transeo ad Duces: et si quomodo non isti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmoniis scitè dixit, *ὅτι ἀγαθὸν πλεονέκων, τὸ εὐεργετῶν ἀντὶ τοῦ ἀρχόντος ἀρχόντων εἶναι*: quòd, paucis exceptis, exercitus eorum DVCEs DVCVm essent: id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiam aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Cursor*, quem vel *Alexandro* parem (si venisset) *Liuius* opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, salubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus* prior, diuinâ felicitate; & posterior, diuinâ virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæsar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, super omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: si post Cæsarem, tamen vnum addidero, alterius Cæsaris ô fidum vtilemque ministrum! Is *M. Vipsanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel causa victoriarum Augusti, vel instrumentum. Nec post eum, flaccescente iam Romanâ indole, quos mirer habeo, nisi fortè *Germanicum Cæsarem*, sed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, suo & proprio elogio OPTIMVM MAXIMVMQVE.

CAPVT V.

Pietas, Probitas, Constantia Romanorum.

SED ad Civilem iam Virtutem venio, domi & in togâ spectandam. Eam per omnes ordines diffusam triplicem maximè reperiò, *Pietatem, Probitatem, Constantiam*. *Pietas* eminere, vana illa quidem dixerit aliquis, sed tamen in assiduo Numinis cultu (pro ipsorum captu) reuerenter occupata. Incredibile est, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, administrata, patrata: vt totam ciuitatem sacris operatam & addictam possis arbitrari. Atque id secundum vetera instituta, nec nouitati

tati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc *Dionysius*: quòd quanquam sexcentæ nationes penè in urbem fluxerant, quibus singulis sacra sua ritusque patrij essent; tamen ad suum æuum (inquit) nulla peregrina religio publicè suscepta; aut si qua oraculorum monitu introducta, ea ipsa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis. Quò valdè faciebat, quòd Sacris præessent, & ipsi non interpretarentur solùm, sed administrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honesti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura spernebant. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & in primis illa *Probitas*, quam nominaui, id est animi morumque integritas quædam & candor. Sine fūco, sine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbium abierat, *Homo Romani ingenij, Romana simplicitas, & Romana fides*. Incerti, sed Romani scriptoris, versus sunt:

CIVE ROMANO PER ORBEM nemo viuit IVSTIVS.

Quippe malo vnum Catonem, quàm trecentos Socratas.

Et sanè disserere alibi de virtute crebrum, hîc vsurpare. Quâ in re alienum testimonium audiamus, & *Polybij*, id est hominis Græci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & suæ genti præfert. Apud nos, inquit, si cui talentum concreditum sit, & essent decem syngraphæ, decem signa, his totidem testes, tamen fidem vix est seruare. apud Romanos autem, cum in Imperiis aut Legationibus plurimum pecunie in manibus habeant & dispensent, tamen officium & fides constant, solâ iurisiurandi religione inductis. Vides probitatem in hac parte? sed & in bello candor is fuit, & rarò astu aut fraudibus victoria quæsitâ aut parta. Tangit grauitè *M. Aquillium* Imperatorem noster *Annæus Florus*, quòd is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, ad deditiōem quarundam urbium. Quæ res, inquit, vt maturam, ita infamem fecit victoriam. quippe cum contra fas Deum, MORESQUE MAIORVM, medicaminibus impuris, in id tempus SACROSANCTA Romana arma violasset. Iam & huic Probitati *Abstinentia*, siue etiam *Continentia*, adherent: non fœdè aut iniuste appetere alienum, parcè & modicè suo vti. Et illius quidem (*Abstinentiæ*, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerso populo editum, *Marianâ & Cinnaâ* proscriptione? Quippe cum ij hostium suorum penates,

Z

omni-

* Nota ad
copiam ex-
terorum.

omnibus opibus aut elegantiis plenos, vulgi manibus diripien-
dos vltro obiecissent: nemo inuentus est, nemo, qui iniustam
hanc prædam à ciuibus peteret, caperetve: sed, tanquam à sacris
ædibus, omnes manus & cupidinem abstinuerunt. Et quid in
togâ miramur hæc exempla, cum in ipso bello, & inter hostes,
prædæ abstinētia fuerit? quæ non nisi permissu capta, & sic quo-
que tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles,
si cibum, vestem, aut externa alia spectes? Plinium & Plautum
testes habemus, populum Romanum per aliquot sæcula, non
nisi farre & pulte vulgò vsum. Quod si nuptiæ, festiuitas, aut
lētius conuiuiū esset, pro magno pauci pisciculi, & porcinæ ali-
quot pondo, in obsonium adiecta. Similis in vestibus frugali-
tas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui
& albidī coloris, nisi quod ditiorum splendentes paullo magis
& nitidæ à fulloniâ arte essent. Nam Sericum, Holofericum,
ipsa Lintea, serò innotuerunt, & timidè etiam in vsum pauco-
rum venerunt. Adderem Modestiam laudem, & reuerentem Se-
natus & procerum suorum populum: nisi Tribunicia interdum
procellæ turbassent, quam ego pestem vnicam & labem
reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Constan-*
tiam feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in aliis pa-
res alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim
oraculum protulit: *Et facere, & PATI FORTIA, Romanum est:*
quasi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipsa est Constantia)
peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispice. Vmquamne vnum
aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes casus, ro-
boris ostendisse, quàm populū hunc vniuersum? Exemplis do-
ceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum noui generis gen-
tisque copiis, & in primis inaudito terrore elephantum. Victor
grandibus præliis erat, Italiam percurrerat, & à trigesimo pænè
lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet,
& pacem petunt? Imò oblatam vltro respuunt, & legatos eius
cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copiis*
excedito. vbi excesserit, de pace si volet, agito. Ni excesserit, arma & vi-
ros, & aciem expectato. Neque destituros ab incepto se, etiam si SEX-
CENTOS LAEVINOS (ea verba Plutarchus posuit) *pugna vicisset.*
Qui animi isti, aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra
fortu-

fortunam, & pænè dixerim cælum, dimicantium. Et si mos ille
eorum semper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largi.
ri armato hosti: sed vbi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles il-
li visi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec ex-
spectatas. Generosorum hoc est: ire in aduersos, parere aut ab-
sistere iam abiectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhū fuit,
spontè Italiâ illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri.
Vide & bellū Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut no-
uæ? Rara in Africâ ipsâ, cum Arilius Regulus Consul, cum to-
to exercitu oppressus, & viuus venisset in hostium potestatem.
Nouæ aliquot in mari: cuius antea expertes & imperiti, classes
plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, &
ipse miratur, *septingentas quinqueremes eo bello amissas fuisse.* Satis
autem iacturam eam æstimas aut intellegis? in quaque earum
(Polybio sic ordinatè) *trecenti* remiges ferme erant, milites * *cer-*
tum viginti. Hos tu si vnâ computas & colligis, videbis paullo
minus *trecentis hominum millibus* periisse. Et qui Romani tunc
erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O constātiā, ô
robur, & ô fortunâ! nam hæc se vertit, & puduit tam merētibus
non se dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellū tertium. An-
nibal summus ducū in Italiam ipsam venit, siluam exscindere
parat, in quâ stabulabatur Martiales isti lupi: & pænè fecit. Tri-
bus præliis magnis victor, & vltimo illo Cannēsī, quid nisi to-
tum virilē sanguinem Romanum exhausit? Heu cladem! *quin-*
quaginta millia selectorū militum, vnâ cum altero Consulū, cum
tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus
Romanis iacēt: & tu Roma adhuc spiras? quibus freta? senibus,
puerisque, & feminis, quos solos pænè reliquos habes? Spiro, in-
quit, imò alta & vetera spiro. De pace nulla mentio: veniat vel
Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere
isto suscitabuntur *rerum domini Romani.* O insanas, dixerit aliquis,
cogitationes! sed res & exitus docuit, constātes & felices. *Magna*
populi Romani fortuna (ait Florus) *sed SEMPER IN MALIS MAIOR,*
resurrexit: & pueros, senes, vinctos, seruos armauit: & imbecillo
aut fædo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura pos-
sem. nam in omni Romanâ historiâ propriæ huius virtutis ex-
empla sunt: sed quid maius istis possum? Claudianus cōcludat:

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, & *territa nullo
Vulnere, post CANNAS MAIOR Trebiamque fremebat.*

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduersis propè rebus*
ADMIRABILIOREM, *quàm secundis esse.* AVD. Atqui vnum mi-
ror, & pænè doleo, à te omitti. LIPS. Quod illud est? AVD. De
Varrone. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor &
caussa tantæ cladis (nec falsò) diceretur: Romam redeunti ob-
uiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de*
Republica non desperasset? Siqua alia hæc plebs fuisset, itane gra-
tias funesto & furiali capiti? sputa, saxa, tela, nec vnam mor-
tem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Constantiæ proprium, me-
deri malis potiùs, quàm irasci. LIPS. Est & minutum aliud.
Nam cùm urbem ipsam Annibal obsideret, & terreret: fun-
dus, in quo castra eius posita, publicè sub hastâ Romæ vaniit:
nec minoris, quàm si liber, nec inessus ipse aut Italia ab hoste
essent. Item alterum. eodem illo tempore, cùm ad vnam por-
tam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia
in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, huma-
na non fuit: à Deo inspirante venit.

CAP. VI.

Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quadam.

ET hæc sufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius cu-
stodes & sacerdotes si viritim recenseam, quando finiam?
te, & certè me, fatigem. AVD. Numquam me, nec si Iliadem ser-
monis tui texas. Sed tamen si arbitrari me dicta tua vis, non so-
lùm audire: habeo quæ speciosè aut firmiter obducam iis &
opponam. Itane Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: etsi
ea externa tota, & miseratione magis, quàm refutatione digna.
Sed de candore & fide adiunxisti: an non ipso animo tuo alibi
retinente, aut refragâte? Proh sancta Fides, quæ igitur lego alibi
aut video, contra tuum numen aut nomē admissa? *Caucæi* popu-
lus Hispaniæ satis potens & notus fuit. qui cùm pares Roma-
norum armis & violentiæ non essent, legatos supplices in castra
ad Lucillum Imperatorem miserunt, pacem & fœdus quacun-
que lege facturos. Ille obsides imperat, & argenti statim ^{centum}

centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt sedulò
& obnoxie. Imperat tum amplius, vt *duo millia* militum in vr-
bem suam accipiant, præsidij causâ. Id quoque factum. Sed illis
occultò mandatum, vt muros portasque occuparent: atque ita
Lucillus reliquum exercitum induxit, & tubâ signum datum,
vt sine discrimine, senes, pueri, viri, feminae interficerentur. Ita
opidum direptum, deletum: ipsa *viginti millia* hominum, per
summum scelus, interempta. O candorem, ô simplicitatem! &
ecce aliam, in eadem Hispaniâ, similem. Sulpicius Galba Lusita-
niam hostiliter ingressus vastabat, mirantibus illis nec causæ
aut culpæ satis consciis. Legatos mittunt, fœdera priora reno-
uant: illo recipiente, & vltro miserante, quòd sic affligerentur.
Sed, inquit, egestas fortasse vos impulit prædas agere, & belli speciem
præbere: medebor. Tripartitò vos diuidam, & in agro ac solo pingui col-
locabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum li-
beris: in talem vallem, talis illa pars. adsignabo. Veniunt miseri, læti
ac securi, & in triplici regione distincti. ad quorum primos cùm
accessisset, arma ponere quasi amicos sociosque iussit: & iis po-
sitis, milites immisit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum
omnes occidit. Idem alteris, tertiiisque celeriter factum, & pri-
usquam fama prioris facinoris ad eos venisset. Aspicio te Lipsi,
& oculis vultum ac pectus verbero, si tale aliquid infidum &
barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc sunt, di-
ces, & reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à bello Pu-
nico secundo, cùm Respublica moribus legibusque vel maxi-
mè floruisse censetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Auso-
num gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo satis certo crimine,
excisa. Liuius ipse narrat, suspectos & delatos à paucis, quasi de-
ficere ad Samnites vellent: præuentos autem à Romanis, qui
occultè submissis militibus, quibusdam & rogatis, portas trium
opidorum occuparunt: & eadem horâ, cædibus promiscuè fa-
ctis, vrbes & gentem deleuerunt. Audistu mi doctor? quid istis
hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ nostræ
niues. Iam & *Abstinentiam* ac *Continentiam* laudasti: & vt leui-
simè dicam, subrisi, aut & irrisi. Nam quæ, aut vbi, hæc Absti-
nentia? Romæ & inter ciues fortasse? credo, & ex veteri dicto,
Coruus coruo oculum non eruit. Sed an eadem in prouinciis, & vbi

occafio aut facultas peccandi? O dii deæq; (fi fas fic exclamare) quæ illic occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ cōtactu & vnguibus omnia diriperēt, aut fœdarent: in re, isti Romanorū Præfides fuerūt. Optimus & bellissimus quisq; ita se gerebat, vt bella omnia domū auferret. Demades olim dictitare solitus, cū ad Tribunal aut Magistratum iret, ad Auream messē se ire: mihi crede, isti ibant, & Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de vno Verre? pleraque talia in aliis, & mihi feri prouinciales non nisi præda & spoliū Præsidibus suis erant. Quod si in pace talia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abstinētiā eorū laudas. O iustē, o meritō! & tuā veniā, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Asiā, cū communiter viginti millia talentū exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud se diuertēti sedecim drachmas in diem daret; cænā insuper ipsi, & fodalibus quot vocasset; Centurio autem acciperet in diem * quingenas drachmas, vestem prætereā duplicem Domesticā & Forensē. Hæc Sulla, inquit, homo nequam, & natus ad Disciplinā militarem dissolueudam. Benē est, accipio excusationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniā vicit, inter optimos ciuium? Destinatum ei Epirum totam diripere, & in prædam militibus dare, quia cum Perseo rege sensissent. Quid facit? ipsis Liuij verbis, Centuriones in singulas vrbes submittit, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ, sicut Macedones essent. Denos principes ē singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cū denuntiasset, vt aurum & argentum in publicum proferretur, per omnes ciuitates cohortes dimisit, sic vt vno die in omnes peruenirent. Ediēta Tribunis Centurionibusque erant, quæ agerētur. manē omne aurum argentūque collatum: horā quartā signum ad diripiendas vrbes datum est militibus: tantaque præda fuit, vt in equitem * quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorū abducta. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere opida circa LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abstinētiæ mirator, hæc audis? Centuriones submittit, per speciem liberandi, decem primos euocat, vt consilio & ducibus spoliēt: o candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: o clemens abstinētiæque factum! Sed pulcher-

* 50. Phil.

Lib. XLV.

* 40. Phil.

pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sæuitum, & dirui ea iussa. In vicinā Græciā, quid Hortensius Prætor patrauit? Legati Abderitæ in ipsā Romā audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, quærentesque, opidum suum ab Hortensio expugnatum direptumque esse. Causam excidij fuisse, quod cū * centum millia denariū, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, spatium petierant, quod de eā re ad Hostiliū consulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Consulem se peruenisse, & audisse opidum expugnatum, principes securi percussos, sub coronā ceteros vanisse.* In ipsā Italiā, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterum dicit: *In corpora, in liberos, in coniuges, infandæ contumeliæ editæ.* Libidines, & non dicenda habes: iam auaritia (inquit) ne sacrorum quidem spoliatiōe abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpine etiam intacti omni ætate thesauri. En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus equitum, titulo tenus, Scaptius, cū pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, quinquaginta equites ab Appio Proconsule impetrat, inclusum in Curia Senatum habet in multos dies, adeo vt interierint nonnulli fame. Hæc Cicero ita narrat, & simul æquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen, qui scribit Scipionem, captā Carthagine Nouā, omnes obuios occidi iussisse, nec vt vlli parcerent. Tum addit, sollemnem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim, inquit, terroris gratiā hoc illi facere.* Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantium membra truncari. Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. XLIII.

* 10000. Phil.

Lib. VI. ad Attic.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed priùs & istæ audi. *Continentiam* igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè veterum, si laudas: ego succino, & Fabricios, Curios, Quinctios tecum miror. Sin longiùs trahis, vt non ego, lectio tua & obseruatio tacitè refellent. Quid? leges illæ *Sumptuariæ* ab antiquo latæ, & sub bellum Punicum secundum, non ostendunt morbos in eâ parte fuisse, cùm ad publica hæc remedia decurrendum? Ipsæ cænæ, & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiscere Pontificiæ illius cænæ apud Macrobiū, vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera: reminiscere & Sallustij verborum de Metello Proconsule, in Hispaniâ: *Cænæ, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis adibus per aulea & insignia, scænisque ad ostentationem histrioniam fabricatis. Simul croco sparsa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, sedenti in transfennâ demissum Victoriæ simulacrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quasi Deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquisitissimæ, neque per omnem modò prouinciā, sed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita antea, plura genera. Considera cænaculi apparatus, cænantis habitum aut honores, cænæ ipsius exotica fercula: quis ganeonum & lurconum, possit vel ausit imitari? Quis nostrum hodie aues aut feras trans mare, cænæ causâ, conquirat? Atqui olim non Metellus solum aliquis, sed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:*

*Ingenio sagula est, Siculo scarus æquore mersus
Ad mensam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchyliæ cenis,
Vt renouent per damna famem. iam Phasidos vnda*

Orbata

*Orbata est auius, mutoque in litore tantum
Sole desertis adspirant frondibus aure.*

Pulchrè & floridè, sed an poëticè & elatè: non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæsitior & censor, auget & attollit. *Non est necesse* (inquit, ad sæculi sui mores) OMNE perferutari profundum, ac strage animantium ventrem onerare, nec conchyliis VLTIMI MARIS ex ignoto litore eruere. *Dij deæque istos perdant, quorum luxuria tam inuidiosi IMPERII FINES transcendit. Vltra PHASIM capi volunt, quod ambitiosam popinam instruat: nec piget à PARTHIS, à quibus pœnas nondum repetimus, aues petere.* Vides affectum & stomachum viri, & sine bile hæc nec in sermone quidem vsurpantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem. & tum addit imaginem prioris sæculi: Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parum se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ innataissent, nisi aestiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregissent. Horum gula angustus erat orbis noster. namque appositæ dapes, non sapore, sed sumptu aestimantes, illis demum cibus ac quiescebant, quos EXTREMVS ORIENS, aut positus extra Romanum COLCHVS imperium, aut famosa naufragis maria misissent. Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantum illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circâ: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, *Non posse saluam esse urbem, in quâ piscis pluri, quàm bos, veniret.* Attende mi Lipsi. hocne nostro æuo sit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico, pluri quàm decem boues vanniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos Barbos hodie, aut Regulos marinos vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis quinque, sex, octo, decem millibus HS. reperio emptum. Seneca iocose narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fauore. Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adicio, & aliorum gulam irritò? quattuor pondo & selibras fuisse aiebant) Tiberius Caesar missum sibi, cùm in macellum deferri & venire iussisset. Amici,

a

inquit,

Consol. ad Helu.

Epist. xcv.

inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicit Octavius, & ingentem consecutus est inter suos gloriam, cum Hs. quinque millibus emisset piscem, quem Caesar vendiderat, ne Apicius quidem emerat. Notetur hic, quæso, non pretium solum piscis, sed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere, sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, Asinius Celer, è consularibus, hoc pisce prodigius, unum mercatus est octo millibus. Atque id quasi summum pretiū Plinius habet, cum tamen in Suetonij Tiberio sit, Principem cum graviter questum, tres millos triginta millibus nummum venisse. Si numeri recti, certum est excessisse, & singulos ducentis quinquaginta Philippicis stetit. An falsus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vercor non longus solum, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi causâ, & corriges, si ubi ego, aut testes mei, extra fines veri ibunt. De Apicio, quem iam nominaui, res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, ut alia sileantur, mors sola iudicabit, quam Senecæ verbis dicam. Apicius, inquit, nostrâ memoriâ (sub Tiberio) vixit, qui scientiam popinæ professus in eâ urbe, è quâ quondam philosophi pulsifuerant, disciplinâ suâ seculum infecit. cuius exitum nosse, operæ pretium est. Cum Hs. millies in culinam congesisset, ere alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit. Superfuturum sibi Hs. centies computavit, & velut in ultimâ fame victurus, veneno vitam finiuit. Quam luxuriam, & quam effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui centies Hs. (id est, ducenta quinquaginta millia Philippæorum) paupertas & desperatio fuit? O quàm multorum millium improba vota hodie sint, vel quinquagies habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen transierunt huius vitij: Claudium Æsopum addamus, histriionem. De eo Plinius: Maxime insignis est in hac memoriâ, Clodij Æsopi, tragici histriionis patina, sexcentis Hs. taxata. in quâ posuit aues, cantu aliquo aut sermone humano vocales, millibus sex singulas coemptas, nullâ aliâ inductus voluptate, nisi ut in his imitationem hominis manderet. Benè hæc postrema fortasse: sed an non acius, imitatione hominem manderet?

* ducentis
Philipp.
cap. xxxiii.

* Duo mil-
liones &
semitis.

deret? Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues comederet, cum hominem non posset, humanas. Æstimatio autem ea vnus patinæ est, quindecim millium Philippæorum. Atque iste etiam fuit (alij ad eius filium referunt) qui margaritas sorbere solitus aceto solutas. O scelus, in mare deportandum! Lips. Ne nimis, ne nimis: & an me cò vis? nam ne nescias, & ego margaritas, vel potius margaritulas, arte liquefactas, valetudinis causâ, soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa est. A v d. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, ut viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatras sponcione non meministi, cum hæc se centies Hs. vnâ cenâ diceret absumpturam? Ille negare, & rem aduvarum censere: ad summum, iudex & sculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, sequenti die illa cenam apparat pollucibilem, si quis vnquam, & denique ut Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cum illa aridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & simul ex composito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem aure dextrâ gestabat, singulare naturæ opus, detractum in phialam demisit, cumque, ut natura est, statim liquefactum absorbit: parata & in alterum, quem sinistrâ gerebat, manum iniicere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium clarè pronuntiasset. Quidni victum? cum sola ea gemma vel centies Hs. esset? siue, ut nostra æstimatio, ducentis quinquaginta millibus Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc consecuta est, vel astu: an re ipsâ & simpliciter Caligula, de quo Seneca? C. Caesar, quem mihi videtur Natura edidisse, ut ostenderet quid summa vitia in summâ fortunâ possent, centies Hs. cenauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quomodo prouinciarum tributum vna cena fieret. Nam si margaritæ vel lapilli absumendi, quid ingeniis magnis aut inuentis opus? via strata & nota iam erat, per vestigia Cleopatras. In Suetonio tamen sic lego, de ipso isto Caligulâ: Commentus est portentosissima genera ciborum; vnguentis calidis frigidisque lauabatur; pretiosissimas margaritas, aceto liquefactas sorbebat; conuiuiis ex auro panes & obsonia apponebat. Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium

* qua fieri
non posset.

Consol. ad
Helu.

altissimus gurgēs de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo* decies HS. (ita libri veteres) condidit patinam, cui faciendæ fornax in campis ex ædificata erat. Ego mallem (sed tu iudica) condidit patinam: quia non de ipsâ lance, et si grandi & pretiosâ, sed de instructo eius & obsonio est sermo. Scripsit autem Suetonius: in hac scarorum iocinera, phasianorum & pavonum cerebella, linguas phœnicopterum, murenarum lactes, à Carpathio vsque, fretoque Hispaniæ, per nouarchos ac triremes petitarum, eum commiscuisse. Vbi optimus quidam liber à Parthiâ vsque (non à Carpathio) habet: & considerandum est, ex Senecæ & aliorum suprà verbis. Et si tamen structura videtur hæc ad *Murenarum lactes* referre. Idem verò Vitellius, non ipse solum prodigus, sed alios impellens, indicabat aliis eadem die, ientacula, prandia, cænas, commissiones, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine. Quod Suetonius cum rettulisset, ita addit: nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummum constiterunt. Heu illud vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt decem millia Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Panegyrico obscure quosdam Principum perstrictos: *Ut taceam*, inquit, *infami dilectu scriptos in provinciis aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes, militasse conuiuio: nonne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sepe, sed fercula, HS. millies æstimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse?* Nec satis firmiter scio, quem aut quos tangat: puto Vitellium tamen, si in verbis eius emedes, HS. mille æstimata. Nam de illo millies, quis credat in vno ferculo absumptum? quod nec Cleopatraz aliquot, aut Caligulæ iuncti fecissent. Immane hoc nimis est: at illud mille planissime conuenit, cum Plinij suprà notâ de vnâ Vitellij patinâ decies HS. æstimatâ. Nam millena HS. & decies, Romanis idem sonant. Iam de Heligabalo quid dicam? de quo Lampridius: *Numquam minus* centum HS. cenasse, hoc est argenti libris xxx. Aliquando autem tribus millibus HS. cenasse, omnibus supputatis quæ impendit. Cænas verò Vitellij & Apicij vicisse. Vbi tamen non argenti libras xxx. legi calculus vllus admittit, ut paries cum centum HS. sed potius ccl. quæ pura veritas esset. Atque ego in isto super omnes stupeo. Lips. Quid ita? nam Cleopatra, imò Caligula superauit. A v d. At enim hoc mihi magnum & stupendum,

* 1500.
Phil.
* 75000.
Phil.

dum, quod sumptus isti in Heligabalo cottidiani, & numquam minus (verba Lampridij) centum HS. cenauit. Essent septuagintaquinque millia Philippæorum in mensem: quid iam conuiuia, quæ eiusdem totius summæ, in vnum diem interposuit? Ita enim & Lampridius addidit factum. Sed iam monstra omitimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerunt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cænæ, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat lautitiarum, & quod esset non ganeo & profligator, ut plerique sua haurientium, sed erudito luxu. Cepit cupido Ciceronem & Pompeium cognoscendi, sed inopinatò, & ut seriò discerent quomodo in dies viveret. Inueniunt in foro, saluant, cænâ indicunt: Sed heus tu, aiunt, eâ lege nequid præmandes. nam sumptum sumi in nos, non placeat. Ille tergiuersari primò per simulationem, & Cras potiùs, inquit: cum negarent, Ergo nec hoc licet, inquit, famulo dicere in quo triclinio cenaturi simus? Permittunt. Ille altâ voce, Abi, dic in Apollinis cenaturum. Mox sequuntur: omnia lauta, splendida, regia, cum stupore duorum conuiuiarum. Sed causam nesciebant scilicet, & rotam vim habuerat ad apparatus, vnum illud Apollinis verbum. Nam homo ita disposuerat, ut cænacula suis nominibus distincta essent, & in quo quætales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cum Dispensator aut Coquus audissent id nomen, sciebant statim quid, & quantum, opus esset. Summa enim taxata huic cænaculo, ait Plutarchus, quinquaginta millia drachmarum erat: quæ sunt quinque millia Philippæorum. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad xui sui mores aptum: *Quid est sumptuosâ cænâ flagitiosus, & equestrem censum absumente?* & tricies tamen HS. adiciales cænæ frugalissimis viris constiterunt. Hic vnus ictus, Lipsi, te conficit: vulgò census equestres insumpti: & ab ipsis frugalissimis viris, tricies HS. Quantum hoc postremum est? colligit septuagintaquinque millia Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuio ADMIRANDA! & quis Principum hodie vel in nuptiali pænè epulo tantum prodigit? Silebam Lipsi, & stupebam: nisi quòd de Veste etiam aliquid sit addendum. Sumam à Censore nostro Senecâ: *Quidquid est boni moris, exstinguimus leuitate & politurâ*

Tacit. de
Petronio.

Epist. xcv.

Lib. vii.
Nat. Quest.

politurâ corporum. Muliebres mundicias antecessimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri sumimus. Tenero & molli ingressu suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur. Ista de viris: quid de iuuenibus? Pater illius Senecæ: Torpent ecce ingenia desidiosa iuuentutis, nec in vilius rei honesta labore vigilatur. Cantandis saltandique obscena studia effeminatos tenent: & capillum frangere, & ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundiciis, nostrorum adolescentium specimen est. Quis equalium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, imò quis satis vir est? Emolliti enervescunt, quod nati sunt, inuiti manent, expugnatores aliena pudicitie, negligentes suæ. Dei fidem! luculenter utramque ætatem, ab utroque scriptore, laudatam! Fortasse de feminis addam, quas scimus cum veniâ peccare, ubi viri gradum struunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit census induta nepotum.

Seneca iterum: Video uniones non singulos singulis auribus comparatos: iunguntur inter se, & insuper alij bini superponuntur. Non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi BINA AC TERNA PATRIMONIA auribus singulis pependissent. Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. ut Manilius:

*Perque caput ducti lapides, per colla, manusque,
Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla.*

Pedibus etiam aurum, ut ait, sed & gemmæ: ac Plinius scribit, non crepidarum tantum obstragulis, sed & totis socculis addi. Neque enim (inquit) gestare iam margaritas, nisi calcent, ac per uniones etiam ambulent, satis est. Addit pro fastigio insaniæ, Visam à se Lolliam Paullinam, ne serid quidem ac sollenni carimoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium canâ, smaragdis margaritisque operam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo, manibus, digitisque, que summam quadringenties Hs. colligebant, ipsâ confessim paratâ mancipationum tabulis probare. O monstra! ô aruspice, non te vindice Lipsi, digna! Vna mulier, in vno cultu decies censena millia Philippicū habeat? habuit: & pauca hæc satis ad Vestem & cultum. Nam cingi te iam aut suspicor, aut vereor: neque fortasse deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, sed

cam

tam liberaliter, nec in vos, sed apud vos loqui. At tu si peccavi, puni: quomodo? contemptu & silentio, quæ poena maxima mihi erit.

CAPVT VIII.

Excusati Romani à prioribus: & primum in Raptu vel Sententiâ obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contemnam vel te, vel tuum hoc discendi studium: nam ita oppositionem hanc interpretor. Vel fileam etiam? quod non aliud sit, quam causam non solum perdere, sed prodere: quod esse non potest, nisi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non est magnum hoc opus, ne erra: quæ tu coaceruasti, vnius alteriusque manus impulsu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi isti muri. Triplex accusatio à te structa, in Probitatem, in Abstemiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuere; rapaces quidam aut crudeles; luxuriosi in cibis aliqui aut veste: sed quidam, sed aliqui: & hæc prima responsio sit, & scutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot sæculis, alios vitiososque nominatos? Fuisse non miror: nec id prodigium aut monstrum, ut tu aliquoties dixisti, imò esset, si non fuissent. An tu in hac facie nostrâ hominum, puram meramque virtutem aliquam vis? soles nobis imperiorum lucere, sine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuere ista, nec erunt: & Deus in superis illis locis & liquido æthere, serenum hoc habet, & seruat; cetera omnia inferiora, miscentur, & turbant. Galbam aut Lucillum aliquem in Hispaniâ nominas, Hortensium, aut Pleminium alibi: quid ista sunt, in tot millenis Præsidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Ut si guttas aliquot aceti in magnū vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis istis imperiis, magis sentitur bonorum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos sic mitigat & componit: Quomodo sterilitatē aut nimios imbres, & cetera naturæ mala, sic luxum, vel auaritiā dominantium, tolerate.

tolerate. VITIA ERVNT DONEC HOMINES: sed neque hæc continua, & meliorum interuentu pensantur. Hæ sunt non Cerialis, aut Taciti, sed Sapientia voces: tu, & alij isti queruli, audite. Atque hæc si locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cotidie enim occurrunt:) quidni magis in illo amplo, diffuso, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat, & quod procul ab vrbe dominâ & Senatu agerent, & vbi vix cerni vel nosci vitia sua posse arbitrabantur. Et tamen (que altera responsio) aduersa sæpe fuere, atque etiam animaduersa. Hoc excuset Senatum & imperij præfides, quod legibus poenas dederunt, quicunque conuicti sunt leges alibi violasse. Nonne id in Galbâ, Hortensio, Plemio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuersis fraudi aut culpæ sit, peccasse aliquos, sed impunè & liberè peccasse. Paullum Æmilium mihi etiam attulisti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, nō enim culpâ, indignum. Cur tamen cum inuidiosè rem totam narras, hoc callidè files, Senatum ei iussisse? Ex præscripto id fecit: & qualemque est, non iam ipse, sed Senatus potius accusetur. Cur tamen vel iste? audi & disce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perse steterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria est, si hostes hostium poenas luant? At nimias, inquires. Nollem factum, si me consulis, & clementia placeat: sed ad coercendas rebellionem aut defectiones, talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebus publicis facta, possim docere. Addis sollennem fauoriam Romanorum, ut putas, in expugnatione opidorum: homines occidi, canes dissecari, animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen, ut tu censes, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid dissimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et causa aliqua huic rei est, Terror, quod Polybius dixit: & non facile alioqui manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum, frangenda pertinaciæ, vsurpentur. At canes etiam dissecti. ô ridiculum te, si in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, sed absit ut supra nostrum genus. Hæc dici & excusari possunt, & verè possunt: non infiteor tamen, sub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæsare, & præsertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: sed mox attollendum ab Augusto.

gusto, aut si quem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, seueritas aut terror esse non poterat ad satis reprimendum. Leges erant: sed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *que vi, ambitu, postremò pecuniâ turbabantur.* Itaque sub Principe status iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiâ aut rapinas Præsidum sic impunè sentiebant.

CAP. IX.

Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excusavi: venio ad *Continentiam* asserendam, in quâ conuellendâ valdè te iactasti. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges Sumptuariæ ab antiquo latae, & Exempla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmitus pro frugalitate argumentum esse. Nam quod eæ coercerent aut emendant, quale est? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc sententiam: *permitti diebus festis centenos aris, ceteris, denos.* O verè ADMIRANDA æui continentia, cui satis esse potuit finitio iam dicta! Nam attendisti hoc mi Auditor? *centeni* illi aris, decem drachmas nobis reddunt, *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus sufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus panem, non plus hodie absumpserit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat: & maximè autem sub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Asiaticæ deliciae cognitæ: videamus igitur, & laxè lauteq; iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, ut *serijs sollēnibus triginta sestertios* liceret insumere, *ceteris diebus, ternos.* Hem, hem, hem quid istud est: itane regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere censebam. *Triginta* HS. sunt, meo calculo, *septem* drachmæ & semis, id est, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. AVD. Ego hæc non credo Lipsi, nec fero: ridenda & explodenda sunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui sic copiosè vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipsa apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda sunt: & HS. *trecentos* legendum,

legendum, non tricenot. LIPS. O bonum promptumque Criticum! sagacitas magna est, viceris vel Luceium. Sed desine, desine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non nisi *triginta asses* (tres denarii) *permisi diebus festis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc sistimus? Augustus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & sub quo illa in ipso flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profestis diebus ducenti sestertij; Kalendis, Idibus, & alijs quibusdam festiuis, trecenti; nuptiis autem & repotiis, milleni finiuntur*. Sunt quinque Philippæi, profestis, festis, *septem cum dimidio*; nuptiis, *viginti quinque*. Quid tu, cum hæc legis, non cogitas, tot illos illustres Equites & Senatores, & censum eorum vel Principum opibus hodie comparandum? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, rarò sollennius paullò conuiuium dari, quod nuptialem illam summam non excedat. En, abi nunc, & luxum obiice: quem totum satis reieci argumento ipso tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indiciu[m] sobrii seculi est, vbi tali præscripto legum, coërceatur expensa cenarum*. Atquin Apicius, Lucullus, Caligulas, aut Vitellios adduxisti. Quid ad me? cum Rempubicam laudauis, plurimos in eâ laudauis; nec adspicere debui, siquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbæ. Non obstant, quo minùs hæc seges bona & laudabilis sit: nec tales certè mihi dabis antè labentem Remp. id est Sullanum æuim. AVD. Imò dedi Lipsi. nonne Cato de pisce exclamauit supra bouem? nonne *frugalissimis etiam viris*, vt Seneca dixit, cænæ *tricies* constiterunt? Hæc purganda sunt, si potes: aut labitur tuum illud legibus solis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occur- sat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in lingua*. Sed audi quod verum est, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem vèniisse vl- tra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipsas. AVD. Si hoc doces, tum ego dixerim vel me bouem esse. LIPS. Quid si amplius do- ceo, & ad Drachmam vnâ te duco? AVD. Habebo hoc ca- put & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quar- tusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, discas, & credes, Plinius

ita

ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est, cum L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos, ASSIBVS SINGVLIS farris modios fuisse, item vini congios, ficique sicce pondo triginta, olei pondo decem, CARNIS pondo duodecim*. Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non atten- disti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis assibus vènisse*: & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaternæ* aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera sunt, inquires. Nec id quidem, sed bello *Punico primo euenerunt: haud longè à Catonis æuo. Et demus postea aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius no- bis dicet. Ille, ipso Catonis æuo, scribit de fertilitate & copiâ Galliæ Cisalpinæ: *suis etiam sepe temporibus, medimnum framenti Lib. 11. Siculum, quattuor obolis vènisse, hordei, duobus, metretam autem vi- ni, tantidem quanti hordeum*. Ista magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi dua- bus Drachmæ partibus vènisse; metretam vini (* duodecim *Libra mē. surales 120.* congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facerum corollarium, *Viatores in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & lautè habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assen*. O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuen- tus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cum Lucullus prædas è Ponto egit, sic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis vènale esset; bos, vnâ, capra, oues, vestes, alia, pari vilitate*. In Appiani Mithrida- tico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Silco, & bos à tuâ linguâ transiit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec ta- men, vt feriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilira- tem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quam leges illæ Sumptuariæ satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi irrisio & illatio eæ sint? facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & progener Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cum, inquit, imprimis lautus esset eques Romanus, & non parū liberaliter in*

b 2

domina

domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quam terna millia eris, peraeque in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum predicamus. Hæc notanda profectò. Atticus inter planè diuites erat, inquit, idem inter liberales, & domus eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quam tria millia eris absumpsit. Sunt triginta Philippici: ergo in diem, Philippicus vnus. Hæc in florentissimâ re Romanâ facta: & Martialis æuo non dissimilis etiam vilitas, sed, vt opinor, in anni aliquâ vbertate:

Amphora vigessis, modius datur ære quaterno:

Ebrius & crudus nil habet agricola.

Obserua. amphora XLVIII. sextarios continet, siue congios octo: itaque congius hac ratione sit duorum assium & semis, non longè nimis à Varronianâ vilitate. Et simile in Modio. Sed iam ad tuum illud, ne subterfugere videar, de Frugalissimis viris, qui Tricies absumpsere. Sed heus tu, satin' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, cōtra luxuriâ differens: *Non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cenâ sumptuosâ flagitiosus, & equestrem censum cōsumente? Quid tam dignū censoriâ notâ, si quis, vt istiganeones loquūtur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamen HS. adiciales cenæ frugalissimis viris constiterunt. Eadem res si gulæ datur, turpis est, si in honori, reprehensionē effugit. Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in causâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulæ aut vanitatis causâ: alius dat, sed legis & moris causâ: ille peccat, hic minimè, quia nō cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in Adicialibus epulis, viri etiam frugales multū impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quæ sint istæ Adiciales: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & Aditiales omnino scribo. Intellego eas, quæ in aditu honoris, & auspiciis quasi primis, etiam nunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde Pontificie, Saliaræ, Augurales, Diales cenæ prouerbis celebratæ: & Seneca hic apertè de Adicialibus scripsit, honori eas dari. Talis illa apud Macrobiū, ex Indice Metelli Pontificis transcripta: Ante diem IX. Kal. Septembres, quo die Lentulus FLAMEN INAVGV RATVS EST.*

Data

Data igitur in ipsâ inauguratione & aditu, vt dixi: & quidni sic Aditiales, vt Initiales? Tranquilli nostri simile, in Claudio: *Sestertium* octogies PRO INTROITV noui sacerdotij coactus impendere: ^{* 200000 Phil.} et si Dio videtur hoc aliò ducere, & in summâ mutat. Sed tu ne aliò igitur traxeris ea Senecæ, nec à sollennibus sacrisque epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fine de Vestibus, & viros feminasque lasciuiisse. De his, non nimis nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus, ad seria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republicâ: sub Principibus cœpere, nec Principibus ipsis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generosos animos, vestium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum est: nec Augustus & sagacior es illi ignorarunt. Itaque Tacitus scripsit, *Luxus mensæ, à fine Adriaci belli, usque ad arma, quibus Ser. Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumptibus exercitos fuisse.* Sed antea negamus: & cum Liuius totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla unquam Respublica nec maior, nec SANCTIOR, nec BONIS EXEMPLIS ditior fuit: nec in quam tam SERAE Auaritia Luxuriaque immigrauerint, nec vbi tantus, ac TAM-DIV Paupertatis ac Parcimonie honos fuerit.*

CAPVT X.

Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores.

AB SOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel adiuumentum eius me adtexere Doctrinam. Nam & ea Romæ vixit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe, vel potius antecam, si Dionysio & Plutarcho credam, Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ institutos Gabiis fuisse. Cur verò non credam? operta & facta non abnegant expolitum Romulum fuisse, & sequentes item Reges: & multa Græcanica instituta in moribus, verba ipsa in linguâ comparent. Atque adeò erat transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuisse tamen hæc paullatim, fateri debemus, & usque ad bellum Punicum secundum, raras Romæ vel elegantias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Postea intrata & capta ipsa Græcia, victores iterum cepit, &

pit, & feliciter artes suas intulit & diffudit. Magno gradu tunc
itum ad variam doctrinam, sed primò ad eloquentiam maxi-
mè: vt quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptissima guber-
nantibus esset. Mox & Historia successit, & Philosophia, &
quidquid ad animos moresque colendos, aut honestè oble-
tandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem
& maximè, quia cum modo & temperie fuit: quod nec omnes
passim se darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, sed pri-
mores ferè & ij qui vel erant in Republicâ, vel ad eam se præpa-
rabant. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adspirabat, ne-
que erat harum rerum, Senatus & Equites, præter illam, animi
cultum adsumebant, & mente non manu solùm conspici vo-
lebant. Modum etiam plerique seruabant, nec vt mancipia
quædam litterarum essent, sed vt quatenus opus, haurirent, &
ad rem atque vsum transferrent. Talis Scipio ille posterior, ta-
lis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæsar, alij vno verbo,
quicumque in Rep. eminentes postea fuerunt. Quod Thucy-
dides Athenienses suos profiteri facit: φιλοκαλοῦμεν τε μετ' ἀτελείας,
καὶ φιλοσοφοῦμεν ἀνδρὶ μαλακίας: *Elegantes sumus, sed cum parcimoniâ,
philosophamur, sed sine mollietate*: id, inquam, conuenientissimè
Romani veteres sibi vindicarint. Itaque studium hoc Doctrinæ
publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Prin-
cipum ædibus, mox & in publico, ac stipendiis publicis, audi-
ti, conducti, & præmiis variè affecti. Quis nescit C. Cæsarem
omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ essent, ciuitatē donasse?
Qui summus extero honos, & nullâ pecuniâ æstimandus. Et si
nec hæc defuit, primò quasi è priuatis oculis data: mox è fi-
sco annuatim appensa. Primus id Vespasianus firmiter insti-
tuit: qui Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena constituit. Ea
reddunt bis mille quingentos Philippæos: vbi hodie vel eximiis
doctoribus largiēdos? Atqui & medicis quingena Hs. mercedem
annuam fuisse Plinius docuit: quæ sunt duodecim millia & quin-
genti Philippæi: cur non igitur admittam vel sexcenta excellenti
alicui honorarium fuisse? Imò fuerunt Eumenio Rhetori, & do-
ctori in scholis Augustoduni: quem Constantius princeps sub
Augustis Diocletiano ac Maximiano, salarium in sexcentis milli-
bus nummum accipere iussit. Ita ipse semel iterumque profiteretur in
Oratio-

Lib. 11.

Sueton.

Sueton.

Oratione, quæ exstat: nec sexagena rescribi mihi aliquis persua-
debit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA
est, quindecim millia Philippæorum, singulari doctori, & qui Ma-
gister Palatii fuisset, dari? nihil est: & credent mecum, qui ve-
teres opes & animos satis sciunt.

CAP. XI.

*Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patriâ
Constantini.*

SEd peregissem cursum meum sermonis videor, & vela col-
ligo, & nauigo in portum. Vidisti quàm magnum hoc
imperium à Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Virisque
fuerit: & potuissem à Tempore addere, ac diuturno statu. Nam
quod alibi imperium, modicè magnum, tam diu perseuerauit?
Atque istud maximum, tot sæcula stetit: & reliquæ eius cum
nomine, etiam nunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo felici-
ter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vsurpare: Cùm
Fortuna alata sit ac vaga, & modò Assyrios, Medos, Persas, Macedo-
nas, Carthaginienses lustrauerit, eosdèque reliquerit: videtur ad Ti-
berim alas posuisse, volubilem globum reliquisse, & urbem quasi per-
petim inhabitatura intrasse. Quid Homeri iam olim vaticinium,
quàm mirabile est?

Νῦν δὲ δὴ αἰετὶς ὅς μιν ἔδεσσε ἀνέστη,

καὶ πάλιν ἐπ' αὐτὴν τοῖνυ μετόπισθε γένεσθαι.

Nunc autem Troiana Æneas sceptrum tenebit,

Et natiuorum, & qui nascentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Re-
gum, ex eo sanguine, & ò occultam decreti vim! primus Impe-
ratorum, Cæsar. Et si autem mutatio aliqua status interuenit,
tamen imperium mansit: primò sub Regibus, tum Cōsulibus,
tum Principibus: & sub istis, scissum diuulsumque, & caput al-
terum in Thraciam aut Græciam translatum. Constantinus
id fecit, quod non ignoras: & causam dedit ruinæ aut incli-
nationi deinde rerum. AVD. Oro te mi doctor, benignè & ho-
nestè de hoc viro loquamur, & qui vt si dus illustrauit vicinam
nostram terram. LIPS. Ego verò loquor in omni aliâ re:
& præ-

Iliad. γ.

& præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terræ densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, vt dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britannia ortum hunc esse, & gloriam etiam redundare ad natalem terram? LIPS. Ego verò nescio, & ambigo, & propior sum vt negem. AVD. Tunc, contra eruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias seruitute, tu etiam nobiles ILLIC ORIENDO fecisti.* Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, euntis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in re tam nobili, ignauè & fœdè apud ipsum errasse. LIPS. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ: sed quid dicit igitur? *Ortum illuc Constantinum:* at non in tuam sententiam fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum: non Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resiliās) hæc eius mens est: *Tu nobiles fecisti Britannias, quod illuc ortus factusque es Imperator.* Prima imperij tui lux illuc, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paullo ante idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator.* AVD. Percussisti me nouâ interpretatione: sed quid tu tamen contra communem omnium assensum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc scripsit. Mediæ aut nouellæ ætatis hæc assertio est, nec nisi ab illo imperij ortu orta. Quid? nonne Nicephorus, Ecclesiasticæ historiæ scriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Constantium, cum ad Persas legatus iret, Drepanum Bithyniæ venisse, diuertisse, Helenam hospitii sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse.* Cur autem ille hoc tam constanter, tam nihil ambigens, aut de varietate inserens, si varietum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini æuo. Is est Iulius Firmicus, qui Matheseon

Lib. vii.
Ecl. Hist.
cap. xviii.

libros

libros scripsit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Augustus noster ac TOTIVS orbis Imperator, Pius, Felix, ac Prouidus Princeps CONSTANTINVS scilicet MAXIMVS, DIVI CONSTANTII Filius, augustæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberandum orbem à TYRANNICIS immoderationibus, & ad comprimenda domestica mala, fauore propitiæ maiestatis electus est.* APVD THARSVM GENITVS, à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ prosperis natus fuerat auspiciis, ROMANVM ORBEM salubri gubernationis moderamine sustentat. Ea de Constantino nostro accipienda esse, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Constantinum eius filium* capiendum, quoniam in libris vulgatis legitur, *Diui Constantini filius:* sed profectò id improbum est, & *Constantij*, vt recitavi, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuisse. atqui Constantinus ille, inter tres Constantini Magni filios, sorte duntaxat Gallias, Hispanias, Britanniasque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo extinctos; & quòd *Romanum orbem* salubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, vt dixi: nec eam ipsam diu tenuit, intra triennium occisus. Quid, quòd disertè mox idem Firmicus, *Constantinum Maximum Principem, & eius INVICTISSIMOS LIBEROS, Dominos & CAESARES* appellat? Cerè non habuit tales minor ille Constantinus, & palàm ad nostrum hunc spectant. Ista præmissi, si quis (vt sunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Constantinum illum suum Principem *apud Tharsum* genitum. Quæ illa est? an nobilis in Ciliciâ? non est, sed in Bithyniâ ego eam inueni. Nam Stephanus de Vribus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarsum* hanc (ita scribunt, sine adspirante litterâ) in Bithyniâ signatè ponunt, iuxta Nicomediam ipsam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* esse, quòd Nicephorus nominauit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam sinus & curuatura maris est, quæ loca talia communi nomine *Drepana* Græci, quasi *Falces*, à similitudine, vocabant. Indè passim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium nostrum vide. At proprium eius loci opidiq; nomen, & magis restrictum, *Tarsus* fuit. Mea hæc coniecta-

c

coniectatio est: nec moueor, si posterij, aut Britanni scriptores, aliter de totâ retradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, scribenti natum Constantinum *ἡ δὲ τῆς δακίας πόλις, circa urbem Dacie*. Corrupta, aut falsa sunt: & quoties vanitatum manifestus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipsum istud Drepanum, *Helenopolis* appellatum postea, in honorem matris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*; sed & sedes imperij in viciniâ translata, nōne affectum in patriam testatur? Ipsum denique æuū Constantini adiuuat, si consideras natum eum circa annū ∞ XXIII. vr̄bis conditæ: quo tempore quæta adhuc Britannia, & turbæ pōst motæ, & pater ad eas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, vt volent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

C A P. XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

A V D. O sermonem æternū mihi vtilem, & iucundum! & clarā voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & istam: Fueritne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? L I P S. Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absolvere & alleuare. In primis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gentium vbiq̄ fuisse? Nusquam arma, hostis, prædo; arabant, serebant, metebant, conuiuia, coniugia inibant, liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem læsis rumore belli. Nam si quod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præsiidiis suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vnquam nunc creduntur exstitisse, ac pro commentis habentur à plerisque. Quòd si alicubi ad limites conflictus fuerit, (vt in magno & immenso imperio facile fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miserram, v. l. ubi maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonisque suis nesciunt*

runt vti) mox ista, tamquam fabulæ, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, et si militiam bellumq̄ habetis inter patria instituta. Atque iterū idem (quomodo enim melius certiusq̄ vetera repræsentem, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: Uniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem latitiam liberè se conuertit. Et alie quidem contentiones aut certamina vr̄bes reliquerunt, vnum omnes habet, vt earum quæque pulcherrima & iucundissimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasiis, fontibus siue aquæductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinantem & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vr̄bes solum splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exulta. Vt miseratione planè digni videantur, si qui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant. Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etsi non minùs vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquium: Quippe immota, aut modicè laceffita pax: quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, viis vndique liberis commerciisque? In animo tuo cogita, si tutò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria oculos pedesq̄ ferretis? A V D. Affectum meum tangis. capior vnice peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aspectus. L I P S. Optimus quisque in hac cupidine: & alti æthereique animi, vt ipse æther, gaudent motu. Sed sub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutius quàm Belgis nobis hodie, non dicam ab vr̄be ad vr̄bem, sed pænè per vr̄bem aut circa eam ire. Visere illuc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inclyta ingenia; Athenas, Alexandriam, Rhodum; disertos aut sapiētes ibi viros; denique ad alia terrarum se conferre, discipline aut animi causâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prædones aut piratas placantes, siue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo graui sub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res

longinquæ aduehebantur, ignotæ antea ostendebantur: & totus orbis eâ communione, quasi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuisi, vnâ Romanâ iungerentur, atque ea cum imperio quaquauersum se propagaret. Plinius hæc grauitè & meritò attollit, in Italiâ dilaudandâ: *Numine Deum electa, quæ calum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Iterumque alibi idem: *Videmus, inquit, alia aliundè, vltro citroque, humane salutis (nam de herbis & re medicâ illic loquitur) in toto orbe portari, IMMENSA ROMANAE PACIS MAIESTATE, NON HOMINÈS MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, verumetiam MONTES & excedentia in nubes iuga, PARTVS QVE eorum & herbas quoque inuicem ostentante.* Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes antea feras, ob montes aut locorum naturam asperam, aut ob frigus aliâve causam, sub imperium assumentes, eas ipsas ex disiunctis & insociabilibus, vnâ commercii iunxerunt, & pro agresti vitâ, civilem agere docuerunt.* Sed & Claudianus magnificè:

*Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quod veluti patriis regionibus vitur hospes,
Quod sedem mutare licet; quod cernere Thulen,
Rursus & horrendos quondam penetrare recessus.
Quod bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem,
Quod CUNCTI GENS VNA SVMVS.*

Overba & res pulchræ! & potestne maior esse voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & mensuras, & numos: & plura, quorum bonorum sensus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio est, & esset maior, si leges & politia illic meliores. At nostra Europa misera, quàm iam à multis sæculis expers eorum est? iactatur assiduis bellis aut dissidiis. quare? quia regna aut dynastiæ paruis aut modicis finibus inclusæ, semper in vicinos causam habent timendi vel sperandi, querendi vel vlciscendi. Idem & ante Roma-

Romanum imperium erat, quod Plutarchus asseruit: & pulchrâ imagine addidit, *Istud velut ANCHORAM fuisse fluctuanti mundo.* Quid propriè de nostrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetur.* Fuere mi Auditor, & nunc erunt, donec talis aliquis euentus. AVD. Perignem sermones tui eunt, & vide ne amburare. LIPS. Ego verò apud te liberè, & vt Philosophi in scholis, de Republicâ dissero: neque sunt ista, neque erunt fortasse, & (dicet aliquis) nec debent. Deo euentus permittò: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad subditorum omnium vsum, & denique contra communem Turcarum hostem fore, potens & validum caput vnum. Tu DEUS SALVS ET TVTELA RERVVM, da quod expedit, da, si non imperio, saltem fœdere coire ac iungi, da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adolefcens, dimitto.

NOTÆ IN LIB. I.

CAPVT II.

Πυρόμυρα.] Pro versu fortasse melius, *χρυσὴν ὑπὲρ* diu-
sim. Sed hoc leue: illud momentum habet, quod monitus
à viro doctissimo sum, totum hoc Carmen videri scriptum,
non in ipsam urbem Romam, sed *ἐν Ῥώμῃ* (nam Græca
ambigua) id est, in *Valētiā* siue *Fortitudinem*, quasi Deam.

Acutum est: & argumentum habet, quod Erinna illa celebris vixerit cir-
ca Sapphus tempora, id est Tarquinij Prisci, priusquam Roma nostra sic
magna & admiranda. Sed mihi tamen seriò inspicienti, carmen in vr-
bem & imperium nostrum scriptum videtur: & plures Erinnas fuisse,
quod in textu indicatum volui, indicio est dissensus in eius patriâ, de
quo Suidas.

CAP. V.

Pag. 31.
lin. 23.

Sed vbi, ignoro.] Ego verò firmiter nondum repperi, etsi Theodosiæ in
Bosphoro, portum fuisse vel centum nauium capacem, Strabo me doceat
libro VII. Sed an ibi, an alibi (plures enim portus) siquis eruit, ostendet.

CAP. VI.

Pag. 35.
lin. 26.

Sed nec Velleij iudicium valdè probo.] Cui tamen causam aliquam esse,
etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Velleius
suspiciatur aut timet. Hoc vsus docuerit, longinquas aut externas colo-
nias, si coniugiis & stirpe cum indigenis miscantur, paulatim ipsos aut
posteriores transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum
vis? vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi
olim & nunc seruâr. Nec alia magis intima causa est, cur crescat assidue
ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseueret.

LIB. II.

CAP. II.

Pag. 43.
lin. 26.

In agros & in corpora eorum.] Illud ipsum conqueritur & exaggerat
Büundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: *ἐν τοῖς πεδίοις τῇ ἄλλῃ
πάντα καὶ νέμειν καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωματίων αὐτῶν διασπένει τῆσι τοῖς πε-
ρσόμενοι.* Nōne, prater cetera omnia, & pascitis & aratis Romanis, corpo-
rum etiam ANNVM tributum pendentes?

CAP. III.

Pag. 50.
lin. 26.

Placula cogitavi aut collegi.] Imò & quædam edidi, Commentario ad
Taciti librum I. Eruditissimus etiam Brissōnius videatur, in voce *Capita*,
De verborum significatione. Veritas tamen, opinor, est, indicationes fuisse
in capita pro modo opum: quod genus hodie Galli *Tailles*, nos *Imposi-
tiones* aut *Estimationes* linguâ nostrâ vocamus.

Pag. 51.
lin. 3.

Qui diuinandi artem tenet.] Nec ego inter istos: tamen peragrandō
gentes

gentes provinciasque subditas, & ratione colligendo, subdixi non infra
trecentos millones hominum fuisse in Romano orbe. Et causas senten-
tiæ possim dare.

Supra centum quinquaginta millones.] Percussit hoc quosdam, qui *pag. 53.
lin. 1.*
nostra aut noua cogitant tantum: sed ratiocinādo facillè quouis adstruat
ex iis quæ dixi, & non etiam dixi. Pro magnis quidem istis vestigalibus,
nōne satis fecerit vel Suetonij locus, de Vespasiano? *qui initio statim
Principatus professus est, quadringenties millies opus esse, ut Respublica sta-
re possit.* Sunt ipsi (horresco dicere) mille millones nostro ritu: vnde sic
subitò parandi, si non tales tantiq̃ue reditus? Sed & nostro æuo, ut desi-
nant isti miriones obloqui, Rex Sinarum accipere in tributo annuo asse-
ritur *centum viginti millones*. Et Sinas aliquis ad totum Romanum or-
bem compareret?

CAP. VIII.

Si verè Plutarchus, viginti millia talentum intulisse.] Verba Plutarchi *pag. 65.
lin. 14.*
non ambigua: *Ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐν νομισματι, καὶ κατα-
σχευαῖς ἀργυρίων καὶ χρυσῶν, διαμέτρια τάλαντα, πάρεχον τῷ εἰς τοὺς στρατιώτας
δεδομένῳ. ὃν ὁ τὸν ἑκάστου ἀξίον, κατὰ λόγον δραχμῶν εἰληφε χιλίας πεντακο-
σίας.* Intulit in ararium publicum in pecuniâ signatâ, itemq̃, auro & argen-
to facto, viginti millia talentorum, prater ea quæ in milites expendit. Quo-
rum is qui minimum accepit, habuit drachmas mille quingentas. Ergo gre-
garius quisque miles accepit Philippicos centum quinquaginta. Magna
sanè donatio, in liberâ illâ republicâ: sed quam minuit Plinius, uti & sum-
mam illati publicè argenti, si cum audimus. Valdè, inquam, minuit. nam
scribit lib. xxxvii. cap. ii. *Cetera triumphus eiusdem (Pompeij) de Asia &
Mithridate) quàm virilia? Reipublica datum mille talentum, Legatis & Qua-
storibus, qui oras maris defendissent, HS. bina millia, commilitibus singulis
quinquaginta.* Sanè hæc nullo modo cōueniunt, neque sana sunt; quam-
uis audacter id dicam. Primum, de mille talentis illatis in ararium; nugæ,
& minuti gurgulionculi, ut ille inquit: & in Textu docuimus. Quid iam
de Legatis & Quæstoribus? dumtaxat bina millia HS: ea essent, quinqu-
aginta Philippai: atqui gregariis plus datum, non Plutarchus solum, sed
Appianus (qui ex eo ferè haurit) ostēdit. Et omnino pro magnis illis exi-
guum est, quid in milites singulos? ait, quinquaginta HS. ij essent, duodecim
denarii & semis. Abiice hæc omnia, & indignū est in Plinio tolerari aut
legi. Primo numero legendum sit ex Plutarcho, id est ex vero, *Reipublice
datum vicies mille talentum*. Hoc ex coniecturâ: in alijs libri adiunant, &
adaugent. Nam scripti habent: *Quæstoribus, qui oras maris defendissent,
datum mille talentum: militibus singulis sena millia sestertiorum.* In quibus
mirum est, & iuuat, sic concorditer consentire cum Græcanicâ summâ
illud vltimum, de sena millibus HS. Nam ij sunt, ipsæ centum quinquagin-
ta drachmæ. At prius illud de Quæstoribus, non rectum, nec potest: exor-
bitat. Scribo, *data decem talenta*: quæ sunt, sex millia Philippum: & error
est ex

est ex notis ortus, denariâ millenariaque: quæ nimis sæpe alternarunt. Examinanti hæc apud Plinium, & cum nostris ac ratione conferenti, vera erunt: aut si quis aliunde firmitiora, doceat, innitemur.

С А Р. I X.

Et si non ad usum tales.] Sicut & in torque aureo, quem centum pondo Diuo Augusto Galli dederunt, ut est in Quintiliano. Hac in speciem tantum: imò plerumque nudo nomine, Pecunia ipsa data.

Hoc prætextu rapinas extorfionesq. usurpatas.] Ita & Plinius igitur in Traiani laudibus ponit, non spoliis provinciarum, & extorto sociis auro, sed hostilibus armis, captorumq. regum catenis triumphum gravem. Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

L I B. I I I.

С А Р. 111.

Pag. 113.
lin. 6.

Paullatim Italia penè deserta esset.] Vel Lucanum audi:

*At nunc semirutis pendent quod mœnia testis,
Rarus & antiquæ habitator in urbibus errat,
Horrida quod dumus, multosq. inarata per annos
Hesperia est, desuntq. manus poscentibus arvis.*

Idem Liuius: *partem Italiae erga sula à solitudine vindicare.* Sed & Dionysius pleraque opida olim frequentia, suo aëu lapsa aut vacua fatetur. Causa profecto ipsa est, quam dixi, quòd Roma omnia ad se traxit & abduxit. Itaque (considera) vicina vibi loca maximè in hac causâ reperies, longinqua pleniora.

C A P. VIII.

Pag. 139.
 lin. 24.

Alij soliam aluerunt reddere.] In Græco est ἡ δέσπας, vt vides: quod magis est vt Sellas reddas. Sellæ autem in Frigidariis maximè, ex Sidonio: Hinc Frigidaria dilatantur, ita vt ministeriorum sese non impediēte famulatu, tot possint recipere Sellas, quot Solij sigma personas. Quæ lectio mihi recta est, etsi alij mutant. Nam ita hîc Sigma solij, vt postea idem, Solij capacis hemicyclum. Quod planè dat intellegi formam Soliarem: & fallor, aut in ruinis Thermanum hodieque vestigia & ἡχορραφίας sic apparent. Si tamen aliter, parum est: hoc addo, Solia, à Græcis solere reddi ἡμετέρας, vel ἡμετέρας; quod in ea lauandi causâ descenderent. Nec aliud initio fuère, quàm lignea quædam vasa siue aluei, nostris quoque moribus noti: quod genus Augustus (in Suetonio) Hispanico verbo Duretas appellabat, atque ipse utebatur. Eiusdem tamen auctore alia reperta, in ipsâ terrâ effossa, & magnificè structa, in quibus fas esset, sedere, stare, natrare. Inuentio tributa, nisi fallor, Mæcenati à Dione Cassio. ὁπότε, inquit, κολυμένησαν θερμῇ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατασκεύασε: Primus Solium (siue Natatorium) aqua calida in vrbe struxit. Planè huc pertinet, & norandum est. Solia autem hæc capacia fuère, vt Sidonij verbum erat; & Martialis ostendit, plures simul solitos lauari. Quid, quod Oceani solium postea, magni

magni maris nomine & quasi imagine dictum? Itaque nullo modo probabile, tot illa *millena Solia* in Thermis vnis fuisse.

LIB. III.

С А Р. X I.

Helenam hospitii sui filiam.] Itaque ipsam istam Helenam *Bithynam* faciunt *Acta Syluestri Papa*, quæ in Symeone Metaphrastic habes. At alia Chronica mirè vacillant. vt Godefridi Viterbiensis: *Hanc Helenam*, inquit, *quidam ex patriâ Treuironum oriundam faciunt, alius de regno Persarum, ubi Constantius ad tributa colligenda transmissus eam legitur contigisse.* Miror de Treuiris, & quod idem nihil de Britannis. Sed nec Beda in Historiâ, cùm occasio vel maximè esset, & de patre atque eo scriberet, inclytum Principem asseruit suæ genti. At enim Galfridus Monumetensis, & alij Britannici scriptores, id fecêre. Fateor, sed fidei nec hîc, nec in aliis, satis cerri. De *Cælo* regulo fabulantur, cuius filiam Helenam duxerit Constantius, & undecimo post anno mortem obiit, relicto imperio, quem ex eâ genuerat, huic Constantino. Ergo ex hac narratione, decem modò annos natus Constantinus fuerit, aut circiter, cùm imperium accepit: at constat ex Eusebio aliisque, supra triginta fuisse. Sed nec Guilielmus Cambdenus (accuratus scriptor, & qui omnia Britanniae scrinia excussit) quidquam repperisse prodit de nato ibi Constantino: imò fabulam totam de *Cælo*, & hominem ipsum, explodit. Itaque videndum vnde alij adstruant: nam Panegyrici locus, in eâ interpretatione, destruit. quam alius item firmat, ibidem: *Omnibus beatiôr terra Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidit.* Vidit prima, sed non genuit.

3

INDEX

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMII.

O ccasio & ingressio sermonis. Cap. i. Pag. 13.	
Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum. Cap. ii. 14.	
Fines imperij Romani, quando maximi; & Prouinciæ breuiter adnumerata. Cap. iii. 18.	
De Copiis & præsiidiis sparsim circa limites, itemque in ipsâ vrbe. Cap. iiii. pag. 22.	
De Copiis in mari aut fluminibus; de Classicis variis earumque sedibus. Cap. v. 28.	
De Coloniis, & modus fructusque deducendi. Cap. vi. 33.	
Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendi gentes, aut transferendi. Cap. vii. 36.	
LIBRI SECVNDI.	
De Priscis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portorij. Cap. i. Pag. 41.	
De Tributis & Capitatione, tum inquisitum in Modum vectigalium, & quid videatur reddidisse. Cap. ii. 43.	
Inquisitum item in Capitationis modum, & pensum vniuersorum Tributorum. Cap. iii. 48.	
De Arario militari, & Vigesima, Vigesimaquintâ, Centesima ad id explendum. Cap. iiii. 53.	
De Metallis, & argenti, auri, aliarumque rerum fodinis. Cap. v. 55.	
De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio. Cap. vi. 57.	
De opibus Byzantini imperij; & clausula ac finis Tributorum. Cap. vii. 59.	
Pecunia de Triumphis, & aliquot eorum inspecti aestimatiue. Cap. viii. 61.	
De Auro Coronario, & Coronis dictum. Cap. ix. 66.	
Impensa publicæ in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione. Cap. x. 70.	

Impensa in Ludos obiter ostensa. Cap. xi. 76.	
Dona Principum effusa, & primò Iulij Cæsaris. Cap. xii. 80.	
Augusti Principis dona. Cap. xiii. 84.	
Aliorum Principum dona. Cap. xiiii. pag. 88.	
De priuatorum aliquot opibus, & materiae huius finis. Cap. xv. 91.	

LIBRI TERTII.

Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum. Cap. i. Pag. 96.	
Diuturna opera, & caput omnium Romana. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum. Cap. ii. 100.	
Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo. Cap. iii. 107.	
De ædificiis vrbs Romæ communiter, & eorum altitudo. Cap. iiii. 113.	
Decor & ornatu ædificiorum. Excerpta quadam, & primò de templo Capitolino exactius dictum. Cap. v. pag. 115.	
Item de templo Panthei, Vrbs, & Pacis. Cap. vi. 127.	
Fora Romana descripta, & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium. Cap. vii. 132.	
De Balneis Thermisque, & breuiter de Rostreis. Cap. viii. 139.	
De Statuis, & earum custodiâ. Cap. ix. pag. 142.	
De viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ. Cap. x. 145.	
Aquæductuum mira. Cap. xi. 149.	
Cloacarum mira. Cap. xii. 153.	
Traiani pons in Danubio. Cap. xiii. pag. 155.	
Priuatorum hominum Vrbane aut Rusticæ aedes. Cap. xiiii. 157.	

LIBRI QVARTI.

Transitum ad Virtutē Romanorum, & ea in genere prædicata. Cap. i. 163.	
Triplex	

I N D E X.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in suâ parte laudabilis. Cap. i. 165.	
Iustitia & Clementia in bellis. Cap. ii. pag. 169.	
Fortitudo Romanorum militaris. Cap. iii. 172.	
Pietas, Probitas, Constantia Romanorum. Cap. v. 176.	
Contra Probitatem & Abſtinentiam dicta & obducta quædam. Cap. vi. pag. 180.	
Pariter contra Continentiam; & de Luxu Romano. Cap. vii. 184.	
Excusati Romani à prioribus: & primum in Raptu vel Sæuitia, obiter. Cap. viii. 191.	
Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium. Cap. ix. 193.	
Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores. Cap. x. 197.	
Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patriâ Constantinensi. Cap. xi. 199.	
Conclusio, & Laudatio magni Imperij. Cap. xii. 202.	

F I N I S.

A P P R O B A T I O.

Quattuor hos I. Lipsij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos censeo, quòd eruditi sint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illustrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholica fidei aduersetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apostolicus ac
Regius librorum Censor.

d 2 PRIVI-

PRIVILEGIUM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stirici, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fidei dilecto **IUSTO LIPSTIO** gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ **DEVS** immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria in primis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, ut tanquam **Dij** quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram sequæ dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt, præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, ut aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, in primis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Literis possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, ut olim iuuenilibus adhuc annis præclara florescentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisisti, dum verusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam aded & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitauit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, ut in eo quod tam feliciter tractes scriptiois genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirifice recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animadum magis patrociniòque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro privilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcunque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsareâ decernimus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aus

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra facti Romani Imperij, Regnorumque ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat. Hac autem lege addita, ut tria ut minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusve tuis, auxilio Magistratus, ubicunque reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fiscus nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hæredibusve tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quam Politicis, cuiusque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiamve exercent, ne quemquam hoc Privilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscunque modis coerceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuerrere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo. Nonagesimo secundo. Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Jacobus Curtius à Senftenaw.

Ad mandatum sacre Cæsareæ Maiestatis proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. Maiestatis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscunque, à Censoribus legitimis approbatos, præter ipsius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latius patet in litteris, datis Bruxellæ xiv. Feb. M.D.XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, pro amicitia quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE MAGNITVDINE ROMANA libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cæsar & Rex meus dixerunt.

Iustus Lipsius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.

M. D. XCIX.

EX OFFICINA PLANTINIANA
AD IANNUM NOTUM
M. D. C. C. I.

